

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Fikriye YILMAZOĞLU

TÜRKÇEDE –mİş BİÇİMBİRİMİNİN İŞLEVLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Yakup SARIKAYA

KIRIKKALE-2012

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Fikriye YILMAZOĞLU tarafından hazırlanan “Türkçede –miş Biçimbiriminin İşlevleri” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Mustafa BALCI

Üye

Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Yakup SARIKAYA

(Danışman)

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Türkçede –mİş Biçimbiriminin İşlevleri” adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak faydalanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

20.12.2012

Fikriye YILMAZOĞLU

ÖZET

Bu çalışmada –mİş biçimbiriminin Türkiye Türkçesindeki ve Türkçenin tarihî dönemlerindeki işlevleri incelenmiştir. Çalışmada öncelikle zaman, kip, görünüş ve kılınış konuları hakkında bilgi verilmiştir, daha sonra edebî eserlerden seçilip tespit edilen örneklerle –mİş biçimbiriminin işlevleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Türkiye Türkçesi, Türkçenin Tarihî Dönemleri, -mİş Biçimbirimi

ABSTRACT

In this study the functions of the morpheme of “-mİş” were examined through the Turkey Turkish and the historical periods of the Turkish. In this study especially the information about the tense, mode, aspect and manner of action were given, thereafter the functions of the “-mİş” morpheme was handled through the examples that were determined from the chosen literary works.

Key words:

Turkey Turkish, The Historical Periods of Turkish, “-mİş” morpheme

İçindekiler

ONAY SAYFASI	I
KİŞİSEL KABUL	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ.....	XI
KISALTMALAR	XII
TARANAN ESERLER HAKKINDA.....	XIV
0. GİRİŞ	1
0. 1. ZAMAN KAVRAMI.....	1
0. 1. 1. Türkçede Geçmiş Zaman ve –mİş Biçimbirimi.....	3
0. 2. –mİş BİÇİMBİRİMİNİN KÖKENİ	9
0. 3. TÜRKÇEDE KILINIŞ VE GÖRÜNÜŞ SİSTEMLERİ	10
1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DÖNEMİ.....	15
1. 2. Türkiye Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi	16
1. 2. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi.....	19
1. 2. 1. 1. Basit Zamanlar	19
1. 2. 1. 2. Birleşik Zamanlar.....	21
1. 2. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman+Dolaylılık İşlevi	25
1. 2. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık	25
1. 2. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri	25
1. 2. 2. 1. 2. İsim Cümleleri	30
1. 2. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi.....	32
1. 2. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri	32
1. 2. 2. 2. 2. İsim Cümleleri	35
1. 2. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi.....	36
1. 2. 3. 1. Dolaylılık.....	36
1. 2. 3. 1. 1. Fiil Cümleleri	36
1. 2. 3. 1. 2. İsim Cümleleri	40
1. 2. 3. 2. Dolaylılık - Sonradan Farkına Varma İşlevi.....	42
1. 2. 3. 2. 1. Fiil Cümleleri	42
1. 2. 3. 2. 2. İsim Cümlesi	43
1. 2. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	44
1. 2. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi	46

1. 2. 5. 1. –Dİr Ekiyle Yapılan Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi.....	46
1. 2. 5. 2. Yardımcı Fiil İle Yapılan Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi	48
1. 2. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman+Çaresizlik İşlevi	49
1. 2. 7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman+Pişmanlık İşlevi	51
1. 2. 8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi	52
1. 2. 8. 1. Fiil Cümleleri.....	52
1. 2. 8. 2. İsim Cümleleri	53
1. 2. 9. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Beklenti İşlevi.....	54
1. 2. 10. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Rüya İşlevi.....	55
1. 2. 10. 1. Fiil Cümleleri.....	55
1. 2. 10. 2. İsim Cümlesi.....	55
1. 2. 11. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Hayal İşlevi.....	56
1. 2. 12. -mİş Biçimbiriminin Alay İşlevi.....	57
1. 2. 12. 1. Basit Zamanlar	57
1. 2. 12. 2. Birleşik Zamanlar.....	58
1. 2. 12. 2. 1. Geçmiş Zaman Anlamı.....	58
1. 2. 12. 2. 2. Şimdiki Zaman Anlamı	58
1. 2. 13. -mİş Biçimbiriminin Küçümseme İşlevi	59
1. 2. 14. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	60
1. 2. 14. 1. Geçmiş Zaman	61
1. 2. 14. 2. Şimdiki Zaman.....	63
2. TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİNDE –mİş BİÇİMBİRİMİ	65
2. 1. KÖKTÜRK TÜRKÇESİ DÖNEMİ	65
2. 1. 1. Köktürk Dönemi Metinlerinde –mİş Biçimbirimi	66
2. 1. 1. 1. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman İşlevi	67
2. 1. 1. 2. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi.....	68
2. 1. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık.....	68
2. 1. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma	72
2. 1. 1. 3. -mİş Biçimbirimin Dolaylılık İşlevi.....	73
2. 1. 1. 3. 1. Olumlu Cümleler.....	73
2. 1. 1. 3. 2. Olumsuz Cümleler	74
2. 1. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	75
2. 1. 1. 5. -mİş Biçimbirimin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	76
2. 2. UYGUR DÖNEMİ TÜRKÇESİ	79

2. 2. 1. Uyğur Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi	80
2. 2. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	81
2. 2. 1. 1. 1. Basit Zamanlar	81
2. 2. 1. 1. 2. Birleşik Zamanlar	81
2. 2. 1. 2. –mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	82
2. 2. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi.....	84
2. 2. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi.....	85
2. 2. 1. 5. mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi.....	86
2. 3. KARAHANLI DÖNEMİ TÜRKÇESİ	87
2. 3. 1. Karahanlı Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi.....	88
2. 3. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	89
2. 3. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler	89
2. 3. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler	92
2. 3. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	93
2. 3. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	93
2. 3. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi	97
2. 3. 1. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri	97
2. 3. 1. 2. 2. 2. İsim Cümleleri.....	98
2. 3. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi.....	99
2. 3. 1. 3. 1. Dolaylılık İşlevi.....	99
2. 3. 1. 3. 1. Sonradan Farkına Varma İşlevi.....	100
2. 3. 1. 4. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	101
2. 3. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi	102
2. 3. 1. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi	103
2. 3. 1. 7. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	104
2. 3. 1. 7. 1. Geçmiş Zaman	104
2. 3. 1. 7. 2. Şimdiki Zaman.....	109
2. 4. HAREZM TÜRKÇESİ DÖNEMİ.....	110
2. 4. 1. Harezmi Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi.....	111
2. 4. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	112
2. 4. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler.....	112
2. 4. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler	115
2. 4. 1. 1. 2. 1. Olumsuzluk Ekiyle Yapılan Birleşik Zamanlı Olumsuz Cümleler	115
2. 4. 1. 1. 2. 2. “Yok” Kelimesiyle Yapılan Basit Zamanlı Olumsuz Cümleler	115

2. 4. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	117
2. 4. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık.....	117
2. 4. 1. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri	117
2. 4. 1. 2. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler	117
2. 4. 1. 2. 1. 1. 2. Olumsuz Cümle.....	120
2. 4. 1. 2. 1. 2. İsim Cümleleri.....	120
2. 4. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma	121
2. 4. 1. 2. 2. 1. Olumlu Cümleler	121
2. 4. 1. 2. 2. 2. Olumsuz Cümle.....	121
2. 4. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi.....	122
2. 4. 1. 3. 1. Fiil Cümleleri	122
2. 4. 1. 3. 1. 1. Olumlu Cümleler	122
2. 4. 1. 3. 1. 2. Olumsuz Cümleler	123
2. 4. 1. 3. 2. İsim Cümlesi	123
2. 4. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	124
2. 4. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	125
2. 5. KIPÇAK DÖNEMİ TÜRKÇESİ.....	129
2. 5. 1. Kıpçak Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi.....	130
2. 5. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	131
2. 5. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	132
2. 5. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	134
2. 5. 1. 3. 1. Tur- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi.....	134
2. 5. 1. 3. 2. Bol- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi.....	135
2. 5. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	136
2. 6. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ	138
2. 6. 1. Çağatay Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi	139
2. 6. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	140
2. 6. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	141
2. 6. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık.....	141
2. 6. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma	143
2. 6. 1. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri	143
2. 6. 1. 2. 2. 2. İsim Cümleleri.....	145
2. 6. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi.....	146
2. 6. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi	147

2. 6. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	149
2. 7. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ.....	150
2. 7. 1. Eski Anadolu Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi.....	151
2. 7. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	152
2. 7. 1. 1. 1. Birleşik Zaman.....	152
2. 7. 1. 1. 2. Basit Zamanlar	154
2. 7. 1. 2. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	156
2. 7. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık.....	156
2. 7. 1. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri	156
2. 7. 1. 2. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler	156
2. 7. 1. 2. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler	157
2. 7. 1. 2. 1. 2. İsim Cümleleri.....	158
2. 7. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma	159
2. 7. 1. 2. 2. 1. Olumlu Cümleler	159
2. 7. 1. 2. 2. 2. Olumsuz Cümleler.....	160
2. 7. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi.....	161
2. 7. 1. 3. 1. Dolaylılık İşlevi.....	161
2. 7. 1. 3. 1. 1. Fiil Cümleleri	161
2. 7. 1. 3. 1. 2. İsim Cümlesi	161
2. 7. 1. 3. 2. Sonradan Farkına Varma İşlevi.....	162
2. 7. 1. 3. 2. 1. Fiil Cümlesi.....	162
2. 7. 1. 3. 2. 2. İsim Cümlesi	162
2. 7. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	163
2. 7. 1. 4. 1. Olumlu Cümleler.....	163
2. 7. 1. 4. 2. Olumsuz Cümleler	163
2. 7. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi	164
2. 7. 1. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi	165
2. 7. 1. 7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Sitem İşlevi	166
2. 7. 1. 8. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	167
2. 8. OSMANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ	169
2. 8. 1. Osmanlı Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi.....	172
2. 8. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi	173
2. 8. 1. 1. 1. Basit Zamanlar	173
2. 8. 1. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler	173

2. 8. 1. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler	176
2. 8. 1. 1. 2. Birleşik Zamanlar	177
2. 8. 1. 1. 2. 1. Olumlu Cümleler	177
2. 8. 1. 1. 2. 2. Olumsuz Cümleler	181
2. 8. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	182
2. 8. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi	182
2. 8. 1. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri	182
2. 8. 1. 2. 1. 2. İsim Cümlesi	190
2. 8. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi	191
2. 8. 1. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri	191
2. 8. 1. 2. 2. 1. 1. Olumlu Cümleler	191
2. 8. 1. 2. 2. 1. 2. Olumsuz Cümleler	192
2. 8. 1. 2. 2. 2. İsim Cümleleri	192
2. 8. 1. 2. 2. 2. 1. Olumlu Cümleler	192
2. 8. 1. 2. 2. 2. 2. Olumsuz Cümle	193
2. 8. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi	194
2. 8. 1. 3. 1. Dolaylılık İşlevi	194
2. 8. 1. 3. 1. 1. Fiil Cümleleri	194
2. 8. 1. 3. 1. 2. İsim Cümleleri	194
2. 8. 1. 3. 2. Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi	195
2. 8. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi	196
2. 8. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi	199
2. 8. 1. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Abartma İşlevi	200
2. 8. 1. 7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi	201
2. 8. 1. 8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi	202
2. 8. 1. 9. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi	203
3. SONUÇ	206
4. KAYNAKÇA	213
ÖZGEÇMİŞ	216

ÖN SÖZ

Zaman ezeli ve ebedîdir. Bu sebeple zaman parçalara ayrılamaz. İnsanoğlu zamana hükmetme eğilimi içerisinde. Bu eğilim onu, zamanı parçalara bölme isteğine yönlendirmiştir.

İnsan yaptığı, yapmakta olduğu ya da yapacağı eylemleri, karşısındaki kişiye aktarmak için dil bilgisel zaman olarak nitelediğimiz bir zamanı kullanır. Bunun İngilizce karşılığı “tense”dir.

Dil yaşayan bir unsurdur. Bu nedenle insanoğlunun başlangıçta dil bilgisel zamanı ifade etmek için kullandığı biçimbirimler temel işlevlerinin dışında çeşitli ve temel işlevinden farklı bazı işlevler yüklenmiştir.

İşte çalışmamızın konusunu oluşturan dil bilgisel zamanlardan gramer kitaplarında farklı farklı isimlerle anılan bizim öğrenilen geçmiş zaman olarak isimlendirdiğimiz –miş biçimbiriminin de temel işlevi olan geçmiş zamanı ifade etme dışında birçok işlevi vardır.

Çalışmamızın ağırlığını Türkiye Türkçesinde –miş biçimbirimini incelemeye verdik. Bunun yanı sıra Türkçenin tarihî dönemlerini ise fikir vermesi açısından inceledik.

Çalışmamın her aşamasında desteği ve yönlendirmesiyle yanımda olan değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yakup SARIKAYA’ya, her zaman yardım ve katkılarını gördüğüm değerli hocam Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN’a, kaynak temini hususunda yardımlarını gördüğüm Okt. Erkan HİRİK’e ve sonsuz bir sabırla her zaman yanımda olan ve beni destekleyen aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DÖNEMİ

A: Acımak

BE: Baba Evi

BK: Beyaz Kale

KK: Kiralık Konak

OV: Orhan Veli (ŞİİRLERİ)

RÖU: Ruhumu Öpmeyi Unuttun

2. TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİ

2.1. KÖKTÜRK TÜRKÇESİ DÖNEMİ

KY: Kül Tigin Yazıtı

BY: Bilge Kağan Yazıtı

TY: Tonyukuk Yazıtı

2.2. UYGUR TÜRKÇESİ DÖNEMİ

IB: Irk Bitig

İKHP: İyi Huylu Prens ve Kötü Huylu Prens Hikâyesi

2.3. KARAHANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ

KB: Kutadgu Bilig

AH: Atabetü'l-Hakayık

2.4. HAREZM TÜRKÇESİ DÖNEMİ

NF: Nehcü'l-Ferâdîs

MM: Muînü'l-Mürîd

2.5. KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİ

MG: Münyetü'l-Guzât

İMVS: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn

2.6. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ

ŞT: Şerece-i Terâkime

MN: Mecâlisü'n-Nefâyis

2.7. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ

VN-M: Vesîletü'n-Necât-Mevlîd

DK: Dede Korkut Kitabı

RN: Risâletü'n-Nushiyye

2.8. OSMANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ

HÜA: Hüsn ü Aşk

FD: Fuzûlî Dîvânı

VMEED: Vakanüvîs Mehmet Emîn Edîp Dîvânı

S: Seyahatnâme

KELİME KISALTMALARI:

Bkz: Bakınız

BY: Batı Yüzü

C: Cilt

DY: Doğu Yüzü

GY: Güney Yüzü

KY: Kuzey Yüzü

S: Sayfa

vs.: vesaire

TARANAN ESERLER HAKKINDA

Çalışmamızın ana malzemesi olan edebî eserleri, Türkçenin tarihî dönemlerini ve Türkiye Türkçesini dikkate alarak seçtik. Türkçenin tarihî dönemlerinden seçtiğimiz eserlerin Türkiye Türkçesine aktarılması hususunda, genel olarak yazarların aktarımına sadık kaldık. Türkiye Türkçesine aktarımı bulunmayan eserlerden seçtiğimiz örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımını ise biz yaptık. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi ve Osmanlı Türkçesi Dönemindeki eserlerden seçtiğimiz örneklerin dilinin Türkiye Türkçesine yakın ve anlaşılabilir olması sebebiyle Türkiye Türkçesine aktarımını yapmadık.

1. Türkiye Türkçesi Dönemi:

ARAL, İnci, 2007, *Ruhumu Öpmeyi Unuttun*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Acımak*, İnkılâp Yayınları, 27. Baskı.

KARAOSMANOĞLU, Yakup, 2007, *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KEMAL, Orhan, 2007, *Baba Evi*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

PAMUK, Orhan, 2007, *Beyaz Kale*, İletişim Yayınları, İstanbul.

VELİ, Orhan, 2002, *Bütün Şiirleri*, Adam Yayınları, İstanbul.

2. Köktürk Türkçesi Dönemi:

ERGİN, Muharrem, 2006, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

3. Eski Uygur Türkçesi Dönemi:

HAMILTON, James Russell, 1998, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat, 2004, *İrk Bitig*, Öncü Kitap, Ankara.

4. Karahanlı Türkçesi Dönemi:

ARAT, Reşid Rahmeti, 1992, *Edip Ahmet B. Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakayık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti, 1991, *Yusuf Has Hâcip-Kutadgu Bilig, 1 Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti, 2003, *Yusuf Has Hâcip-Kutadgu Bilig, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

5. Harezmi Türkçesi Dönemi:

ECKMANN, János, 2004, *Nehcü'l-Ferâdis-Uştmahlarınñ Açuq Yolu*-Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOPARLI, Recep- Mustafa ARGUNŞAH, 2008, *Mu'inü'l-Mürîd*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

6. Kıpçak Türkçesi Dönemi:

TOPARLI, Recep, 1992, *İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

UĞURLU, Mustafa, 1987, *Münyetü'l-Guzât*, Metin-İndeks, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

7. Çağatay Türkçesi Dönemi:

ERASLAN, Kemal, 2001, *Alî Şîr Nevayî-Mecâlisü'n-Nefâyis*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, 1996, *Ebülgazi Bahadır Han-Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy kütüğü)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara.

8. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi:

GÜNAY, Umay-Mustafa HORATA, 2009, *Risâletü'n-Nushıyye*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÖZSOY, Bekir Sami, 2006, *Dede Korkut Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

PEKOLCAY, A. Necla, 2005, *Süleyman Çelebi-Mevlid*, Sufi Kitap, İstanbul.

9. Osmanlı Türkçesi Dönemi:

AKDOĞAN, Buğra, 2012, *Şeyh Galib-Hüsn ü Aşk*, Altınpost Yayıncılık, Balıkesir.

DANKOFF, Robert, Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, 2006, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-1.kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ELİAÇIK, Muhittin, 2010, *Vak'anüvîs Mehmed Emîn Edîb Dîvânı*, Çizgi Kitabevi, Konya.

TARLAN, Ali Nihad, 1986, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

0. GİRİŞ

Türkçede gramer kategorisinde bazı adlandırma sorunları vardır. Bu adlandırma sorunları terim kargaşasına yol açmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın başında bu kavramları açıklamaya çalışacağız.

0. 1. ZAMAN KAVRAMI

Zaman ezeli ve ebedidir. Ancak insan, günlük hayatındaki işlerini kolaylaştırmak için zamanı parçalara ayırır. Bu insanın zamana hükmetme isteğinden kaynaklanır. Ayrıca bu şekilde olaylar ve olgular, dinleyiciye ya da okuyucuya daha net aktarılabilir. Bunu ise, konuşucu ya da anlatıcı konuştuğu ana göre zaman çizgisine yerleştirir.

Dil bilgisel zamanı ifade etmek için en önemli unsur olarak fiiller kullanılır. Çünkü fiillerin ifade ettikleri iş, oluş, kılınış veya hareketin bir zaman içinde gerçekleşmesi gerekir.

İngilizcede zaman terimi için kullanılan iki kavram bulunmaktadır. Bunlardan biri olan “tense”, fiillerin zamanını anlatmak için kullanılırken, yani dil bilgisel zamanı anlatırken; “time” ise başı ve sonu olmayan süreci anlatır. Ancak Türkçede anlamsal olarak iki farklı terimi ifade eden, tek bir kelime “zaman” kullanılmaktadır. Bu sebeple bu terim karışıklığı Türkçede bazı sorunlara da yol açmaktadır.

Aslında gerek Türkçede gerekse de diğer tüm dillerde üç zaman bulunmaktadır. Bunlar; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamandır. Bu üç zamanın temel kullanım yerlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Geçmiş zaman; geçmişte tamamlanmış olaylar ve durumları tasvir etmek amacıyla kullanılır. Gerçekleşmiş olayları ve durumları aktarması neticesinde bitmişlik anlatır.

Gelecek zaman; gelecekteki niyetleri, tasarıları, planları anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Yaşanmamışlık anlatılır.

Şimdiki zaman; yaşanmakta olan olayları ve durumları tasvir eder, konuşma anında gerçekleşen olayları gösterir.

Çalışmanın konusu geçmiş zaman olduğu için diğer zamanlara bu çalışmada yer verilmeyecektir.

0. 1. 1. Türkçede Geçmiş Zaman ve –mİş Biçimbirimi

Türkçede geçmiş zamanı ifade eden iki dil bilgisel zaman bulunmaktadır. Bu zamanlar çeşitli gramer kitaplarında farklı farklı isimlerle anılmaktadır.

Bunlardan birincisi “bilinen geçmiş zaman” olup, temel kullanım alanı düşünüldüğünde gerçekleşen eyleme tanık olma, geçmişte olan bu olay veya durumu bilme durumunu anlatmaktadır. Bilinen geçmiş zaman anlamı veren biçimbirim –DI’dır. Bu zaman için çalışmamızda incelediğimiz gramer kitaplarındaki adlandırmalar şu şekildedir:

Banguoğlu; Belirli Geçmiş Bildirme Kipi (Banguoğlu, 2004: 458)

Ediskun; -di’li Geçmiş Zaman (Ediskun, 2010: 175)

Eker; Belirli Geçmiş Zaman (Eker, 2009: 341)

Ergin; Görülen Geçmiş Zaman (Ergin, 2005: 298)

Gencan; Di’li Geçmiş Zaman Kipi =Kesin Geçmiş (Gencan, 2001: 304)

Karaağaç; Görülen Geçmiş Zaman (Karaağaç, 2012: 364)

Korkmaz; Görülen Geçmiş Zaman (Korkmaz, 2009: 584)

Ülker; Görülen Geçmiş Zaman (Ülker, 2007: 297)

İkincisi ise “öğrenilen geçmiş zaman” olup, yine temel kullanım alanı düşünüldüğünde geçmişte olmuş olaylar veya durumlar için kullanılır. Bilinen geçmiş zamandan farkı; geçmişte olmuş olay ya da durumlara şahit olmama, bu olay veya durumu şahsen bilmeme anlamının olmasıdır. Öğrenilen geçmiş zamanı aktaran biçimbirim ise –mİş’tir. Bu zaman için çalışmamızda incelediğimiz gramer kitaplarındaki adlandırmalar şu şekildedir:

Banguoğlu; Dolaylı Geçmiş Kipleri (Banguoğlu, 2004: 460)

Ediskun; -miş’li Geçmiş Zaman (Ediskun, 2010: 176)

Eker; Belirsiz Geçmiş Zaman (Eker, 2009: 341)

Ergin; Öğrenilen Geçmiş Zaman (Ergin, 2005: 467)

Gencan; miş'li Geçmiş Zaman Kipi=Sanılı Geçmiş (Gencan, 2001: 305)

Karaağaç; Öğrenilen Geçmiş Zaman (Karaağaç, 2012: 366)

Korkmaz; Duyulan Geçmiş Zaman (Korkmaz, 2009: 599)

Ülker; Duyulan Geçmiş Zaman (Ülker, 2009: 299)

Çalışmamızın konusu olan ve çeşitli isimlendirmelerle kullanılan öğrenilen geçmiş zaman hakkında gramer kitaplarında verilen açıklamalar ise şu şekildedir:

Banguoğlu; *“Kişinin başkasından duyduğu, sonradan gördüğü veya farkında olmadan işlediği bir kılının ifadesine yarar”* şeklinde temel anlamlarını ifade eder (Banguoğlu, 2004: 460). Biçimbirimin masallarda kullanıldığını belirttikten sonra bu durumun sebebini de şu şekilde açıklar: *“Fiilin oluşunu kesinlikle doğrulayamayacağımız hâllerde de dolaylı geçmiş kipini kullandığımız için (Galiba biraz içmişsin. Ali borcunu ödemiş.) buna yabancılarca şüpheli geçmiş adı verilmiştir. Gerçekten tarih üslûbunda salt geçmiş, masallarda ve fıkırada dolaylı geçmiş kiplerini kullanmamız da bu anlatım farkından ileri gelir”* (Banguoğlu, 2004: 460).

Ergin ise; *“Bu ek de hem şekil, hem zaman ifade eden bir ektir. Şekil olarak bildirme, zaman olarak görülmeyen, öğrenilen geçmiş zamanı anlatır. Yani bu ek görülmeyen geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber veren şekil ve zaman ekidir. Görülmeyen geçmiş zamanda yapılan hareket demek geçmişte olan ve konuşanın, o hareketi bildirenin önünde cereyan etmeyen hareket demektir. Konuşanın gözü, bilgisi, şuuru önünde vuku bulmamıştır. Konuşan onu sonradan duymuş, öğrenmiş veya onun sonradan farkına varmıştır. Öğrenilen geçmiş zaman eki bugün mış, miş, muş, müş şeklindedir. Eski Türkçede ekin yalnız –mış, miş olarak düz şekilleri vardır. Batı Türkçesinde de ilk devirlerde böyle yalnız düz şekilli olmuştur. Eski Anadolu Türkçesinden başka Osmanlıcanın ilk devirlerinde de hep bu şekilde devam etmiş, ekin yuvarlak şekilleri ancak Osmanlıcanın sonlarına doğru ortaya çıkarak bugünkü çok şekillilik meydana gelmiştir”* demektedir (Ergin, 2005: 466-467).

Ergin bu açıklamasıyla biçimbirimin yaygın kullanılan işlevinden bahsetmektedir. Ayrıca Ergin, biçimbirimin tarihî dönemlerde de görüldüğünü aktararak biçimbirimin tarihî dönemlerindeki fonetik farklılığından da bahsetmiştir.

Gencan; “*Zaman bakımından –di’li (kesin) geçmiş kipi gibidir; işlerin sözden önce olduğunu bildirir. Kesinlik bakımından di’li geçmiş zamandan ayrılır ancak –dir eki getirilerek kesinlik anlamı verilir. İşin yapılışını kesinlikle kavramayı, farkında olmaksızın yapılış anlamlarında kullanılır. Masallara yakışır. Şaşırtma, şaşırtma durumlarında kullanılır. Acıları, üzüntüleri anlatmaya elverişlidir. Ton değişikliğiyle öğünme, böbürlenmelerde kullanılır*” diyerek biçimbirimin birkaç işlevini belirtmiştir (Gencan, 2001: 306-307).

Gencan, bu açıklamasıyla bilinen temel işlevlerinin yanı sıra “kesinlik”, “öğünme” ve “şaşırtma” işlevlerinden bahsetmiştir.

Karaağaç, “*Öğrenilen geçmiş zaman, belirli bir geçmişte ve kesin biçimde tamamlanmış, fakat sonradan öğrenilmiş veya kesinliği hâlâ bilinmeyen bir olma ve yapmaya işaret eder. Masal ve fıkraların anlatımında, öğrenilen geçmiş zaman kullanılmasının kural durumuna gelişinin nedeni; bunlardaki olayların görmeye değil, duymaya dayalı olmasındandır. “belki, galiba, sanırım” gibi cümle başı edatlarıyla ve –dır kuvvetlendirme ve ihtimal birleşik çekimi ile birlikte kullanıldığında ihtimal, varsayım anlamları taşır. Öğrenilen geçmiş zamanın en yaygın kullanımlarından biri olarak birleşik çekimleri bol olan bir zamandır. –dır ekiyle de pekiştirilir ve görülen geçmiş zamanmış gibi anlam kazanır*” şeklinde biçimbirimin kullanım yerlerini belirtmiştir (Karaağaç, 2012: 367).

Ercilasun; biçimbirimin “4. tip geçmiş zaman kipi” yaptığını belirterek; “*Bu kip Türkiye Türkçesi, Gagavuz, Azerbaycan, Özbek, Uygur, Tuva ve Saha yazı dillerinde kullanılır*” demektedir (Ercilasun, 2006, 95).

Ercilasun bu açıklamasıyla biçimbirimin diğer Türk lehçelerinde de kullanıldığına dikkat çekmiştir.

Yukarıda, incelediğimiz bazı gramer kitaplarından biçimbirime ait bilgileri verdik. Bunlardan da anlaşılacağı gibi biçimbirimin adlandırılması konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu çalışmalarda biçimbirimin kip eki olduğu belirtildikten sonra temel işlevi hakkında bilgi verilmektedir.

Bizim çalışmamızda tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri ise şu şekildedir:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Geçmişte olmuş olayları veya durumları açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Olaylara veya durumlara şahit olma, bunları bilme anlamı vardır. Bu işleviyle “bilinen geçmiş zaman” gibi kullanılmaktadır.

2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Geçmişte olmuş olay veya durumlara şahit olmama, bunları başkasından duyma, bu olay veya durumları şahsen bilmeme, onları daha sonra öğrenme, geçmişte olmuş olay veya durumları daha sonradan fark etme anlamı bulunmaktadır.

3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Daha çok şimdiki olay ve durumlar için kullanılan biçimbirimin bu işlevinde şu anda olan ve olmaya devam eden bir olay veya durumu başkasından duyma anlamı bulunmaktadır.

4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durumun kesinliği anlatılmaktadır. Biçimbirim bu işlevi aktarırken bazı yardımcı dil unsurlarından yararlanır. Bu unsurlardan en yaygın olanı –DİR biçimbirimidir.

5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durum hakkında konuşucunun şu anda yaptığı tahmini anlatılmaktadır. Biçimbirim bu işlevi aktarırken bazı yardımcı dil unsurlarından da yararlanır.

6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Abartma İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durum hakkında konuşucunun yaptığı yorumu anlatır. Bu yorum geçmişteki olay veya durumun konuşucunun gözüyle abartılması şeklindedir. Biçimbirime bu anlamı veren; metin bağlamı ve konuşucu ya da anlatıcının kullandığı ünlemlerdir.

7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durum hakkında konuşucunun anlattığı çaresizliği belirtir. Konuşucu değiştirilemeyecek bu durum hakkında çaresiz kalmakta ve bunu dile getirmektedir. Biçimbirimin bu işlevle kullanılmasını sağlayan çeşitli yardımcı dil unsurları bulunmaktadır.

8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durum hakkında konuşucunun şu anda duyduğu pişmanlık anlatılmaktadır. Okuyucuya ya da dinleyiciye bu anlamı veren, biçimbirim ile kullanılan zarflardır. Bazen de metin bağlamı bize bu anlamı verir.

9. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Sitem İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durum hakkında konuşucunun üzüntüsünü, sitemini anlatmak amacıyla biçimbirim kullanılır. Bazen biçimbirimle beraber bazı zarflar da kullanılır. Böylece sitem anlamı karşı tarafa net olarak aktarılabilir. Metin bağlamının da bu anlamı anlamamızı sağlayan bir husus olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

10. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durum hakkında konuşucunun şu anda hissettiği ve anlattığı şüpheyi dile getirir. Bu anlamı biçimbirimle birlikte kullanılan zarflar da vermektedir.

11. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Beklenti İşlevi

Geçmişte olmuş bir olay veya durumla ilgili konuşucunun beklentisini anlatılmaktadır.

12. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Rüya İşlevi

Konuşucunun ya da anlatıcının gördüğü rüyayı anlatmak için kullanılan biçimbirim, bu işleviyle diğer işlevlerinden ayrılmaktadır ve yeni bir işlev kazanmaktadır.

13. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Hayal İşlevi

Konuşucunun ya da anlatıcının hayallerinin anlatıldığı durumlarda kullanılan biçimbirim aslında gerçek dışı bir zamanı anlatır. Çünkü karşı tarafa aktarılan olay ya da durumlar gerçek değildir. Konuşucu ya da anlatıcının kurduğu bu hayal ise geçmişte kalmıştır.

14. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Alay İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde konuşucunun ya da anlatıcının gördüğü, duyduğu ya da yaşadığı bir durum veya olay için hissettiği ya da düşündüğü alay anlatılır. Biçimbirimle beraber kullanılan zarflar da bu anlamı belirginleştirir.

15. -mİş Biçimbiriminin Küçümseme İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde konuşucunun ya da anlatıcının bir olay veya durum karşısındaki tutumu anlatılır. Bu tutum, bu olay veya durumu küçümseme, onu az görme şeklindedir. Çeşitli zarflarla belirginleştirilen anlam, bazı ünlemlerle de desteklenebilir.

16. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde, biçimbirim fiillere gelerek onlardan sıfat yapar. Biçimbirim bazen kullanım yerine göre isim görevi de üstlenebilmektedir. Hatta bazı fiillere gelerek onlardan kalıcı isimler de yapmıştır.

0. 2. –mİş BİÇİMBİRİMİNİN KÖKENİ

Bıçimbirimin geçmiş zaman işleviyle kullanıldığı, farklı adlandırmalar olsa da, herkesçe malumdur. Bıçimbirim bilinen en eski yazılı metinler olan Köktürk Yazıtları'ndan beri kullanılan işlek bir ektir. Bıçimbirimin kökeni hakkında Ercilasun şunları aktarır:

“Başlangıçta sıfat-fiil olan –mİş, bu işlevini de diğer lehçelerde –GAn ekine bırakmıştır. –mİş ekinin aslında fiillerden isim türeten bir ek olduğunu, en azından sıfat-fiil işleviyle isim işlevinin aynı derecede eski olduğunu; ögmüş (övgü), togmuş (doğmuş olan) gibi örneklerden (ETG, 53; ETİF, 105); Kutadgu Bilig’ in Ögdülmüş, Odgurmuş, Küsemış adlı kahramanlarından ve Tercümân-ı Türki’ deki Aydoğmuş, Kündoğmuş, Satılmış gibi kişi adlarından (KTG, 144) tahmin edebiliriz. Bu durumda Ramstedt’in ekin kökeni hakkında ileri sürdüğü ‘-m fiilden isim yapma eki + iş (iş, şey) etimolojisi (ETİF, 41) bizce mantıklıdır. Ögmüş örneğindeki “iş ismi” anlamı, bu etimolojiyi açıklamaya en uygun anlamdır. (ög-ü-m iş (öğüm, öğme, işi > ögmüş) ve diğer işlevler bu aslı işlevden çıkmış olmalıdır” (Ercilasun, 2006: 109).

Kuznetsov ise; söz konusu bıçimbirimin kökeni hususunda şunları aktarır: *“Öğrenilen geçmiş zaman eki –mİş, J. Németh’in fikrinde, teşekkülünü –m ve ş’li fiil isimlerine borçludur. Dört yıl sonra W. Bang, yıllarca sonra da Brockelmann aynı düşüncüyü yürüttüler” (Kuznetsov, 1997: 2).*

Konuyla ilgili olarak Güner ise şu bilgileri aktarmıştır: *“Duyulan geçmiş zaman ekinin kökeni üzerinde birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Nemeth, Bang ve Brockelmann bu ekin –m ve –ş’li fiil isimlerinden oluştuğunu iddia etmişlerdir. Kononov bu ek hakkında -m + -iş şeklindeki bir açılım öngörmüştür. Ramstedt ise, geçmiş zaman ifadesi taşıyan bir -ba, -bi eki ile -s (s) topluluk ekinin birleşmesiyle oluştuğu yönünde görüş bildirmiştir. Kuznetsov bu ekin etimolojisini (-mıs < -bis < bîs < bi is < bir is) biçiminde yaparken Korkmaz ekin -mİş sıfat-fiil eki kaynaklı olduğu kanaatini taşımaktadır” (Güner, 2008: 441).*

0. 3. TÜRKÇEDE KILINIŞ VE GÖRÜNÜŞ SİSTEMLERİ

Bir dilin en önemli unsurları fiilleridir. Fiiller olmadan olayları anlatmak mümkün değildir. Tek bir fiil bile bir cümle kurmamızı sağlar. İsim cümlelerinde de aynı şekilde ek-fiiller kullanılarak bir yargı belirtilir. Yani fiiller olmadan bir yargı belirtmemiz mümkün değildir.

Türkçede fiillere getirilen eklerin bazı işlevleri vardır. Bunu Üstünoğlu şu cümlelerle açıklamıştır: *“Eylemlerin aldıkları zaman ve kişi eklerinin temel görevi; bir yandan bağımlı biçimbirim olan eylemi bağımsızlaştırmak, tek başına kullanıma çıkarmak, diğer yandan eylemde zaten var olan zaman ve kişiyi bir derece somutlaştırmaktır. Bu durumda çekim eklerini almış bir eylem a. Hareketi, b. Hareketin gerçekleşme zamanını, c. Hareketin şeklini, ç. Hareketi yapan kişiyi anlatır. Ancak bu somutlaştırma, çok net olmadığından onu da somutlaştıracak zaman bildiren sözcük ya da sözcük öbekleriyle sözlüksel özneler devreye girer”* (Üstünoğlu, 2005: 3).

Türkçede çözülememiş kavram sorunlarının başında zaman, görünüş, kip ve kılınış kategorileri gelir. Bunların çoğu, gramer kitaplarında tek bir başlık altında anlatılır. Bu durum bazı sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca bu terimler hakkında da birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin; bazıları kip ile zamanı aynı kabul ederken bazıları bunu reddeder. Oysa bunların farklı farklı ele alınmaları gerekir.

Kip konusunu ele aldığımızda birbirinden farklı birçok görüş karşımıza çıkmaktadır. Ancak gramer kitaplarında genel olarak Türkçede iki kipi olduğundan bahsedilir. Bunlar çeşitli kitaplarda farklı isimlendirmelerle anılmakta olup, genel olarak “dilek (tasarlama) kipleri” ve “bildirme (haber) kipleri” olarak kullanılırlar.

Korkmaz, kip terimini şöyle tanımlar: *“Kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi. Başladım, başlıyorsun, tatlandırılmış, yuvarlanacaklar vb. Türkçede kipler bildirme ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayrılır”* (Korkmaz, 2010: 148).

Bu açıklamadan kip ile zaman kavramının aynı olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple gramer kitaplarında da bildirme (haber) kipleri başlığında zaman ekleri yer alır. Dilek (tasarlama) kipleri başlığında ise şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi ve emir kipi yer alır.

Bildirme kiplerinin zaman belirttiği, alt başlıklarda da görüldüğü üzere açıktır. Ancak dilek kiplerinin zaman belirtip belirtmediği de diğer bir tartışma konusunu oluşturur. Örnek olarak Ergin: “*Tasarlama kiplerinde zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız bir takım şekiller ifade ederler*” şeklindeki açıklamasıyla tasarlama kiplerinin zaman bildirmediğini savunmaktadır (Ergin, 2005: 289).

Kip konusuyla ilgili olarak şu yorumlar yapılmıştır:

Dilaçar, kip için “*Fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istediğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam*” şeklinde açıklama yapmıştır; kip sayısı için de “*Ne kadar ruh durumu varsa o kadar kip vardır*” demektedir (Dilaçar, 1971: 106-107).

Aksan: “*Eylemin bildirdiği devinin, oluşumun, kılınışın konuşan açısından ne tarzda; ne yolda yansıtıldığını gösterir. Bir bakıma açıklamada beliren ruh durumu da denilebilir*” (Aksan, 1995: 263).

Uzun: “*Konuşucunun tümcedeki önermeyi sunuş biçimi, bu önerme karşısındaki tutumudur*” (Uzun, 1998: 109).

Emeksiz ise “*Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller*” başlıklı yazısında kavramları farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu yazısında Emeksiz, kipleri “*bilge kipliği*” ve “*yükümlülük kipliği*” şeklinde sınıflandırarak şöyle bir yargıya varmaktadır: “*Kiplik durumu (önerme) konuşmacı tarafından bir yargı içerir biçimde sunulduğunda kiplik kaynağı konuşmacı ve kiplik türü bilgisel olacaktır. Kiplik durumu bir eylemin yerine getirilmesi ile ilgiliyse ortaya yükümlülük kipliği çıkacaktır*” (Emeksiz, 2008: 4).

Adalı: “Eylemin zaman ve kişi kavramı veren biçimine kip denilmektedir. Kip eylemin ne gibi ruh durumu ile ilgili olduğunu belirtir. Bir ardıla bağlı olarak beliren kipler genellikle ortaya çıkan ya da çıkacak olan bir eylemi belirten bildirme kipleri ya da tasarlanan bir eylemi gösteren isteme kipleri olarak iki öbekte incelenir. Bildirme kipleri zamanla bağımlıdır. Bir başka deyişle, bildirimi sağlayan zaman ardıllarıdır. İsteme kiplerinde ise istem adı altında verdiğimiz ardıllar yer alır” (Adalı, 1979: 44).

Gramer kitaplarında hiç bahsedilmeyen bir kavram olan “kılınış”tan Türkiye’de ilk kez bahseden kişi Dilaçar olmuştur (Dilaçar, 1974: 159-174). Türkçede çalışmalarına geç başlanan kılınış konusu; Batı dillerinde oldukça işlenmiş bir konudur. Türkçede kılınış konusunda Johanson’un *Aspect im Türkischen* adlı eserinde sistematik olarak ortaya koyduğu model genel kabul görmüştür.

Karadoğan konuyla ilgili çalışmasında “kılınış”ı şöyle tanımlar: “Fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibariyle zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa bir söyleyişle kılınış, bir fiilin iç zamanıdır” (Karadoğan, 2009: 7).

Her fiilin bir yapılış tarzı vardır. Dilin bu özelliği ana dili konuşanlar tarafından bilinir. Fiillere getirilen eklerle fiillerin kılınışları korunabilir ya da değiştirilebilir. Bu sebeple fiillerin sözlük anlamları ve kılınışları açısından farklar olabilir.

Johanson’a göre, fiil tabanları “ön sınırı vurgulayanlar”, “son sınırı vurgulayanlar” ve “sınır vurgulamayanlar” olarak üçe ayrılır. Bu gruplardan birine giren fiiller ayrıca “bir anda”, “uzun sürede”, “bir seferde” veya “tekrarlanma” yla cereyan edebilir; “sık sık yapılma”, “oluşmaya başlama” veya “bir sonuca yol açma” gibi özellikler gösterebilir (Uğurlu, 2003: 124-133).

“Görünüş” adlandırması ise; ilk defa İlk Çağ’da kullanılmıştır. Görünüşe ait ayrımlar ise Yunan ve Roma felsefecilerine kadar uzanır. Görünüş, kişinin olaylara bakış açısını anlatır. Bakış açısı, olayın görüldüğünü veya duyulduğunu ya da konuşan kişinin tahminini, niyetini, isteğini vs. anlatabilir. Bu bakış açısında

öznel duygu ve düşünceler aktarılır. Bu sebeple dil bilgisi terminolojisinde görünüş terimi için “*bakış*” terimi de kullanılmaktadır.

Karaağaç, görünüşü “*Eylemin var oluşundan, gerçekleştirilme biçiminden veya gerçekleştirildiği ortamdan kaynaklanan özellikleri anlatır*” şeklinde tanımlar (Karaağaç, 2012: 650). Daha sonra görünüşü iki başlığa ayırarak birinci başlığa “sözlüklük görünüş ve kılınış”; ikinci başlığa “söz dizimlik görünüş” adını vermiştir. Söz dizimlik kılınış kategorisini ise şu alt başlıklara ayırmıştır:

- I. Alışkanlık görünüşü
- II. Amaç görünüşü
- III. Anlık görünüş
- IV. Araçlılık görünüşü
- V. Belirsizlik görünüşü
- VI. Bilinmezlik görünüşü
- VII. Bitmemişlik görünüşü
- VIII. Bitmişlik görünüşü
- IX. Çıkarım görünüşü
- X. Dilek görünüşü
- XI. Edilgen görünüş
- XII. Emir görünüşü
- XIII. Etken görünüş
- XIV. Ettirgen görünüş
- XV. Gereklilik görünüşü
- XVI. Girişmeli görünüş
- XVII. İşteşlik görünüşü
- XVIII. Küçültme görünüşü
- XIX. Nicelemeli görünüş
- XX. Olabilirlik görünüşü
- XXI. Olumluluk görünüşü
- XXII. Olumsuzluk görünüşü
- XXIII. Sıklık görünüşü
- XXIV. Sınırlandırma görünüşü
- XXV. Sonuç görünüşü

- XXVI. Soru görünüşü
- XXVII. Süreklilik görünüşü
- XXVIII. Süreksizlik görünüşü
- XXIX. Tezlik görünüşü
- XXX. Uyum görünüşü
- XXXI. Yaklaşma görünüşü
- XXXII. Yeterlilik görünüşü
- XXXIII. Yinelemeli görünüş
- XXXIV. Yoğunluk görünüşü (Karaağaç, 2012: 652-655)

Johanson'un *Aspeck im Türkischen* adlı eserine kadar dikkat çekmemiş bir konu olan görünüş konusu, Batı literatüründe “*aspectus*” olarak adlandırılmıştır. Johanson’a göre görünüş, “*Olayları kendi sınırları bağlamında gözlemlemeye imkân veren öznel bakış açılarını ifade eden dil bilgisel bir kategoridir*” (Aydemir, 2010: 22).

Aydemir, görünüş çeşitleri için şunları aktarır: “*Johanson’un Türkçe için geliştirdiği görünüş teorisine göre üç farklı görünüş vardır: Intraterminallik, Postterminallik ve Terminallik* (Aydemir, 2010: 22). Bu terimler şu şekilde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır: intraterminallik terimi için, “*sınırlararasılık*”, “*sınırlar arası bakış*”; postterminallik terimi için “*alt-sınırlılık*”, “*sınır ötesi bakış*” terimleri kullanılırken (Uğurlu, 2003: 129); terminallik terimi için; “*güncel bakış*” terimi kullanılmıştır (Yılmaz, 2012: 111).

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Türkiye Türkçesi bugün Türkiye’de ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde resmî dil olarak kullanılan dildir. Batı Türkçesinin üçüncü devresi olup 1908 Meşrutiyet Döneminden sonra başlamıştır.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun yönünü Batı’ya çevirdiği bir dönemdir. Bu dönemde gerek dilde gerek edebiyatta değişiklikler yapılmıştır. Dil halka yönelmiş, dolayısıyla da dilde sadeleşme hareketleri başlamıştır. Tanzimat Dönemi sanatçılarının yaptıkları işlerden biri de bu olmuştur. “Genç Kalemler”in başlattığı hareket ile bu süreç daha da hızlanmıştır.

Türkçenin sadeleşmesi ise Cumhuriyet Döneminde gerçekleşmiştir. Bunun için yapılan hareketlerin başında 1928’de gerçekleşen Latin Alfabesinin kabulü gelir. Osmanlı Dönemi Türkçesinde, Arapça ve Farsça kelimeler çok yoğun kullanılmıştır. Hatta ilerleyen dönemlerde bu dillere ait bazı gramer yapıları da kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Türkçesi döneminde bu unsurlar dilden çıkarılmış ve dilde sadeleşme çalışmaları başlamıştır. Arapça ve Farsça kelimeler ile bu dillere ait terkipler dilden atılmıştır. Ancak bununla beraber Batı dillerinden bazı kelimeler alınmıştır. Yazı dili olarak kültür merkezi olan İstanbul’un konuşma dili seçilmiştir.

1. 2. Türkiye Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Çalışmamızın başında zaman kavramından bahsederken de belirttiğimiz gibi bugün Türkiye Türkçesinde gramer kitaplarında verilen iki tane geçmiş zaman vardır. Bunu ifade eden biçimbirimler –DI ve –mİş biçimbirimleridir.

–DI biçimbirimi ile anlatılan geçmiş zaman için “bilinen geçmiş zaman” terimi kullanılmaktadır. Bilinen geçmiş zamanda konuşucunun ya da anlatıcının gördüğü, kendisinin bizzat yaşadığı ya da bildiği geçmişe ait olay ya da durumlar aktarılır.

–mİş biçimbirimi ile anlatılan “öğrenilen geçmiş zaman” ise; konuşucunun ya da anlatıcının görmediği ya da bilmediği kendisinin bizzat yaşamadığı olay veya durumlar aktarılır.

Ancak yapılan bu açıklama biçimbirimin sadece bir işlevini aktarmaktadır. Oysa dil ve tabii ki Türkçe, bu kadar basit düzeyde anlatılabilecek ve incelenebilecek bir şey değildir. Bu problem Türkçede kip, zaman, görünüş ve kılınış konularının ayrı ayrı incelenmemesinden ve bu konuların hepsinin bir başlık altında verilmesinden kaynaklanmaktadır. Buna sebep olan şey de “zaman odaklı” yapılan dil incelemeleridir.

İnsanların çeşitli ruh hâlleri vardır. İnsanlar bu ruh hâllerini karşılarındakilere aktarırken dilden yararlanırlar. Bunun için de dildeki çeşitli unsurları kullanırlar. Her unsurun farklı bir işlevi ve karşı tarafa verdiği bir anlam vardır. İşte bunları karşı tarafa aktarmamızı sağlayan unsurlar, bize fiillerin görünüş ve kılınışlarını gösterir. Ana dili konuşucuları bunu fark etmeden dil ortamında tanır ve kullanmaya başlar.

Çalışmamızın konusunu oluşturan biçimbirim, çok eski dönemlerden beri kullanılmakta olan işlek bir biçimbirimdir. Biz, çalışmamızda önce Türkiye Türkçesi Dönemini ve biçimbirimin bu dönemdeki işlevlerini incelediğimiz kitaplardan tespit ettik. Daha sonra Köktürk Döneminden itibaren biçimbirimin hangi işlevlerle kullanıldığını ve ne tür fonetik değişikliklere uğradığını göstermeye çalıştık.

Zeynep Korkmaz; biçimbirimin Türkiye Türkçesi Dönemindeki işlevlerini şu şekilde tespit etmiştir:

“1. Konuşan tarafından görülüp bilinmeyen ve başkasından duyulan veya öğrenilen oluş ve kılışların anlatımı için.

2. Konuşanca, sonradan görülen, sonradan fark edilen, oluş ve kılışların anlatımı için kullanılır.

3. Şaşma, hayıflanma, yakınma, yanılma, pişmanlık, sitem, küçümseme ve teslimiyet bildiren anlatımlarda: Bu türlü anlatımlarda anlamı, cümledeki yönlendirici öğeler de etkilemektedir.

4. Kızgınlık, karşı koyma (itiraz), olmazlık bildiren anlatımlarda.

5. Sevinme ve övünme bildiren anlatımlarda.

6. Fiilin oluşumu tahmine, öyle kabullenmeye, varsayıma dayanan anlatımlarda. Bu anlatımlarda belki, galiba, kimbilir, sanırım ki gibi yönlendiriciler fiilin yardımcısıdır. Tahmin ve varsayıma güç kazandırmak için çok kez -mİş/-mUş eki, bir 3. şahıs -Dİr/-Dur bildirme ekiyle genişlemiştir.” (Korkmaz, 2009: 599-610).

Bizim incelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz -mİş biçimbiriminin işlevleri ise şunlardır:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. - mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi
8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi

9. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Beklenti İşlevi
10. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Rüya İşlevi
11. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Hayal İşlevi
12. -mİş Biçimbiriminin Alay İşlevi
13. -mİş Biçimbiriminin Küçümseme İşlevi
14. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

1. 2. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

İncelediğimiz kitaplardan biçimbirimin bu işlevini, basit ve birleşik zamanlar olarak iki kategoride tespit ettik.

1. 2. 1. 1. Basit Zamanlar

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ya da durum aktarılmaktadır. Biçimbirim bu şekliyle “bilinen geçmiş zaman” gibi kullanılmıştır. Yani olay ya da durumlar konuşucu ya da anlatıcı tarafından bilinmekte, hatta bu olay ya da durumlara şahit olunmaktadır.

Olay Zamanı = Atıf Zamanı > Konuşma Zamanı

Ben ne kadınlar, ne kızlar **görmüşüm**. (BE: 69)

“Gör-” fiili konuşucu ya da anlatıcının bildiği bir durumdur. İnsanlar bir şeyi görüp görmediklerini bilirler. “Bak-” ve “gör-” arasındaki fark da budur. İnsan bir şeye bakabilir ancak fark etmeyebilir; “gör-”de; fark etmek, algılamak durumu vardır.

İçim **yanmış** fukaralıktan... (BE: 95)

Anlatıcı, fakirlikten dert yanmaktadır ve durumu başkasından duymuyor bizzat kendisi yaşıyor.

Onlara beşeriyetin nısfı **demişiz**; onların kucağında ana diye **yatmışız**, onları karı diye evimize **almışız**; onlara sevgili diye kollarımızı **açmışız**, işte, o zamandan beridir ki, ne vücudumuzda rahat, ne evimizde sükûn, ne kollarımızda kuvvet **kalmış**. (KK: 186)

Yazar bu cümlede ne yaptığını ve söylediğini biliyor, bir üslup olarak biçimbirimi kullanıyor.

ILLUSION

Eski bir sevdadan **kurtulmuşum;**

Artık bütün kadınlar güzel;

Gömleğim yeni,

Yıkanmışım

Tıraş olmuşum;

Sulh olmuş.

Bahar gelmiş.

Güneş açmış.

Sokağa **çıkılmışım**, insanlar rahat;

Ben de rahatım. (OV: 54)

Orhan Veli'nin kendisinden başka kimse, onun ne yaptığını ondan daha iyi bilemez. Burada geçmişte olmuş bir olay, şair tarafından şu anda aktarılmaktadır. Dolayısıyla biçimbirim “bilinen geçmiş zaman” gibi sadece “geçmiş zaman” işleviyle kullanılmıştır.

ANLATAMIYORUM

Bir yer var, biliyorum;

Her şeyi söylemek mümkün;

Epeyce **yaklaşmışım;** duyuyorum;

Anlatamıyorum. (OV: 55)

“Burada **doğmuşum**, burada **yaşamışım**, **ihtiyarlamışım!** Nasıl bırakır giderim?” diyordu. (KK: 161)

Kıralık Konak'tan aldığımız bu örnekte Naim Efendi adlı roman kahramanından daha iyi kimse nerede, nasıl yaşadığını bilemez. Kaldı ki bu durumun Naim Efendi'nin kendisi tarafından bilinmemesi mümkün değildir.

1. 2. 1. 2. Birleşik Zamanlar

Biçimbirimin bu şeklinde, geçmişte olmuş bir olay veya durum bulunmaktadır. Konuşucu ya da anlatıcı bu olay ya da durumu şimdi konuşuculara aktarmaktadır. Bu sebeple biçimbirim gramer kitaplarında *hikâye* olarak bahsedilen –DI biçimbirimini almaktadır. Böylece –DI biçimbirimiyle fiilin görünüşü gösterilmektedir.

“Fesuphanallah” **demoştı**. (BE: 23)

Geçmişte olmuş bir olayın şu anda aktarılması söz konusu olduğu için biçimbirimin “geçmiş zaman” anlattığı açıktır.

Onlarınkine benzesin diye bir gün şurasını burasını **kesmiş**, şeklini **bozmuştum** da babamdan mükemmel bir dayak **yemiştım**. (BE: 32)

Bu örnekte ise geçmişte arka arkaya olmuş olayların şu anda hatırlanarak karşı tarafa aktarılması söz konusudur.

Şu örneklerde de aynı durum tespit edilmiştir:

Sanki kadınların önünde alaya alınmış, dayak **yemiş**, rezil **olmuştım**. (BE: 52)

Bu bana çok **dokunmuştu**, lakin memlekete gitmenin sevinci... (BE: 80)

HİCRET 1

Damlara bakan penceresinden

Liman görünürdü

Ve kilise çanları

Durmadan çalardı, bütün gün.

Tren sesi duyulurdu yatağından

Arada bir

Ve geceleri

Bir de kız sevmeye **başlamıştı**

Karşı apartmanda

Böyle olduğu hâlde

Bu şehri bırakıp

Başka şehre gitti. (OV: 42)

Naim Efendi ise bütün ömründe hiç **okumamıştı**. (KK: 12)

Naim Efendi, evvela damadı, sonra torunları sayesinde daha nelere **alışmıştı**... (KK: 13)

Gerçi her biri kendi havasına, kendi dairesine ve kendine göre bir hayat **yapmıştı**, fakat gerek yalının, gerek konağın umumi bu iradeli ev kadının elinde idi. (KK: 13)

Tanrısal bakış açısının hâkim olduğu *Kıralık Konak* romanında anlatıcı bütün olayları bilmekte ve bize aktarmaktadır, hatta roman karakterlerinin iç dünyalarına dair bilgileri bile bilmektedir. Bu sebeple yazarın bir üslup olarak kullandığı “öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi” olarak dil bilgisel düzlemde nitelendirdiğimiz yapının bu cümlelerdeki işlevi, tamamen geçmiş zamanda olan olaylardan daha önce olanını bize aktarmaktır.

Gyp, ona ikinci bir ana, bir ikinci mürebbiye **olmuştu**. (KK: 17)

Naim Efendi’nin kahkaha ile güldüğünü hiç kimse **işitmemişti**. (KK: 36)

Hakkı Celis utancından yere geçiyordu, büsbütün **sersemlemişti**, yanında, Seniha’nın mevcudiyetini bile **unutmuştu**. (KK: 53)

Hâlbuki şimdiye kadar ne bir hastaya bakmış, ne de bir sarhoşa bu kadar **yaklaşmıştı**. (KK: 85)

Gözlerinde bir damla fer **kalmamıştı**; boynu bir küçük çocuk bileği kadar ince ve narindi. (KK: 101)

“Hah! İşte korktuğum başıma geldi; mutlak bizim mahdum beyin desti izdivacını talep edecek!” **demişti**. (KK: 103)

Faik Bey’den eskisinden bir kat daha nefret ediyordu ve Seniha onun için muhayyel olmak sihrini çoktan **kaybetmişti**, bütün eski yaraları **tazelenmişti**. (KK: 129)

Seniha'nın odası büyük muhteşem bir paravana ile yatağa ve tuvalete mahsus iki kısma **ayrılmıştı**. (KK: 201)

Alman zabitanın yerleri ise, Servet Bey'in yanında, karşısına **düşmüştü**. (KK: 214)

Kadınlardan bazılarının gözleri **yaşarmıştı**. (KK: 217)

Acımak romanında da *Kiralık Konak* romanında olduğu gibi Tanrısal bakış açısı vardır. Geçmişte olmuş olaylar okuyucuya aktarılmaktadır.

Mülkiyeyi bitirdikten sonra Hoca **olmuşlardı**. Şerif, sonra mesleğini **değiştirmiş**, Tevfik, maarifçi **kalmıştı**. (A: 6)

Doğruluk, temizlik, fedakârlık hastalığı onda insanlığın en kıymetli bir kabiliyetini **öldürmüştü**. (A: 9)

Binanın sağ tarafında büyük bir kestane ağacının altına armut biçiminde bir havuz **yaptırmış**, kenarını çiçek saksılarıyla **süslemişti**. (A: 13)

Hırsızlara yol göstermiş, onlar işlerini bitirinceye kadar sokakta gözcülük **etmiş**, uzaktan birisinin geldiğini gördükçe kedi gibi **miyavlamıştı**. (A: 16)

Fakat Maarif Müdürü sözünü değiştirmeye sebep görmeyerek devam **etmişti**. (A: 18)

Zehra onu derin bir teessürle dinleyip teselli etmiş, büyük annesinin dizinde uyuyan küçük öksüzün kıvrıcık kumral saçlarını uzun uzun **okşamıştı**. (A: 28)

Zavallı Ruhsar Teyzesinin neler çektiğini, nasıl öldüğünü bu büyükannesinden **dinlemişti**. (A: 30)

Babası odaya girerse görmesin diye yüzünü yorganın içine **saklamış**, sade ablasının saçlarına benzeyen saçlarını açıkta **bırakmıştı**. Bunu ona kimse **söylememişti**. Pek küçük yaşta olmasına rağmen kendi **akıl etmişti**. (A: 33)

Mürşit Efendi'nin sandığını bu odanın bir köşesine **koymuşlar**, anahtarını Zehra'ya teslim **etmişlerdi**. Muallim biraz evvel sandığa el sürmeyeceğini **söylemişti**. (A: 43)

Fakat ne çare ki, hakkımda söylenenleri Tahsin Efendi bana yemeden içmeden yetiştirerek gururumu **kırmıştı**. (A: 62)

İnsan sevindirmek ne kadar güzel şeydir **demoştı**. (A: 98)

Anlatıcı bu cümleden önce de cümleler demoştı ve cümleler geçmişte kalmıştır. Yukarıdaki cümlelerde biçimbirim geçmişte olmuş olaylardan daha önce olanları anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

Evladımı en müptezel sokak kadınları gibi giydirip **boyamışlardı**. (A: 115)

Muallimin artık bir eksiği **kalmamıştı**. Acımayı **öğrenmişti**. (A: 127)

Yazar Tanrısal bakış açısının da etkisiyle muallimin bundan sonraki hayatının nasıl olacağını bu cümlelerle okuyucuya sezdirmiştir.

Çalışmamızda incelediğimiz *Ruhumu Öpmeyi Unuttun* adlı eserde de aynı şekilde Tanrısal bakış açısı kullanılmış olup, yazar olan biten her şeyi karşı tarafa aktarmıştır.

Kazada sorumluluğu olmadığına kendini **inandıramamıştı** bir türlü. (RÖU: 20)

Çok nazikçe içten **davranmış**, beni konuk etmek isteyerek toplantıdan sonra alıp evine **getirmişti**. (RÖU: 35)

Ben zamanlar içinde enine boyuna gezinirken kesintiye uğramış, o noktada takılıp **kalmıştı**. (RÖU: 44)

Balkondaki sardunya saksıları **kurumuştı**. (RÖU: 54)

Tam olarak ne **söylemişti** kadın telefonda? Hatırlayamıyordu. **Uyuşmuştu**, sözcükler uçup **gitmişti**. Tıslamaya benzer buyurgan bir kadın sesi **kalmıştı** kulaklarında. (RÖU: 83)

Cildi kalınlaşmış, gelişi güzel sürdüğü dudak boyası **dağılmış**. (RÖU: 98)

1. 2. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman+Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ya da durum vardır. Bu olay ya da durumu konuşucunun ya da anlatıcının başkasından duyması ve kendisinin bizzat şahit olmaması durumu vardır.

Bir diğer “dolaylılık” işlevinde ise geçmişte olmuş bir olay ya da durumun konuşucu ya da anlatıcı tarafından sonradan farkına varılması anlatılmaktadır.

Bu iki farklı durumu “geçmiş zaman + dolaylılık” ana başlığı ile vermeyi uygun gördük. Çünkü her iki durum için de geçmişte kalmış olayı ya da durumu dolaylı olarak öğrenme durumu vardır.

$$\text{Olay Zamanı} = \text{Atıf Zamanı} > \text{Konuşma Zamanı}$$

1. 2. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ya da durumu üçüncü bir şahıs aracılığıyla öğrenme, bu olaylara veya durumlara bizzat şahit olmama durumu vardır.

1. 2. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri

DEDİKODU

Kim söylemiş beni

Süheylâ’ya **vurulmuşum** diye?

Kim görmüş, ama kim,

Eleni’yi öptüğümü,

Yüksekkaldırım’da, güpegündüz?

Melâhat’i **almışım** da sonra

Alemdar’a **gitmişim**, öyle mi?

Onu sonra anlatırım, fakat

Kimin bacağını **sıkılmışım** tramvayda?

Gûya bir de Galataya dadanmışız;
Kafaları çekip çekip
Orada alıyormuşuz soluğu;
Geç bunları, anam babam, geç;
Geç bunları bir kalem;
Bilirim ben ne yaptığımı.
Ya Muallâ'yı sandala atıp,
Ruhumda hicranın'ı söyletme hikâyesi? (OV: 45)

Orhan Veli'nin bir üslup olarak da kullandığı biçimbirimin bu işlevinde şairin kendisiyle ilgili bu dedikoduları duyması ve bunları reddederek hatta biraz da alay ederek verdiği cevap anlatılmaktadır.

Bilmiyorum. Yalnız, şöyle söyleniyordu: Trenin odunu **tükenmiş!**
(BE: 16)

“Beni sırf onun hatırı için **almışlar...**” (BE: 52)

Mübadelede Atina'ya **gitmişiz.** (BE: 60)

Baba Evi adlı romandan aldığımız yukarıdaki cümlelerde anlatıcılar olayları bilmemekte bu olayı üçüncü şahıslardan öğrenmekte ve bunu şu anda aktarmaktadırlar.

Sonradan öğrendik. Venedikliler altı tane gemi **yakmışlar.** (BK: 20)

Beyaz Kale'den aldığımız bu cümlede geçmişte olmuş bir olay vardır. Anlatıcı, bu olaya bizzat tanık olmamış, bunu başkasından duymuş yani dolaylı olarak öğrenmiştir.

Bundan önce, Sultan'ın doğumunda, sonradan ölen bir Maltalı'nın ateşbazlarla hazırladığı gösteride, Paşa'nın yalnızca “Hoca” dediği benzerim de **çalışmış**, bu işi biliyormuş biraz, ama Paşa benim de ona yardım edebileceğimi **düşünmüş.** (BK: 22)

Gösteriden çok memnun kaldığını ama Şeytan'ın zaferini yadırgadığını **söylemiş.** (BK: 29)

Müslüman olmazsam, Paşa boynumun hemen vurulmasını **emretmiş**.
(BK: 30)

Venedikli Köle boynunun vurulması emrini bizzat padişahın ağzından duymamış, bunu üçüncü bir kişiden öğrenmiştir. Öğrenme zamanı, konuşma zamanından sonra olduğu için geçmiş zaman anlatılmaktadır. Venedikli Köle bu olayı dolaylı olarak öğrendiği için de biçimbirim dolaylılık anlatmaktadır. Bu yüzden biçimbirim bu cümlede “geçmiş zaman+dolaylılık” işleviyle kullanılmıştır.

Misafir kalabalığı içinde, Paşa, Hoca’yla ilgilenmiş, buluşları merak **etmiş**, beni bile **sormuş**. (BK: 38)

Hoca ezberlediği metinleri ona **okumuş**. Paşa da beni **hatırlamış**, yıllar sonra Padişah’ın da söyleyeceği şu sözü **söylemiş**: “O mu öğretti bütün bunları?” İlk tepkisi yalnızca buymuş. Hoca ise Paşa’yı daha da şaşırtan bir tepki **göstermiş**: “Kim?” sonra hemen **anlamış** söz konusu olanın ben olduğumu. Paşa’ya benim okumuş bir aptal olduğumu **söylemiş**. (BK: 39)

Paşa, daha sonra saatle ilgilenmiş, içini açtırıp dişlilerin mekanizmanın, ağırlığının neye yaradığını **sormuş**. (BK: 40)

Yalnızca **korkmuşlar**, Hoca anlattıktan sonra, sorunca, bir çocuk gökyüzünün öte tarafında cehennem olduğunu **söylemiş**, ağlamaya **başlamış**. (BK: 45)

Kösem Sultan, yeniçeri ağalarıyla **anlaşmış**, Sultan’ı ve annesini öldürtüp yerine şehzade Süleyman’ı geçirmek için bir düzen **kurmuş**, ama **sökmemiş**. (BK: 56)

Padişah bir hafta önce, en sonunda, Hoca’yı çağırmış, bu vebanın ne zaman biteceğini, daha kaç can alacağını, kendi hayatının tehlikede olup olmadığını **sormuş**. (BK: 103)

Venedikli Köle bu konuşmalar olduğu sırada Padişah’ın yanında değildir. Bu konuşmaları olay zamanından sonra ve Hoca’dan yani geçmişte ve dolaylı olarak öğrenmiştir.

Önce Hoca beni Padişah'tan uzak tutmak istemişti, ama gösteri başlayınca, emirleri onun kadar benim de verdiğimi, adamlarımızın, Hoca kadar, bana da sorduklarını görünce **merak etmiş**. (BK: 131)

Aristokratlar ve özellikle kibar hanımefendiler arasında yeni yeni yaygınlaşan o büyümlü Doğu merakı yüzünden, yazdıkları ilgiyle **karşılanmış**, kitapları çok **okunmuş**, akademilerde dersler vermiş, **zengin olmuş**. (BK: 184)

Kadıncağız yine bir gün cumbada otururken bir de **bakmış** ki, bizim küçük hanım, iki dirhem bir çekirdek. Peçesini **açmış**, bir arabada yapayalnız. Şişli'ye doğru gidiyor. Şekibe Hanım seslenmek istemiş, fakat sonra nemelazım belki istemez **demiş**. Arabada öyle bir oturuş oturuyormuş ki tarif ede ede bitiremiyorlar. (KK: 34)

“Beni **istemişsiniz**, efendim” dedi. (KK: 73)

Bu cümlede konuşucu kendisinin çağrıldığını bizzat duymamış başkasından öğrenmiştir.

“Büyükbaba” dedi; “Dün Faik Bey'in babasına **gitmişsiniz**, öyle mi?” (KK: 108)

Seniha büyükbabasının Faik Bey'e gittiğini bizzat görmemiş bunu Faik Bey'den duymuş ve şu anda öğrenmiştir.

Ve Seniha'ya bu haberi hazmetmeye vakit bırakmadan kocasıyla birdenbire bu seyahate nasıl karar **vermişler**, nasıl **hazırlanmışlar**, kendisi giyime kuşama dair neler **ısmarlamış**, daha neleri eksikmiş birer birer anlatmaya başladı. (KK: 116)

Bundan dört sene evvel küçük bir kız, minimini bir darülmuallimat mezunu olarak buraya **gelmiş**. İlk zamanlarda çok sıkıntı **çekmiş**. Fakat meyas olmamış. Şehri kendine vatan, mektebi bir aile ocağı **yapmış**. O kadar gayretle **çalışmış** ki, terakkisine mani **olamamışlar**. Daha yirmi beş yaşına gelmeden mektebine başmuallim **yapmışlar**, eline kocaman bir kız mektebini teslim **etmişler**. (A: 6)

Erken gelmelerini, ders başladıktan sonra gelirlerse mektebe kabul etmeyeceğini **söylemiş**. Onlar yine gecikmekte **devam etmişler**... Zehra da tehdidini icra etmiş. (A: 10)

Acımak romanından aldığımız örnekte konuşucular geçmişte olmuş olayları başkalarından duyarak öğrenmişler ve şimdi karşılarındaki kişilere aktarmaktadırlar.

Maarif Müdürüyle mebus, kapıdan girdikleri zaman onu bir dadı gibi yere **çömelmiş**, minimini bir ana sınıfı çocuğunun fotinini bağlıyor buldular. (A: 12)

Bir aralık mahalle bekçisi evin karşısındaki çeşmenin kenarına **oturmuş**, bir sigara içmeye **başlamış**... Küçük, bekçinin orada oturup kalmasını hırsızlar için tehlikeli **görmüş**... Adamcağızı uzaklaştırmak için bir şeytanlık **düşünmüş**. Sokağın öte başında yüksek sesle ağlamaya **başlamış**... Bekçi, tabii bu sesi merak ederek **gitmiş**... (A: 16)

Altı sene evvel kızını küçük bir Anadolu kasabasına gelin **göndermiş**. (A: 28)

Acımak romanından aldığımız aşağıdaki cümlede “dolaylılık” anlamını belirginleştiren “rivayet” kelimesi kullanılmıştır. “rivayet” kelimesinin sözlük anlamı şudur: 1. *Söylenti*, 2. *Bir olay, bir haber veya sözü nakletme* (TS, 2011,1980-1981)¹

“Hatta rivayete göre başka şeyler de **sezinlemiş**. (A: 65)

¹ Türkçe Sözlük, 2011, Türk Dil Kurumu, Ankara.

1. 2. 2. 1. 2. İsim Cümleleri

Ben doğduğum zaman, babam, Çanakkale’de, Dardanos’ta bataryasının başında, kumral bıyıklı, enveriye’li bir “Topçu **teğmeni**”ymiş. (BE: 2)

Anlatıcının doğduğu zaman, babasını hatırlaması ve onun ne iş yaptığını bilmesi imkânsızdır. Anlatıcı bu bilgiyi çevresindekilerden öğrenmiştir.

Vahdettin’in paşalarından birinin **kızıymış**. (BE: 32)

Ben çok **küçükmüşüm**. (BE: 60)

Kulağının dibindeki bu şarkıcı ona rahmetli babasını hatırlatmış, ölümünden önce onun da öyle bir şarkıcısı varmış, ama onun türküleri **başkaymış**. (BK: 64)

Venedikli Köle, Hoca’ nın babasını tanımamaktadır. Bu bilgileri Hoca’dan öğrenmiştir. Bu sebeple geçmişte olmuş olayların dolaylı olarak aktarılması söz konusudur.

Bütün o yazıların saçmalıktan başka bir şey olmadığının o günlerde de **farkındaymış**. (BK: 118)

Bizimkiler, kadın erkek **bir arada imişler**. Bir zaman gelmiş ki, mahallenin bekçisi kapıyı vurup, susunuz, bu kadarı fazla diyecek olmuş. (KK: 34)

Kiralık Konak adlı romandan alınan yukarıdaki cümlede anlatıcı olayları kendi gözüyle görmemiş hatta bu toplantıya katılmamış arkadaşları vasıtasıyla bu bilgiye ulaşmış ve o da karşısındaki kişiye bunu aktarmıştır.

Damadı sarhoş ve ahlaksız bir reji **kâtibiymiş**. (A: 28)

Son derece cahil, müseyyep ve bunak bir **ihtiyarmış**. (A: 71)

Yukarıda *Acımak* romanından aldığımız örneklerde konuşucu ya da anlatıcı kâtibi ya da söz edilen ihtiyarı tanımamaktadır. Bu kişilerle ilgili üçüncü bir kişiden bilgi almıştır.

Acımak romanından aldığımız aşağıdaki cümlede “dolaylılık” anlamını vurgulayan “*onun anlattığına göre*” ifadesi olmuştur. Bu cümle ile anlatıcı anlatılanları başkasından duyduğunu ve bizzat şahit olmadığını açıkça anlatmaktadır.

Onun anlattığına göre kayınbabam hiç görüldüğü gibi bir adam değilmiş. Geçimsiz, lakayt, tembel, sefiş bir **erkekmiş**. (A: 81)

1. 2. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde konuşucu ya da anlatıcının geçmişteki bir olay ya da durum için şu andaki farkındalığı vardır.

İncelememizde biçimbirimin bu işlevini basit ve birleşik zamanlar olarak inceledik. Bunları da fiil ve isim cümleleri olarak kategorize ettik.

1. 2. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri

GEMİLERİM

Elifbamin yapraklarında

Gemilerim, yelkenli gemilerim.

Giderler yamyamların memleketlerine

Gemilerim, yan yata yata;

Gemilerim, kurşunkalemiyle **çizilmiş**;

Gemilerim, kırmızı bayraklı.

Elifbamin yapraklarında

Kız Kulesi,

Gemilerim (OV: 53)

Orhan Veli yukarıdaki şiirinde çocukluğuna ait hatıraları hatırlamaktadır. Bu hatıralar geçmişte kalmıştır ve artık geri gelmeyecektir. Daha önce yaptığı gemileri şimdi görmüş ve bunu kurşun kalemle çizdiğini şu anda fark etmiştir. Bu bilgi zamanla onun hatıralarından silinmiş; ancak bunu şu anda elifba kitabında görünce hatırlanmıştır.

O yazmaya başlayınca, tembel Kölenin aylak özgürlüğüne yeniden döneceğimi sanıyordum ben; **yanılmışım**. (BK: 70)

Beyaz Kale romanından aldığımız bu örnekte Venedikli Köle geçmişte geleceğe dair bir tahminde bulunuyor; ancak bu tahmini gerçekleşmiyor ve yaptığı tahminin ne kadar yanlış olduğunu anlatma zamanında fark ediyor.

Bakmışlar ki, durup dururken ölüverenler çoğalıyor, bir hastalık olduğunu **anlamışlar**. (BK: 80)

Yukarıdaki cümlede “*bakmışlar ki*” ifadesi bize sonradan fark edilen bir durumun olduğunu gösteriyor. Geçmişte olmuş bir olay ve bu olayın daha sonra fark edilmesi anlamı var. Bu anlamı da veren biçimbirimin “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevidir.

Hava karamadan evdeydik ev kokusunu **özlemişim**. (BK: 103)

Venedikli Köle, Hoca’dan ayrı kaldıktan sonra eve tekrar dönüyor. Anlıyor ki; “Evi özlemiş.” yani bu yargıya eve girdiği anda varıyor. Dolayısıyla sonradan fark ediyor.

Saatine baktı, kendi kendine “**Oh!** Ne kadar **gecikmişim!**” dedi. (KK: 38)

Kıralık Konak romanından aldığımız yukarıdaki cümlede konuşucu zamanın geçtiğinin ya da ne kadar geçtiğinin farkında değil, saatine bakmasıyla geciktiğini anlıyor. Hatta bunun daha sonra fark edildiğini gösteren bir ünlem kullanarak âdeta daha önce bu durumun fark edilmediğini de bize göstermek istiyor.

Hakkı Celis dedi ki: “Çok **değişmişsiniz** Seniha abla!” Seniha: “Sen de epeyce **büyümüşsün!**” dedi. (KK: 151)

Bu cümlede Hakkı Celis ve Seniha birbirlerini uzun zamandan beri görmediklerinden birbirlerini en son gördükleri hâliyle hatırlamaktadırlar. Tekrar görüştükleri anda kullandıkları biçimbirim şu anda yapılan bir kıyaslamayı ve ikisinin de şu anda fark ettiği değişiklikleri bildiriyor.

Sahi, **dalmışım**. Sizi yordum, affedersiniz. (KK: 184)

Uzmanlar insanın bir konuya dikkatini on altı ile yirmi dakika verebildiğini söylüyorlar. Yani yirminci dakikadan sonra dikkat dağılıyor, beyin başka şeyleri düşünmeye başlıyor. Ancak bu durumu dışarıdan aldığımız bir uyarıcı vasıtasıyla anlayabiliyoruz. Yani sonradan fark ediyoruz. Günlük hayatta sıkça başımıza gelen bu durum *Kıralık Konak* adlı roman kahramanının da başına gelmiştir.

Dalma anı bittiği için geçmiş zaman ifadesi veren biçimbirim dalma anının bitmesi ve eylemin yapılmasının fark edilmesiyle de sonradan farkına varma anlamı vermektedir.

Siz çok zalim bir insan **olmuştunuz**. (A: 13)

Diploma aldığım güne, en büyük ve en güzel günüm demiştim, **yanılmışım**. (A: 49)

Acımak romanının kahramanı Mürşit Efendi'nin daha önce yaptığı bir yorumun ne kadar yanlış olduğunu anlatma zamanında fark etmesini, biçimbirimin sonradan farkına varma işlevi kazandırıyor.

Ay, yine yezit ibni yezitler sopamı **çalmışlar**. (A: 72)

Ben Diyarbakır'da farkında olmadan boğazıma kadar borca **batmışım**. (A: 95)

Zehra'yı gördüm. **Büyümüş**, hemen hemen bir genç kız olmuş. (A: 126)

Mürşit Efendi, kızı Zehra'dan ayrı kaldığı için yıllar içinde kızının nasıl değiştiğini, onun nasıl büyüdüğünü görememiştir. Kızıyla yıllar sonra tesadüfen karşılaştığı anda onun ne kadar büyüdüğünü görüyor, dolayısıyla bunu fark ediyor. “*Büyü-*” eylemi zaman içinde uzun sürede olduğu ve bir yerde bittiği için “geçmiş zaman” anlamı bulunmaktadır.

O an kokular ve seslerle belleğine, etine **kazınmış**. (RÖU: 11)

Çok, çok çabuk **bitmiş** güzellikler... (RÖU: 14)

“Dördü on gece **durmuş**.” dedim. (RÖU: 46)

Daha önce saate bakmayan anlatıcı, saate bakarak onun durmuş olduğunu fark ediyor ve durma geçmiş bir zaman diliminde olduğu için biçimbirim cümleye “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevi katıyor.

Yıllardır boyanmamış doğramalar **çürümüş**. (RÖU: 51)

Anlatıcı doğramaların boyanmadığını şu anda fark ediyor; ayrıca bu işin daha önce yapılmadığını yani boyanmama işinin geçmişte kaldığını da “*yıllardır*” kelimesiyle karşı tarafa aktarıyor.

Tam bu sırada; “Ezmeye çok soğan **koymuşsun!**” diyebilme hakkı da vardı Sami Bey’in. (RÖU: 57)

Yemek konuşma anından önce yapılmış ve yemeğin yapılma anında da Sami Bey anlatıcının yanında bulunmamıştır.

Ölmeyi denemiş, **ölememişim**... (RÖU: 95)

1. 2. 2. 1. 2. İsim Cümleleri

Ama onun da bilgisi benden fazla **değilmiş**. (BK: 23)

Orada bir kütük **varmış**, diz çöktürüp başımı dayadılar. (BK: 31)

Gördünüz mü? Gördünüz mü? Şairin ilhamı ne kadar **kuvvetliymiş!** (KK: 49)

Demek onun da evinde saat **yokmuş**... (A: 10)

Acımak romanından alınan yukarıdaki cümlede anlatıcı olayları dinledikten sonra öğrencinin evinde saat olmadığını fark ediyor.

1. 2. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

İncelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz örnekleri fiil ve isim cümleleri olarak iki başlık altında kategorize ettik. Biçimbirimin “dolaylılık” işlevini de “dolaylılık” ve “sonradan farkına varma” işlevi olarak iki kategoriye ayırdık.

1. 2. 3. 1. Dolaylılık

Biçimbirimin bu işlevinde, başkasından duyulan konuşucu ya anlatıcının bizzat yaşamadığı, bilmediği, tanık olmadığı olaylar ya da durumlar aktarılmaktadır. Ancak bu olay ya da durumlar geçmiş bir zaman diliminde olmamaktadır.

1. 2. 3. 1. 1. Fiil Cümleleri

SÖZ

Söz **olurmuş**,

Olsun;

Dostum değil misin? (OV: 59)

Orhan Veli, “*Söz olur.*” cümlesini duymuş ve bunu karşısındaki kişiye aktarmıştır. Buradaki eylem bugün de yarın da dün de olacaktır. Dolayısıyla biçimbirim geçmişe ait bir olayı ya da durumu değil; şimdiye ait bir olayı ya da durumu okuyucuya ya da dinleyiciye aktarmaktadır.

Olay Zamanı=Atıf Zamanı=Konuşma Zamanı

BEN ORHAN VELİ

Ben Orhan Veli,

“Yazık oldu Süleyman Efendiye”

Mısra-ı meşhurunun mübdii.

Duydum ki merak **ediyormuşsunuz**

Hususî hayatımı,

Anlatayım: (OV: 194)

Şairin; “*Merak ediyormuşsunuz.*” dediği kişiler sürekli bir merak hâlinde dirler. Kişilerin merakı geçmişle sınırlı değildir. Biçimbirim bu sebeple geçmişe dair bir vurgu yapmamaktadır. “*merak et-*” eyleminin ne zaman olduğu önemli değildir; önemli olan şey, şairin bunu dolaylı olarak öğrenmesidir.

Bu ve buna benzer bütün düşündüklerimi içimdeki bir başka benle münakaşa ederken kendimden **geçermişim**... Ustam kim bilir kaçınıcı defa “Kâfiii!” diye bağırmış, duymazmışım ki, ensem v vururdu. (BE: 55)

Baba Evi adlı romandan aldığımız bu örnekte anlatıcı geçmişe dair bir hatırasından bahsediyor. Bunu, şu anda hatırlayarak anlatıyor. Anlatıcının bu hatırasında geçmişte olmuş bir dizi olaylar vardır ve bu olaylar gerçekleşikten sonra anlatıcı bunu fark ediyor ve şu anda karşı tarafa aktarıyor.

Çocuk padişah bizi **seyrediyormuş**. (BK: 15)

Venedikli Köle, çocuk padişahın kendisini izlediğinin farkında değildir ve bunu konuşma anında fark etmiştir.

Sisli bir akşam hücreme kâhya geldi, Paşa beni görmek **istiyormuş**. (BK: 17)

Padişah konuşma anında Venedikli Köle’ yi görmek istiyor. Bu sebeple geçmişe dair bir eylemden bahsetmek mümkün değildir. Biçimbirimin cümleye kattığı anlam dolaylı olarak bu bilginin öğrenilmesidir.

Taa Haliç’in ucuna **gidiyorlarmış**. Orada marangoz ustalarının, terzilerin, boyacıların emrine verilip el işlerinde çalıştırıyorlarmış. (BK: 20)

Birbirimizi tamamlayacakmışız! İyi bir gösteri yaparsak Paşa bizi **sevindirecekmiş**. (BK: 22)

Paşa bizi, beni de, evet, iftardan sonra Sultan’a **çıkarcakmış**. (BK: 42)

Bu cümlelerde eylemler, konuşma anından daha sonra olacaktır. Bu sebeple biçimbirimin geçmiş zaman anlamı bu cümlelerde yoktur. Burada önemli olan şey olayın dolaylı olarak öğrenilmesidir.

Konuşma Zamanı = Atıf Zamanı > Olay Zamanı

O zaman inatla tekrarlayarak söylerdi: Paşa'nın da ayağını **kaydıracaklarmış**, yakında yeniçeriler bir şey **yapacakmış**, sarayın içinde de bir şeyler tezgâhlandığını **seziyormuş**. (BK: 49)

Burada halk arasında konuşulan söylentilerin aktarıldığı açık olarak cümlelerden anlaşılmaktadır. Biçimbirimin geçmiş zamana ait hiçbir belirti katmadığı da bu sebeple açıktır.

Sonra, vebadan baştan beri korktuğunu ileri sürdü, her şeyi beni denemek için **yapıyormuş**. (BK: 95)

“Hikâyeleri senin uydurduğundan zaten şüpheleniyordum. Demek resimleri de sen **çiziyormuşsun!**” (BK: 133)

Padişah resimlerin kimin tarafından yapıldığını bilmiyor. Bunu konuşma anında fark ediyor.

Padişah'ın meraklarını bildiğim için, o maskaralıkları yapacak kadar kafam işlediği için saraya onun yerine ben **gidecekmişim**. (BK: 136)

“Git-” eylemi konuşma anında henüz gerçekleşmediği için zaman çizgisinde olay zamanı, konuşma zamanından sonraki bir noktadadır. Venedikli Köle, bu cümleyi Hoca'dan dolaylı olarak işittiği için biçimbirimin işlevi dolaylıdır.

Konuşma Zamanı= Atıf Zamanı > Olay Zamanı

Sultan'ı aptal yerine **koyuyormuşum**, çünkü yerine geçtiğim kimseye **benzemişyormuşum** bile, O daha zayıf ve inceymiş, bense şişmanlamışım; O'nun bildiği her şeyi bilemeyeceğimi söylediğim zaman yalan söylediğimi anlamışlar; bir gün, bir savaş sırasında ben de uğursuzluk saçıktan sonra kaçacak, O'nun yaptığı gibi, savaş sırlarını düşmana vererek yenilgiyi **kolaylaştıracakmışım**, vb, vb! (BK: 174)

Diyorlar ki nerede ise büyük bir rezaletle kocasından **boşanacakmış**. (KK: 79)

Kiralık Konak romanından alınan cümlede yine insanların kendi arasında konuştuğu ancak konuşma anından önce vuku bulmamış bir olay vardır.

Biçimbirimin cümleye kattığı anlam, bu olayı dolaylı olarak öğrenmek şeklindedir.

Konuşma zamanı= Atıf Zamanı > Olay zamanı

Birçok Alman ve Avusturyalılar geliyormuş. Saatlerce musiki yapıyorlarmış. Başka günlerde de misafir eksik olmuyormuş. Bazı, gece yarılarna kadar süren eğlenceli saatler geçiriyorlarmış. (KK: 169)

Olay Zamanı= Konuşma Zamanı= Atıf Zamanı

İkisi de daima mektebe geç kalırlarmış. (A: 10)

Burada ne geleceğe dair bir olay, ne de geçmişe dair bir olay vardır. Öğrencilerin her zamanki alışkanlıklarının anlatıldığı cümledeki geç kalma durumuna konuşucu bizzat şahit olmamış bunu dolaylı olarak öğrenmiştir ve bunu şu anda karşı tarafa aktarmaktadır.

Olay Zamanı = Atıf Zamanı = Konuşma Zamanı

Kazaya yeni bir kaymakam geldi mi hemen etrafını alır, bugün burada, yarın orada, kuzular, helvalar, rakılar, çalgılarla sünnet çocuğu gibi avuturlarmış. (A: 67)

Bana yardım sizin için borçtur dermiş. Bir avuç pirinç bir kök ıspanak almadan gitmezmiş. Mektepte ders esnasında sınıftan çıkarak çocukların sepetlerini karıştırır, köftelerini, yumurtalarını aşırırmış. (A: 71)

Nihayet arzunuza muvaffak olmuşsunuz. İstanbul'a gidiyormuşsunuz. (A: 96)

Konuşma Zamanı = Atıf Zamanı > Olay Zamanı

1. 2. 3. 1. 2. İsim Cümleleri

Yoksa adama filan ihtiyaçları **yokmuş**... Haftalığım iki yüz elli kuruş **Sûri'ymiş**. (BE: 52)

Şu anda bir adama ihtiyaçları yok; belki yarın da olmayacak, hatta dün de yoktu. Dolayısıyla bu cümlede önemli olan, olayı dolaylı olarak öğrenmiş olmaktır.

Paşa'nın bahçesinin duvarları yükseltiliyormuş, adam **lazımmış**. (BK: 16)

Şu anda Paşa'nın bahçesindeki duvarların yükseltilmesi için, Paşa'nın bir adama ihtiyacı olduğunu anlatıcı bizzat değil, dolaylı olarak öğreniyor.

Yanında iriyarı bir başkası vardı. Uzanan **Paşa'ymış**, beni yanına çağırdı. (BK: 17)

Bir yolunu bulup esirlerle konuşayım, belki ülkemden haber alırım, diyordum, **İspanyol'muş** çoğu. (BK: 20)

“*İspanyol ol-*” ifadesi sabit bir durumu anlatır. Bu durum dün de, bugün de, yarın da devam edecek bir durumdur. Dolayısıyla sonradan değişecek bir durum değildir. Venedikli Köle bunu dolaylı olarak öğrenmiş ve şu anda aktarmaktadır.

Hoca'nın dediğine göre, bu kadarı bile, şimdiye kadar İstanbul'da yapılanların en **iyisiymiş**. (BK: 26)

Öfkelendi, kapıyı vurup çıkarken bağırdı: Ben **aptalmışım**. (BK: 66)

Şu anda verilmiş bir karar ve şu anda geçerli bir durum olduğu için biçimbirim bu cümlede de sadece “dolaylılık” işlevi ile kullanılmıştır.

Bütün dâhiler **böyleymiş** işte! (BK: 186)

Şekibe Hanım bu evdekileri de tanıyor, bir İtalyan **ailesiymiş**. (KK: 34)

“Bu bir **nazırmış**, şimdiki vükeladan **biriymiş**!” (KK: 159)

Merkezde Zehra isminde bir başmuallim **varmış**... (A: 5)

Merkezdeki muallim Zehra, hiç değişmeyecek. Dolayısıyla biçimbirim cümleye geçmiş zaman anlamı katmıyor. Anlatıcı bu cümleyi kurmadan bir gün önce de Zehra vardır, yarın da var olacaktır. Burada bu bilgiyi dolaylı olarak öğrenme vardır. Konuşucu ya da anlatıcı konuşma anında Zehra'yı görmüş değildir. Yani biçimbirim “dolaylılık” işleviyle kullanılmıştır.

Çünkü maateessüf pek iyi bir haber getirmiyorum efendim, bu Zehra Hanımın pederi **hasta imiş**. (A: 15)

Zehra Hanım'ın pederinin hasta olduğu haberini aktaran kişi, Zehra Hanım'ın pederini hasta hâlde görmemiştir. Aşağıdaki örneklerde de aynı durum geçerlidir.

Çok mu **ağırmış**? Hayatı tehlikelide mi **imiş**? (A: 15)

Son derece cahil, müseyyep ve bunak bir **ihtiyarmış**. (A: 71)

1. 2. 3. 2. Dolaylılık - Sonradan Farkına Varma İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde şu anda fark edilen bir durum bulunmaktadır. Ancak bu olay ya da durum geçmiş zamana ait değildir.

1. 2. 3. 2. 1. Fiil Cümleleri

Fiillere getirilerek kullanılan biçimbirim isimlerde de fiillerde de aynı anlamı yani konuşma anında fark edilen bir durumu ya da olayı aktarmaktadır.

Ama daha da kötüsüne tanık **olacakmışım.** (BK: 153)

Anlatıcı geçmişteki deneyimlerine dayanarak: “*Bundan daha kötüsü olamaz!*” düşüncesine kapılmış; ancak yanılmıştır. Daha da kötüsüne tanık olacaktır. Dolayısıyla konuşma anından daha sonra olacak eylem şu anda fark edilmiştir.

“Evet, demek hâlâ **seviyormuşum!**” (KK: 205)

Anlatıcı bu cümleyi söylediğinde de söylemediğinde de sevmektedir. Ancak sevdiğini konuşma anında fark etmiştir. Konuşma anından sonra da sevmeye devam edecektir. Biçimbirimin cümleye kattığı anlam tamamen sonradan farkına varma şeklindedir.

1. 2. 3. 2. 2. İsim Cümlesi

Solumda gördüğüm sarmaşıklı evlerin sağıma geçtiğini fark edince aynı sokaklarda dolandığımızı anladım, sordum; Fil damı **Mahallesi'ndeymişiz.** (BK: 149)

Anlatıcı nerede olduğunu bilmediği bir yerdedir. Bir başkasına sorarak nerede olduğunu öğreniyor; ancak sorma anında da sorduktan sonra da aynı yerdedir. Dolayısıyla eylem gerçekleşmeye devam ediyor, tamamlanmıyor. Bu sebeple biçimbirim geçmişe dair bir yargı belirtmiyor.

Sonbahar denilen mevsim ne hazin **mevsimmiş.** (KK: 117)

Kiralık Konak'tan aldığımız bu cümlede anlatıcı sonbahar mevsimini ilk defa yaşamıyor. Ancak bu mevsime dair şu anda sonradan fark ettiği bir yargıya varıyor: “*Hazin bir mevsim.*” dolayısıyla biçimbirim şu an varılmış bir yargıyı aktarmak işleviyle kullanılmıştır.

Bahtın ne kadar **karaymış** zavallı Naim! Daha ne bekliyorsun? (KK: 145)

Naim Bey yaşadıklarını düşünerek bahtının kara olduğu fikrine şu an varıyor.

Yollar görünmez kayalarla **doluymuş.** Onlara çarpmamak **lazımmış.** (A: 59)

Mürşit Efendi yaşamın görünmez kayalarla dolu olduğunu sonradan fark etmiştir.

1. 2. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmiş zamanda olmuş bir olay vardır. Bu olay konuşucu ya da anlatıcı tarafından kesin olarak bilinmektedir. Kesinlik işlevi biçimbirime getirilen diğer bir biçimbirimle belirginleştirilmektedir. Bu biçimbirim “dur-” fiilinden gelişmiş –Dİr biçimbirimidir. Ancak bu biçimbirimin –mİş biçimbirimine eklenmesiyle farklı işlevler kazandığı da görülmektedir. Biçimbirimin hangi işlevle kullanıldığını bağlamdan ya da cümlelere eklenen diğer dil unsurları zarflar, edatlar vs. gibi anlamaktayız.

Fakat... Büyük halamın su gibi çalıştırdığı dersten kafamda eser **kalmamıştır.** (BE: 11)

Anlatıcının anlatılan dersten aklında bir şey kalıp kalmadığını ondan daha iyi hiç kimse bilemez.

Çünkü Allah herkese derece derece akıl **vermiştir.** (BE: 12)

İslam inancına göre, Allah’ın herkese derece derece akıl verdiği bilinen bir gerçektir, insanlar tarafından da kesin olarak bilinmektedir.

Ne Cihangir’deki konağında, ne Kanlıca’daki yalısında ihtiyar ve yorgun vücudunu dinlendirecek bir köşecik **kalmıştır.** (KK: 13)

Yani Naim Efendi kendisine bir yer bulamıyor. Biçimbirim cümleye geçmiş bir durum için kesinlik katıyor.

Nasılsa küçükten beri Fransızca bilmek, bir müddet Galatasaray Mektebinde bulunmak, bir müddet Beyoğlu muhitinde tatlı su Frenkleriyle düşüp kalkmış olmak, ona bir softa evinde, çıplak kadın resimlerinden, dizi dizi Fransızca kitaplarından, vazolardan, biblolarından müteşekkil bir halvet yapmak ve bu halvette yaylı bir şezlonga uzanıp gözleri tavanda, ayakları havada, bir taraftan Hollanda “sigar”ını emerek, diğer taraftan yabani ve perişan bir sesle birtakım opera parçaları terennüm ederek saatlerce vakit geçirmek hakkını **vermiştir.** (KK: 14)

Türkler içinde kimse bu Servet Bey kadar ateşle, coşkunca alafrangalığa düşkün **olmamıştır**. (KK: 15)

Bu cümle anlatıcı tarafından diğer roman kahramanları düşünülerek varılmış kesin bir yargıdır.

İşte, Cemil için sayfiye hayatı, bütün bu mahzurlar yüzünden katlanılmaz bir angarya hâline **gelmiştir**. (KK: 15)

Cemil için sayfiye hayatının niçin angarya hâline geldiğinin gerekçeleriyle anlatılması biçimbirimin “kesinlik” işlevi kazanmasına sebep olmuştur.

Hakikatten Faik Bey’de kumar iptilas her iptilanın fevkindedir, o daha şimdiden kadından bıkmış ve sevdadan **yorulmuştur**. (KK: 23)

Mutlaka beni senelerce bir metresi gibi kullandığını **söylemiştir**. (KK: 206)

“*Mutlaka*” kelimesinin kesinlik belirttiği açıktır. Biçimbirim çeşitli dil unsurlarıyla kesinlik işlevine açıklık kazandırmakta hatta bazen kesinlik anlamının vurgulanmasını sağlamaktadır. Konuşucu ya da anlatıcı bu cümlede “*mutlaka*” diyerek, düşündüğü durum hakkında hiçbir şüphesinin olmadığını karşı tarafa aktarıyor ve biçimbirimi kullanarak da anlamı güçlendiriyor.

Halk mektebin asıl ismini **unutmuştur**. Zehra Abla Mektebi diye tanınır. (A: 5)

Besbelli ahâlideki yumuşaklık onları **şımartmış**. (A: 67)

“*Besbelli*” açıklık, kesinlik anlamı veren bir kelimedir. Konuşucu daha önceki olaylara dayanarak bir kanıya varıyor. Ancak bunun için anlamı güçlendirmesini sağlayan –Dir biçimbiriminden yararlanmıyor. Bu anlamı “*besbelli*” kelimesiyle veriyor.

“Sus, sus. Babam duymasın. Merakından çıldırır. **Mutlaka** ahbablarından birinin evine **gitmiş, bırakmamışlardır**. Neredeyse gelir. (KK: 123)

Bu cümlede karşı tarafa aktarılan kesinlik ifadesi önceki örnekteki gibi “*mutlaka*” kelimesiyle verilmiştir.

1. 2. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ya da durum hakkında konuşucu ya da anlatıcının yaptığı tahmin vardır. Biçimbirim bu işlevini, kendisine eklenen ve kesinlik anlamını da vermesini sağlayan –Dİr biçimbirimiyle vermektedir. Biçimbirimin hangi işleviyle kullanıldığını anlamamızı sağlayan bazı yardımcı dil unsurları (zarflar, edatlar ünlemler gibi) da biçimbirimle beraber kullanılmaktadır. Biçimbirimin bu işlevi, bunun yanı sıra biçimbirime getirilen yardımcı fiille de sağlanabilmektedir. Bu sebeple çalışmamızda bu iki farklı yöntemi, ayrı başlıklar altında gösterdik.

1. 2. 5. 1. –Dİr Ekiyle Yapılan Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Kim bilir nasıl **sokmuşundur** oğlanı yılan gibi... (BE: 36)

Burada geçmişte olmuş bir olay var. Konuşucu, daha önceki tecrübelerine dayanarak böyle bir yargıya varıyor. Ancak konuşucu olay zamanında o ortamda değildir. Bunu “*Kim bilir?*” ifadesinden anlıyoruz. Konuşucu bir yargıya varıyor; ancak bu olayın bu şekilde olduğuna şahit olmamış, sadece önceki deneyimlerinden yararlanarak böyle düşünüyor; fakat kesin bu şekildedir diyemiyor.

İŞ OLSUN DİYE

Bütün güzel kadınlar zannederler ki

Aşk üstüne yazdığım her şiir

Kendileri için **yazılmıştır**.

Bense daima üzüntüsünü çektim

Onları iş olsun diye yazdığımı

Bilmenin. (OV: 189)

Şair kadınların şiirlerin kendileri hakkında yazıldığını tahmin ettiklerini söyleyerek aslında bunun böyle olmadığını açıklıyor.

TENEZZÜH

Konuşurlarsa ne konuşurlar?

Muharebeden mi vergilerden mi?

Belki de hiçbir şey yapmazlar;

Çocuklar **uyumuştur**,

Efendi gazete okur;

Ayali dikiş dikmektedir.

Onu da yapmazlar belki de.

Kim bilir,

Belki de yazılmaz

Ne yaptıkları (OV: 204)

“*Belki*” kelimesinin kullanılması şairin anlattığı olay ya da durumlar için kesin bir bilgisinin olmadığını, şairin yalnızca tahmin ettiğini göstermektedir.

Yurdundaki becerikli akrabalarımın biri, **belki** babam, **belki** gelecekteki kayınpederim kurtarmalık **göndermişler**, diye düşünüyordur. **Bazen** de, birisini, bu yolunu bulup aracılık etmek için yollamışlardır, diye düşünüyordum. (BK: 17)

Venedikli Köle, yaşadığı olaylara dayanarak bir tahminde bulunuyor. Venedikli Kölenin bu tahminini de “*belki*” kelimesi destekliyor.

Uzun bir sessizlik **olmuştur** diye düşündüm. (BK: 40)

Venedikli Köle, o ortamda olmadığı için dinlediklerinden yola çıkarak olaylara dair bir tahminde buluyor. Bizim bu anlamı anlamamızı “*düşün-*” fiili sağlıyor.

Belki şu saatte **ölmüştür**. (A: 25)

“*Belki*” kelimesiyle desteklenen tahmin anlamı biçimbirime –Dir ekinin de eklenmesiyle güçlendirilmiştir. Aşağıdaki örnekte de aynı şekilde “*belki*” kelimesi tahmin anlamını aktarmaktadır.

Belki artık vakit, saat **gelmiştir**. (A: 114)

1. 2. 5. 2. Yardımcı Fiil İle Yapılan Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Biçimbirimin bu işlevi, bazen de yardımcı filler kullanılarak sağlanmıştır. Bu durumda da geçmişe dair bir tahminde bulunulmaktadır. Tespit ettiğimiz örnekte yardımcı fiil olarak “*ol-*” kullanılmıştır. “*ol-*” fiiline getirilen gelecek zaman ekiyle tahmin anlamı vurgulanmıştır.

İbrahim Efendi sözünü **geçirmiş olacak**, yanıma geldi. (BE: 52)

Bu cümlede anlatıcı İbrahim Efendi’nin durumuna ve önceki yaşadığı tecrübelerle dayanarak bir tahminde bulunuyor. Ancak emin değil; İbrahim Efendi’nin nasıl geldiğini ancak konuşmaya başladığı anda anlayacaktır.

1. 2. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman+Çaresizlik İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay veya durum vardır ve bu olay veya durum değiştirilemeyecek bir olay veya durum olup, bunun karşısında konuşucunun duyduğu çaresizlik vardır. Genellikle kader ile ilgili konularda karşımıza çıkan biçimbirimin “geçmiş zaman + çaresizlik” işlevi biraz da olay veya durumları o şekliyle kabullenmeyi gösterir. Biçimbirime bu işlevi kazandıran yardımcı dil unsurlarıdır. Bazen de dinleyici ya da okuyucu bu anlamı bağlamdan anlamaktadır.

Kader kısmet **böyleymiş**. (BE: 45)

Özellikle, İslam inancında kader karşısında insanların çaresizliği herkesçe bilinen bir gerçektir. İnsanlar bütün çabalarına rağmen değiştiremeyecekleri bir olay ya da durumla karşılaştıklarında artık bu olay ya da durum karşısında çaresizliklerini hisseder ve vazgeçerler. Ancak bu olay ya da durum karşısında başarısız olduklarını kabullenemedikleri için biraz da İslam inancından kaynaklanan bir tevekkülle Allah’a sığınır ve “*Kader kısmet böyleymiş*” derler.

Kader kavramı bütün inançlarda vardır. İslam inancında kader Allah’ın insanlar doğmadan önce onlar için belirlediği hayatlarıdır. “*Mukadderat*”, “*yazgı*” gibi kelimelerle de ifade edilen “kader” insanın çaresizliğinin en açık örneğidir.

ZİLLİ ŞİİR

Biz memurlar,

Saat dokuzda, saat on ikide, saat beşte,

Bizbizeyizdir caddelerde

Böyle **yazmış** yazımızı Ulu Tanrı;

Ya paydos zilini bekleriz,

Ya aybaşını. (OV: 90)

Naim Efendi, mütevekkilane bir eda ile omuzlarını silkti ve “ Ne yapalım, kader **böyleymiş!**” der gibi boynunu büktü. (KK: 83)

Artık Naim Efendi’nin yapacağı bir şey kalmamıştır. Kader önceden yazılmıştır, bu durum karşısında Naim Efendi artık çaresizdir.

1. 2. 7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman+Pişmanlık İşlevi

İncelediğimiz eserlerden sadece *Baba Evi*’nde tespit ettiğimiz biçimbirimin bu işlevinde, geçmişte olmuş bir olay veya durum için konuşucunun ya da anlatıcının şu anda hissettiği ve dinleyici ya da okuyucuya aktardığı pişmanlığı anlatılmaktadır. Biçimbirime bu işlevi kazandıran husus ise, biçimbirimle beraber kullanılan yardımcı dil unsurlarıdır.

Keşke bu türlü hareket **etmeseymişim**. (BE: 35)

Anlatıcı yaşadıklarını önüne koyup düşünmeye başlıyor. Geçmişle yüzleşiyor. Anlıyor ki, hataları var. Başka türlü hareket etseydi şu anda bu durumda olmayacaktı. Dolayısıyla biçimbirim, geçmiş için duyulan pişmanlığı “*keşke*” kelimesinin de cümleye kattığı anlamla pekiştiriyor. Geçmişe dönme ve o zamanı tekrar yaşama imkânı yoktur. Anlatıcının pişmanlığı çok açıktır.

1. 2. 8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ya da durum için konuşucu ya da anlatıcının şu anda duyduğu şüphe anlatılmaktadır. Biçimbirimin bu anlamını güçlendirmek için çeşitli kelimelerden de yararlanılabilmektedir.

1. 2. 8. 1. Fiil Cümleleri

O zaman bana öyle çok benzemediğine karar verdim, sakalı vardı onun, hem kendi yüzümün de, ben neye benzediğini **unutmuştum sanki**. (BK: 21)

Venedikli Köle, uzun zamandır kendisiyle o kadar az ilgilenmiştir ki, neye benzediğini neredeyse unutmuştur. Neredeyse diyoruz; çünkü insanın kendisine dair böyle bir bilgiyi unutması imkânsızdır. Normal bir durumda hangi insan gözünün ya da saçının rengini unuttur ki? Dolayısıyla Venedikli Köle sadece şüpheleniyor.

Belki de bir göz yanılsamasına **kaptırıyormuşuz** kendimizi. (BK: 25)

Bu cümlede şüphe anlamı daha da belirgindir. Çünkü “*belki*” kelimesi bu anlamı anlamamızı destekler niteliktedir. Belki göz yanılsaması var; belki de yok. Konuşucu bu durumdan emin değil, sadece bu durumdan şüpheleniyor.

Belki de gizliden gizliye bunu **bekliyormuşum**. (BK: 103)

Güya bu küçük kız, hırsızlara kılavuzluk ve gözcülük **etmiş**. (A: 16)

“*Güya*” kelimesiyle desteklenen ve emin olmama durumu; net olarak karşı tarafa aktarılıp, biçimbirimin şüphe anlamı güçlendirilmiştir.

Güya bu emr-i hayra sen delalet **etmişsin**. (A: 65)

1. 2. 8. 2. İsim Cümleleri

Biçimbirimin bu işlevini bir örnekle isim cümlesinde tespit ettik. Bu durumda da geçmişte olmuş bir durum vardır ve bu durumla ilgili konuşucu şüphesini dile getirmektedir. Bunun için de, fiil cümlelerinde olduğu gibi çeşitli yardımcı dil unsurlarından yararlanılabilmektedir.

Güya Nedim Bey isminde biri **varmış**-şu kendisiyle birlikte gelen sefaret memuru olacak- evden çıkmıyormuş. (KK: 155)

Konuşucu, Nedim Bey'in evden çıkmadığına inanmıyor ve duyduğu bu olay karşısında şüpheleniyor. Biçimbirimin şüphe anlamını ise, “*güya*” kelimesi destekliyor.

1. 2. 9. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Beklenti İşlevi

İncelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz “geçmiş zaman + beklenti” işlevinde; geçmişte olmuş bir durum veya olay için, konuşucunun şuanki beklentisi anlatılmaktadır. Biçimbirimin bu anlamı yardımcı bazı kelimeler ile pekiştirilebilmektedir.

İnşallah talihim artık **dönmüştür**. (A: 97)

Mürşit Efendi çok zorlanmış başına gelenlerin biraz da kader yüzünden olduğuna inanmış ve şu anda bir beklenti içindedir: “*Belki artık talihi değişecek.*” Bu beklentisini “*İnşallah*” kelimesiyle güçlendirmiştir.

“*İnşallah*” kelimesini gelecek durumlar için kullanırız. Dolayısıyla biçimbirim bu durumda geçmiş zaman bildiremez.

İnşallah sınavı geçerim.

İnşallah yarın Ankara’da olacağım.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi “*İnşallah*” kelimesini biçimbirimin bu işlevinde beklentilerimiz için kullanırız.

1. 2. 10. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Rüya İşlevi

Türkiye Türkçesi Dönemi eserlerinden tespit ettiğimiz biçimbirimin bu işlevinde konuşucunun rüyasında gördüğü ve dolayısıyla gerçek olmayan durum ve olayların biçimbirim kullanılarak aktarılması söz konusudur.

1. 2. 10. 1. Fiil Cümleleri

RÜYA

Annemi **ölmüş** gördüm rüyamda.

Ağlayarak uyanışım

Hatırla ttı bana, bir bayram sabahı

Gökyüzüne kaçırdığım balonuma bakıp

Ağlayışımı. (OV: 40)

Orhan Veli, bu şiirinde bize bir rüya gördüğünü açıkça söylemiştir. Bu rüyada şair annesini ölmüş olarak görmüş. Rüyalardaki zaman, gerçek bir zaman olmadığı için biçimbirimin cümleye kattığı zamansal anlam, gerçek zamandan farklı bir zamandır. Dolayısıyla biçimbirim “geçmiş zaman + rüya” işleviyle kullanılmıştır.

“Siyah dantel bir elbise giymiştin. Her yanın görünüyordu. Yeni sevgili **bulmuşsun.**” (RÖU: 59)

Ruhumu Öpmeyi Unuttun adlı öykü kitabından aldığımız yukarıdaki örnekte de öykünün içinde anlatıcının rüya gördüğü belirtilmektedir.

1. 2. 10. 2. İsim Cümlesi

Karışıklığı İstanbul’daki eğlenceleri hatırlatan bir eğlencede, Venedik’te bir maskeli **balodaymışız.** (BK: 146)

Venedikli Köle, belki Hoca’dan bıktığı için, belki de ülkesini özlediği için rüyalarında kendisini Venedik’te görmeye başlar.

1. 2. 11. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Hayal İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde, konuşucu ya da anlatıcı hayallerini karşı tarafa aktarırken biçimbirimi kullanır. Hayaller de rüyalar gibi gerçek olmadığı için gerçek dışılık, yaşanmamışlık anlatır.

Masanın başında çalışan Hoca değil **benmişim**, istediğim zaman istediğim yere **gidebilirmişim**. (BK: 42)

Venedikli Köle, yaşadıklarından o kadar bunalmıştır ki; hayal kurmaya başlar. Hoca gibi özgür olmak ister. Ancak o Hoca değildir. Hoca olması imkânsızdır.

1. 2. 12. -mİş Biçimbiriminin Alay İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde bir olay ya da durum için konuşucu ya da anlatıcının karşı tarafa düşüncelerini ironik olarak ifade etmesi anlatılır. Bu anlamın karşı tarafa aktarılmasını metin bağlamı ya da kullanılan ünlemler sağlayabilir. Buna örnek olarak şu kullanımları verebiliriz:

Küçük boyuyla beni dövecekmış!

Bu kadar işi kendi yapacakmış. Bu imkânsız!

Biçimbirimin basit ya da birleşik zamanlarda kullanılmasıyla biçimbirim geçmiş zaman ya da şimdiki zaman ifade edebilir. Bu yüzden incelememizde biçimbirimin bu işlevini basit ve birleşik zamanlar olarak kategorize ettik.

1. 2. 12. 1. Basit Zamanlar

Biçimbirimin bu işlevinde sadece –mİş biçimbirimi kullanılarak “alay” işlevi basit zamanlarla verilmiştir. Konuşucu ya da anlatıcı geçmişte olmuş bir olay için alay eder.

HARDALNAME

Ne budala **şeymişim** meğer

Senelerden beri **anlamamışım**

Hardalın cemiyet hakkındaki mevkiini

“Hardalsız yaşanmaz.” (OV: 204)

Orhan Veli’nin bu şiiri biçimbirimin alay anlamını güzel bir şekilde ifade etmektedir. Hardalın bir insan hayatında ne kadar önemi olduğu tartışılır. Orhan Veli’nin yaşadığı dönemde insanların geçim sıkıntısı içerisinde olduğu bir gerçektir. Yiyecek ekmek bulamayan insanların düşünecekleri en son şey “*hardal*”dır. Orhan Veli, hardalın çok önemli olduğunu düşünen ya da söyleyen karşı tarafa, onlarla alay ederek “*Evet, ben bir budalayım. Bu gerçeği nasıl göremedim.*” diyerek karşı tarafın bahsettiği bu duruma alaylı bir şekilde yaklaşıyor.

1. 2. 12. 2. Birleşik Zamanlar

Biçimbirimin alay işlevi sadece basit zamanlarla değil, birleşik zamanlarla da ifade edilebilir. Ancak zaman ifadesi, kullanıldığı zaman ekleriyle farklı anlamlar verilebilmektedir.

1. 2. 12. 2. 1. Geçmiş Zaman Anlamı

Padişah, hemen sözü babaannesinin kumpasına getirmiş, Hoca'nın bu tehlikeyi öngördüğünü söylemiş, ama Sultan'ın bu tehlikeden sağsalim kurtulacağını da **öngörmüşmüş** Hoca. (BK: 57)

Gramer kitaplarında “öğrenilen geçmiş zamanının rivayeti” olarak bahsedilen biçimbirimin bu işlevinde, bağlamın da etkisiyle Venedikli Köle'nin Hoca'yı alaya aldığını görüyoruz. Birinci biçimbirim, geçmişte olmuş bir olayı dolaylı olarak öğrenme anlatırken; ikinci biçimbirim, bu olayı alaya alma anlamını karşı tarafa aktarıyor.

1. 2. 12. 2. 2. Şimdiki Zaman Anlamı

Biçimbirimin bu işlevinde, biçimbirim şimdiki zaman ile kullanılarak konuşma anında inanılamayan bir duruma ironik olarak yaklaşma anlamını aktarmaktadır.

Sanki yerimi **bilmiyormuş**... (BE: 10)

Burada anlatıcı karşı tarafın kendisinin nerede olduğunu bildiğini biliyor ve karşı tarafın söylediklerine inanmıyor. Bu durumu, alaylı olarak ifade ediyor.

Meğer, ara sıra evin umuriyle de alâkadar **oluyormuş**, iyi ya, işte ağabey, sevinin. (KK: 33)

Bu cümlede anlatıcının bahsettiği Seniha, konuşma anında evin işleriyle alakadar oluyor görünüyor ve konuşucu onun bu durumuyla alay ediyor. “*meğer*” kelimesi de bu anlama yardımcı oluyor.

1. 2. 13. -mİş Biçimbiriminin Küçümseme İşlevi

İncelediğimiz metinlerden sadece *Baba Evi*'nde tespit ettiğimiz biçimbirimin bu işlevinde olay ya da durum hakkında konuşucunun ya da anlatıcının dinleyici ya da okuyucuya aktardığı küçümseme anlamı aktarılmaktadır.

Para **verecekmiş**... Kaç para verecen? (BE: 63)

Baba Evi adlı romandan aldığımız bu cümlede roman kahramanı, kardeşini gece yarısı uyandırarak kendisini dinlemesini ister. Kardeşinin uyuma isteği karşısında roman kahramanı para teklif eder. Bunun karşılığında roman kahramanının, kardeşine söylediği bu cümle kardeşin uyku ve parayı birbiriyle karşılaştırmasına sebep olur ve kardeş için, gecenin o saatinde uykunun daha baskın gelmesi sonucu parayı küçümsemesi görülmektedir.

Biçimbirime bu anlamı veren şey, aslında biraz da metin bağlamıdır. Roman kahramanının kardeşi, parayı çok sevmekte ve parayla her şeyi yapmaktadır. Bu cümlede ise, farklı bir durum oluyor ve kahramanın kardeşi her zaman yaptığıının aksine parayı küçümseyerek reddediyor.

Bu cümle, bize biçimbirimin metin bağlamı ile yeni işlevler kazanabileceğini göstermektedir.

1. 2. 14. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin sıklıkla karşımıza çıkan bir diğer işlevi de sıfat-fiil yapma işlevidir. Fiilimsi ekleri gramer kategorisi olarak “fiilden isim yapan yapım ekleri” sayılırlar. -mİş eki de bu kategoriye girer. Fiil tabanlarına gelerek onları isimleştirir; görev olarak ise, isim ya da sıfat yapar. Korkmaz; *“Sıfat-fiiller bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiillerdir. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırır. Sıfatlar, ad soylu sözler oldukları için sıfat-fiiller aynı zamanda adlar ile de ortaklaşırlar. Onlar gibi iyelik çokluk ve ad çekimleri alabilirler. Edatlar ile birleşebilirler”* demektir (Korkmaz, 2009: 909-910).

Biçimbirimin sıfat-fiil işleviyle kullanıldığı durumlarda zaman ifadesi verip vermediği konusunda şu yorumlar yapılmıştır:

Gencan, *“-mİş yapılı sıfatlarla ortaçlarda da geçmiş zaman anlamı vardır.”* demektir (Gencan, 2001: 258).

Korkmaz ise, *“-mİş / -mUş ekiyle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiili de dilimizde sıfat, geçici ad, kalıcı ad ve zarf görevleri yüklenmiştir. Ancak, her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek “-mİş / -mUş ekiyle kurulmuş çekimli fiillerde olduğu gibi “duyulan” veya “sonradan fark edilen” bir işlev görmez. Yalnızca geçmiş zaman bildirir.”* demektir (Korkmaz, 2009: 923).

Dolayısıyla Gencan da Korkmaz da biçimbirimin sıfat-fiil işlevinde de “geçmiş zaman” belirttiğini söylemişlerdir. Ancak bu durum, biçimbirimin eklendiği fiillerin kılınışlarına göre değişmektedir. Dolayısıyla biçimbirim sıfat-fiil işleviyle kullanıldığında “geçmiş zaman” veya “şimdiki zaman” ifade edebilmektedir.

1. 2. 14. 1. Geçmiş Zaman

Biçimbirimin sıfat-fiil işlevinde, biçimbirimin eklendiği fiilin son sınırı vurgulayan ya da sınır vurgulamayan bir fiil olması gerekir. Ancak bu şekilde biçimbirim geçmiş zamanda olmuş bir sıfat-fiil anlatabilir.

Bu sesler, mezarlıklarda kefenleriyle dolaşan hortlakların kemik gıcırtaıları, yahut, masallardan **fırlamış** cadılarla sihirbazların ulemaları gibi gelirdi bana. (BE: 22)

Johanson, “son sınırı vurgulayan fiiller” için bir formül geliştirmiştir. Bu formül şu şekildedir: “*X-di mi? Evet x-di ve hâlâ x-iyor.*” ve “*Saat 1’de x-di ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu.*” Johanson’a göre “son sınırı vurgulayan fiiller” bu formül ile kullanılamazlar (Karadoğan, 2009: 12).

Dolayısıyla “*fırla-*” fiili de bu kalıba uymayan son sınırı vurgulayan bir fiildir ve geçmiş zaman ifade etmektedir.

GÜN OLUR

Gün olur, alır başımı giderim,

Denizden yeni **çıkmiş** ağların kokusunda

Şu ada senin, bu ada benim,

Yelkovan kuşlarının peşi sıra (OV: 99)

Bunlar boyunlarından ipekli bir mendille **boğulmuş** solgun benizleriyle onların cebir ve huşunetinden **ürkmüş** kişiler gibidirler. (KK: 11)

Çoğu, İkinci Abdülhamit Han devri ricalinden olan bu adamların her biri bir hile ile efendilerinin arabasına **binmiş** seyisleri andırıyordı. (KK: 11)

Naim Efendi, bu hasbıhâllerden ekseriya dayak **yemiş** kabahatli bir çocuk gibi çıkardı. (KK: 32)

Görülmemiş, işitilmemiş bir şansızlık! Bir gecede tam üç yüz lira kaybettim. (KK: 92)

Millet, ona bazen kilometrelerce toprak üzerinde **yığılmış** bir kocaman ceset hâlinde göründü. (KK: 174)

Renkli bez parçaları, silik fotoğraflar, kordele ile **bağlanmış** bir tutam saç. (A: 43)

Anadoluhisarı'nda **doğmuş**, Boğaz'ı seyrederek **büyümüş** bir adamın akşama kadar dairenin penceresinden kuru topraklara, tezekten evlere bakmasına karşı da bir, eder on... (A: 52)

“Doğ-” fiilinin son sınırı vurguladığı çok açıktır. Geçmişte bir defa gerçekleşmiş bir eylemdir. “Doğdu mu? Evet, ve hâlâ doğuyor.” gibi bir cümle bugün Türkiye Türkçesinde kullanılamaz.

Çünkü artık penceremin önünden benim yüzümden **ölmüş** çocukların cenazesi geçmeyecekti. (A: 69)

“Öl-” fiilinin de bir kere gerçekleşen bir olgu olduğu çok açıktır. Bir insana öldü demek için o insanın ölmesi gerekir ve bu eylemin geçmişte kalması gerekir. “Öldü mü? Evet, ve hâlâ ölüyor.” gibi bir cümle mantıksızdır. Dolayısıyla biçimbirimin sıfat-fiil işlevinde kullanıldığı ve geçmiş zaman ifade ettiği açıktır.

Birden yolun kıyısına **bırakılmış** saman yüklü at arabasını fark ediyor. (RÖU: 11)

1. 2. 14. 2. Şimdiki Zaman

Bıçimbirimin eklendiği fiilde şimdiki zaman anlamı veren bir sıfat-fiil yapabilmesi için bıçimbirimin eklendiği bu fiilin “ön sınırı vurgulayan bir fiil” olması gerekir. Johanson, “*durmuş*= *duran*” örneğini vererek ön sınırı vurgulayan fiillerde –miş’in şimdiki zamanda yorumlanabileceğini söylemiştir (Karadoğan, 2009: 89).

Dolayısıyla bıçimbirimin sıfat-fiil işlevinde şimdiki zamanda bir fiilimsi olabilmesi için geçmişte olmuş ancak hâlâ etkisi devam ediyor olmalıdır.

Memlekette, **tanınmış** bir fırka lideri, bir avukat, bir gazetecinin oğlu olmaktan bıkmıştım artık. (BE: 32)

Daha önce tanındı ve hâlâ tanınıyor, tanınma işi konuşma zamanında da devam ediyor.

Trenden iner inmez, memleketimin haziran güneşiyle **ısınmış** toprağını öptüm. (BE: 83)

Bir şeyin ısınmış sayılabilmesi için belli bir sınırı geçmiş olması lazımdır. Dolayısıyla “*ısın-*” fiili ön sınırı vurgulayan bir fiildir. 10 °C de 80 °C de bir suyun ısındı denilebilmesi için yeterlidir. Daha önce ısındı ve hâlâ sıcaktır.

Kiminin saçını düzeltir, kiminin kuşağını bağlar, kiminin **kirlenmiş** parmaklarını yıkamağa gönderirdi. (A: 12)

Daha önce kirlenmiş ve şu anda da bu durum devam ediyor. Ne zamanki yıkama eylemi gerçekleşecek, o zaman kirlenme durumu sona erecek. Parmakların kirlenmiş olması için kırmızı kalemle yapılmış bir nokta da, çamura bulanmış bir el de yeterlidir. İkisi de kirlenmiştir. “*kirlen-*” fiili ön sınırı vurgulayan bir fiildir. Bu yüzden bıçimbirimin sıfat-fiil işlevinde şimdiki zaman anlamı vardır.

Fakat temiz **tanınmış** bir insana infial ve kinlerinde pek o kadar insafsız olmuyorlar. (A: 8)

Romatizma yahut da başka bir hastalıktan bacaklarını açamadığı için koşarken âdeta yerinde zıplar gibi görünüyor, ihtiyarlıktan **kamburlaşmış** sırtı inip kalkıyordu. (A: 72)

Bazen de **incelmiş** bileklerine dayanarak titreye titreye yatağında doğrulur, bana arkasını dönerdi. (A: 121)

İncelmenin olması için 1 cm de 10 cm de yeterlidir. “*incel-*” fiili ön sınırı vurgulayan bir fiildir. Bu yüzden biçimbirim, bu fiile eklenerek sıfat-fiil yaparak şimdiki zaman anlamı vermiştir.

2. TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİNDE –mİş BİÇİMBİRİMİ

2. 1. KÖKTÜRK TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Köktürkler bilinen en eski Türkçe yazılı metinlere sahip olmaları sebebiyle tarihte ayrı bir yere sahiplerdir. Herkes tarafından “*Orhun Yazıtları*” olarak bilinen Türkçe anıtlar Köktürklerin 682 yılında kurulan ikinci döneminden kalan anıtlardır. Anıtlar taşa kazılarak yazılmıştır. Bu sebeple “*Bengi Taş, Ebedî, Ölümsüz taş*” olarak adlandırılmışlardır. Bu isim anıtların kalıcılığını sembolize etmektedir. Köktürklerin ikinci döneminden kalan bengi taşların sayısı ondur. Ancak üç tanesi daha çok ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi bu bengi taşların hacim olarak diğerlerinden daha fazla olmalarıdır.

Tonyukuk Yazıtı, 725-726 yılları arasında vezir Tonyukuk adına yazılan anıt sade ve sanatsız bir üslupla yazılmış olup, öğüt verir niteliktedir. Bu şekliyle Tonyukuk Yazıtı, ilk hatıra örneği niteliğindedir. Bengi taşı diktiren, üzerine yazıları yazdıran Bilge Tonyukuk’tur.

Köl Tigin Yazıtı, 21 Ağustos 732’de Bilge Kağan tarafından diktirilmiş olup Köktürklerin hâkimiyetleri boyunca başlarına gelenler özetlenmiştir. 71 satırdan oluşan Köl Tigin bengi taşının yazarı Bilge Kağan’dır. Yazıyı yazan Köl Tigin’in yeğeni Yollug Tigin’dir. Sanatkârane bir üslupla yazılmıştır.

Bilge Kağan Yazıtı, 24 Eylül 735’te Bilge Kağan’ın oğlu Teñri Tigin tarafından diktirilmiş olup *Köl Tigin Yazıtı* ile benzerlikler gösterir. Sadece Köl Tigin’in dâhil olmadığı savaşların anlatıldığı kısım farklıdır.

2. 1. 1. Köktürk Dönemi Metinlerinde –mİş Biçimbirimi

Köktürk Devletinin ikinci döneminden kalan bengi taşlar Köktürklerin savaşlarını ve diğer devletlerle ilişkilerini anlatan metinlerdir. Bu sebeple metinlerde genel olarak geçmiş zaman ekleri kullanılmıştır. Eğer olaylara şahit olunmuşsa “bilinen geçmiş zaman” kullanılmıştır. Duyulan geçmiş zaman yani -mİş biçimbirimi ise yazıtlarda genellikle tanık olunmamış bir eylemi belirtir. Özne de bu sırada hemen hemen hep 3. tekil kişidir.

Geçmişte meydana gelen bir eylemden daha önce olanını anlatmak için de kullanılan biçimbirim, bu kullanımında “er-” ek fiilinin kullanılmasıyla birleşik çekim yapmakta ve “-mİş er-ti” ya da “-mİş er-miş” şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Köktürk döneminde sadece “-miş” ve “-miş” olmak üzere düz şekillerine rastladığımız biçimbirim daha sonraki dönemlerde yuvarlaklaşmıştır.

Köktürk metinlerinde -mİş biçimbirimin işlevinin işlevlerini şu şekillerde tespit ettik:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 1. 1. 1. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman İşlevi

Oğuz tapa süledim. İlki sü **taşıkmiş erti**, ikin sü ebde erti. (BK, DY, 32)

(Oğuz doğru ordu sevk ettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi.)

Bu cümlede geçmişte olmuş bir eylemden daha önce olanı aktarılmakta olup, olay zamanı ve atıf zamanı aynı noktadadır. Olayı başkasından duyma, aktarma ya da şahit olma işlevleriyle hiç ilişkisi olmayan cümledeki anlam biçimbirimin genel olarak bilinenin aksine farklı bir işlevinin daha olduğunu göstermektedir.

Bu sebeple fiilin zamanı için **Olay Zamanı=Atıf Zamanı > Konuşma Zamanı** diyebiliriz.

İlgerü Kadırgan aşı budunuğ ança kondurtumuz, ança itdimiz. Kırıgaru Keñü Tarmanka tegi Türk budunuğ ança kondurtumuz, ança itdimiz. Ol ödke kul kulluğ **bolmiş erti** (küñ küñlüğ bolmiş erti. İnisi eçisin bilmez erti. Oğlı kañın bilmez erti.) (KT, GY, 21)

(Doğuda Kadırgan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.)

Alp er biziñe **tegmiş erti**. Antağ ödke ökünüp Kül tiginig az erin irtürü itımız. Uluğ süñüş süñüşmiş Alp Şalçı ak atın binip tegmiş. Kara Türgiş budunuğ anda ölürmiş, almış. (KT, DY, 40)

(Kahraman er bize hücum etmişti. Öyle bir zamanda pişman olup Kül Tiginini az erle eriştirip gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Türgiş avam halkını orda öldürmüş, yenmiş.)

2. 1. 1. 2. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

İncelememizde “geçmiş zaman+dolaylılık” işlevinde iki durumla karşılaştık. Bunlardan birincisi “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevi ikincisi ise “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevi şeklindedir.

Bu sebeple Köktürk metinlerini de bu iki başlıkta incelememiz gerekir.

İncelememizin bu bölümünde dikkatimizi çeken –mİş biçimbirimi geçmişte olan, ancak şahit olunmamış durumlar aktarılmaktadır.

Fiilin zamanı açısından, **Olay Zamanı=Atıf Zamanı > Konuşma Zamanı** şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Metinlerde sıklıkla rastladığımız bu çeşit, yüz seksen yıllık sözlü gelenekten gelen bilgilerin daha sonra yazıya aktarılmasıyla ilgili olsa gerektir.

Olay Zamanı=Atıf Zamanı > Konuşma Zamanı

2. 1. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık

Üze kök teñri asra yağız yir kılındukta ikin ara kişi oğlu **kılınmış**. Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan **olurmuş**. Olurupan Türk bodunuñ ilin töresin **tuta birmiş, iti bermiş**. (KT, DY, 1)

(Üstte mavi gök altta yağız yer kılındıkta ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş.)

Sü sülepen tört buluñdağı budunuğ **qop almış, qop baz kılmış**. Başlığığ **yükündürmüş**, tizligig **sökürmüş**. İlgerü Kadırgan yışqa tegi kirü Temir Kapıgka tegi **kondurmuş**. (KT, DY, 2)

(Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırgan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş.)

Begleri budunı tüzszüz üçün Tabğaç budun tebligın kürlüg üçün armakçısın üçün inili eçili kiñşürtükün üçün begli budunlıg yoñşurtukın üçün Türk budun illedük ilin içgunu **ıdmiş**. (KT, DY, 6)

(Beyleri, milleti ahenksiz olduğı için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğı için, aldatıcı olduğı için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiğı için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış.)

Elig yıl işig küçüg **birmiş**. İlgerü kün toğsıkka Bökli kağanka tegi süleyü **birmiş**. Qırıgaru Temir Kapıgka tegi süleyü **birmiş**. Tabğaç kağanka ilin törüsin alı birmiş. (KT, DY, 8)

(Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağanı kadar ordu sevk edivermiş. Batıda Demir kapıya kadar ordu sevk edivermiş. Çin kağanına ilini töresini alıvermiş.)

Yagı bolup itinü yaratunu umaduk yana **içikmiş**. Bunça işig küçüg birtükgerü saqınmatı Türk budun ölüreyin uruğsıratayın tir **irmiş**. Yoqadu **barır ermiş**. (KT, DY, 10)

(Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş. Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş.)

Kırk artuqı yiti yolu **sülemiş**, yigirmi süñüş **süñüşmiş**. Teñri yarlıkaduk üçün illigig **ılsiretmiş**, kağanlıgıg **kağansıratmış**, yağıg baz kılmış, tizligig **sökürmiş**, başlıgıg **yükündü(rmiş)**. (KT, DY, 15)

(Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiğı için illiyi ılsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş.)

törüg kazğanıp **uça barmış**. Kañım kağanka Baz kağanıg **uça barmış**. Kañım kağanka Baz kağanıg balbal **tikmiş**. Ol törüde üze eçim kağan olurtı. Eçim kağan olurupan Türk budunuğ yiçe itdi, igit(t)i. Çıganyıg (bay kıldı, azıg öküş kıldı.) (KT, DY, 16)

(töreyi kazanıp uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin baz kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.)

(...)birle Koşu tutuk birle **süngüşmiş**. Erin **çok ölmüş**. Ebin barımın (kalı)sız **çok** kelürti. (KT, KY, 1)

(...ile Koşu vali ile savaşmış. Askerini hep öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi.)

Kişi oğlunda üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan **olurmuş**. Olurupan Türk budunuñ ilin törüsün **tuta birmiş, iti birmiş**. Tört buluñ kop yağı ermiş. Sü sülepen dört buluñdaki budunuğ(kop **almış**, kop baz **kılmış**.) Başlığığ **(yü)kündürmüş**, tizlig(ig) **sökürmüş**.) (BK, DY, 3)

(İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş.)

Temir Kapıgka tegi **kondurmuş**. İkin ara idi oksuz Kök Türk iti ança olurur ermiş. Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyrukı bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunu (yime tüz ermiş. Anı)üçün ilig ança **tutmuş** erinç. İlig tutup törü(**gitmiş**. Özi ança kergek **bolmuş**.) (BK, DY, 4)

(Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilatsız Gök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabîî, cesur imiş tabîî. İli töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş.)

yoñşurtukın üçün Türk budun illedük ilin **ıçğını ıdmış** kağanladuk kağanın **yitürü ıdmış**. Tabğaç budunğa beglik urı oğlın küñ kıldı, işilik kız oğlın küñ kıldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tag(ğaçgı) begler Tabğaç at(ın tutupan Tabğaç kağanğa **körmüş**.) (BK, DY, 7)

(karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı. Türk Beyler Türk adını bıraktı. Çinli Beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş.)

yiti yolu **sülemiş**, yigirmi süñüş **süñüşmiş**. Teñri yarlıkaduk üçün illigig **ilsiretmış**, kağanlığığ **kağansıratmış**, yağığ baz **kılmış**, tizligig **sökürmüş**, başlığığ **yükündürmüş**. Kañım kağan (ança ilig törüg kazğanıp **uça barmış**) Kañım (kağanka) baş(lay)u Baz Kağanığ balbal (**tikmiş**.) (BK, DY, 13)

(yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz kağanı balbal olarak dikmiş.)

Tabgaçgaru Kunı señünüg **ıdmış**. Kıtanygaru Toñra Esimig **ıdmış**. Sab ança **ıdmış**.) (TY, GY, 2)

(Çin'e doğru Ku'yu generali Kıtay'a doğru Esimi göndermiş. Sözü şöyle göndermiş.)

Ol üç kağan ögleşip Altun yış kabışalım **timiş**. Ança **ögleşmiş**: Öñre Türk kağanı sülelim timiş. (TY, DY, 3)

(O üç kağan akıl akıla verip Altun ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla vermişler: Doğuda Türk kağanına karşı ordu sevk edelim demiş.)

(Türk budunı yime) bulğanç (o) (**timi**)ş, Oğuzı yime tarkınç ol **timiş**. Ol sabın eşidip tün yime udısıxım kelmez erti, kün yime olursıxım kelmez erti. (TY, GY, 5)

(Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş. Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu.)

2. 1. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma

Bu kategoride dikkatimizi eylemin geçmişte olması; ancak kişinin bunu sonradan anlaması veya fark etmesi anlamı çekmektedir.

Ötüken yışda yığ idi yok ermiş. İl tutsık yer Ötüken yış **ermiş**.
(KT, GY, 4)

(Ötüken Ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutulacak yer Ötüken Ormanıymış.)

Bilge Kağan'ın burada Ötüken Ormanının iyi olduğunu bir başkasından duymadığı çok açıktır. Bilge Kağan daha önce atalarının ve kendilerinin yaşadıkları tecrübelerden yararlanarak Ötüken Ormanından daha iyi bir yer olmadığını anlıyor ve fark ediyor ve bu farkındalığını bengi taşlara kazıyarak gelecek nesillerle paylaşmak istiyor.

Özüm sakındım. Öd teñri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli **törümiş**.
(KT, KY, 10)

(Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiş.)

Belki de abidelerdeki en etkileyici cümlelerden biri olan bu cümlede Bilge Kağan'ın tecrübelerinden yararlanarak bu gerçeğe vardığını anlamak hiç de zor olmasa gerektir.

2. 1. 1. 3. -mİş Biçimbirimin Dolaylılık İşlevi

-mİş biçimbirimi her zaman geçmişteki bir dolaylılıktan bahsetmeyebilir. Nitekim abidelerden de tespit ettiğimiz “dolaylılık” işlevinin örnekleri çok fazla değildir. Bunun nedeni geçmişteki olaylardan yola çıkarak gelecek nesillere nasihat vermeyi amaçlanması olabilir. Bu sebeple anıtlar geçmiş zaman kullanılarak yazılmıştır.

2. 1. 1. 3. 1. Olumlu Cümleler

Neñ yirdeki kağanlıg budunğa 7- büntegi bar erser ne buñı bar erteçi **ermiş**. (TY, DY, 6-7)

(Herhangi bir yerdeki kağanlı millete böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacaktı?)

Tonyukuk burada geçmişten bahsetmiyor o zamanki durumdan bir genellemeye varıyor. Tonyukuk’un bu cümleyi yazdığında bu durum geçerliydi. Yani bu, geçmişte olmuş bir durum değildi; bu sonuca varılmış bir durumdu. Bu sebeple biçimbirimin işlevi bu cümlede dolaylılık olmalıdır.

Anda anıg kişi ança **boş(ğurur) ermiş**: Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança **boşğurur ermiş**. (BK, KY, 5)

(Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş.)

Tabgaç budun sabı süçig ağısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak ağın arıp ırağ bodunug ança **yagutır ermiş**. Yağuru konda kisre anıg bilig anda **öyür ermiş**. (KT, GY, 5)

(Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırp konduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünmüş.)

Anda anıg kişi ança **boşgurur ermiş**. Irak erser yablak ağı birür yağıuk
erser edğü ağı birür tip ança **boşgurur ermiş**. (KT, GY, 7)

(Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi
mal verir diyip öyle öğretiyormuş.)

2. 1. 1. 3. 2. Olumsuz Cümleler

kutay buñsuz ança birür. Tabğaç budun sabı süçig ağısı yımşak ermiş.
Süçig sabın yımşak ağın arıp irak (budunuğ ança) yağıutır ermiş. (Yağıuru)
kond(ukda) kisre anıg biligin anda ö(yür ermi)ř. Edğü bil(ge) kişig edğü alp kişig
yo(rıtmaz) ermiş. Bir kişi yangıls(ar, oğıuş budunı biş)ükiñe tegi **kı(dmaz)**
ermiş. (BK, KY, 4)

(ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı
yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece
yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, kondurduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.
İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine,
milletine, akrabasına kadar barındırmaz imiş.)

böñser, semiz buka toruk tiyin **bilmez ermiş** tiyin ança sakındım.
(TY, 1. Taş, BY, 6)

(tekme atsa, semiz boğa, zayıf boğa olduğı bilinmezmiş.)

2. 1. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

-mİş biçimbirimi kesinlik işlevini genellikle “-mİş turur” şeklinde vermektedir. Ancak bazen ekin kullanılmadığı kesinlik anlamının “*erinç*” ile sağlandığı da dikkatimizi çekmektedir.

Teñri yarlıkaduk üçün men kazğanduk üçün Türk budun **kazğ(anmış eri)nç**. (BK, DY, 33)

(Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır.)

Yukarıdaki cümlede “*erinç*” kelimesinin biçimbirimin kesinlik anlamı katmasına yardımcı olduğu da bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Türkçede bu şekilde anlamı belirginleştiren yardımcı kelimeler, özellikle de zarflar kullanılmaktadır.

2. 1. 1. 5. -mİş Biçimbirimin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Ferhat Karabulut'un "Köktürkçenin Sıfat-fiilli Yapı Tipolojisi" adlı çalışmasında Köktürkçedeki sıfat-fiilli yapılar incelenmiştir. Karabulut, bu çalışmasında; *"Türk dilinde, basit yapılı ve yüklemi çekimli bir cümle iken, öge taşınımı ve dönüşümü sonucunda yeni bir yapıya kavuşan sıfat-fiilli cümlecikler (relative clauses) dünya dilleri arasında özgün bir nitelik taşır. Bu nedenle dil bilimciler ve Türk dili araştırmacıları, bu yapıya Türkçe tipi sıfat-fiilli yapılar adını vermektedirler. Köktürkçe isimleştirme ve başad taşınımı olayı gerçekleştirdikten sonra sıfat-fiilli nitelemeli yapıyı tamamlar"* diyerek Köktürkçedeki sıfat-fiilli yapıların diğer dillerden olan farkını belirtmiştir (Karabulut, 2009: 5).

Biz konumuz gereği Köktürk Türkçesindeki –miş biçimbiriminin sadece sıfat-fiil olma işlevi üzerinde duracağız.

Biçimbirim Köktürk Türkçesi Döneminde sıfat-fiil işleviyle kullanıldığında "geçmiş zaman" anlamı taşır.

Teñri teg teñride **bolmış** Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum. (KT, GY, 1)

(Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı bu zamanda oturdum.)

antağın -9-üçün **igidmiş** kağanın sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anda alkıntıg, arıltıg, anda **kalmış** yir sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT, GY, 9)

(Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun yok edildin. Orda geri kalanınla her yere zayıflayarak ölüyor yürüyordun.)

Burada "igidmiş" kelimesine gelen –miş biçimbirimi sıfat tamlaması yapma işleviyle kullanılırken "kalmış" kelimesinde farklı bir durumda kullanılmıştır. Aslında fiilimsi eklerinin görevi fiillere gelerek onlardan isimler yapmaktır. Tür olarak isim yapma görevini üstlenen fiilimsi ekleri görev olarak isim, sıfat ve zarf olarak kullanılır. Burada "kalmış" kelimesine gelen –miş biçimbirimi öncelikle fiilden isim yapmış, daha sonra hâl eklerinden birini alarak artık türünün de görevinin de isim olduğunu göstermiştir.

Yani “*igidmiş*” kelimesinde –mİş biçimbiriminin ek olarak türü fiilden isim yapmak; görevi ise sıfattır. “*kalmış*” kelimesinde ise –mİş biçimbiriminin ek olarak türü fiilden isim yapmak; ancak görevi isimdir.

Yiti yüz er bolup **ilsiremiş**, **kağansıramış** budunuğ, **küñedmiş** **kuladmış** budunuğ Türk törüsün **ıçgınmış** budunuğ eçüm apam törüsünçe yaratmış, boşgurmuş. Tölis Tarduş (budunuğ anda itmiş.) (KT, DY, 13)

(Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis Tarduş milletini orda tanzim etmiş.)

üçün biziñe yañıl(d)uğın üçün kağanı ölti. Buyrukı begleri yime ölti. On Oğ budun emgek körti. Eçümüz apamız **tutmuş** yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuğ itip yar(atıp) (KT, DY, 19)

(için bize yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az kavmini tanzim ve tertip edip...)

Ança **kazğanmış** **itmiş** ilimiz törümüz erti. Türk Oğuz begleri budun eşidiñ. Üze Teñri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilin, törün kim artatı (udaçı erti) ? Türk budun ertin, (KT, DY, 22)

(Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç!)

Türk -7-budun adağ kamşatdı. Yablak bo(ldağ)ı erti. Oza **(k)elmiş** süsin Kül Tigin ağıtıp Toñra bir oğuş alpağı on erig Toña Tigin yoğında egirip ölürtümüz. (KT, KY, 7)

(Türk milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük.)

Türk budun tokurkaş sen. Açsar tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen.
Andağının üçün **igidmiş** ka(ğanının) -7- Sabın almatın yir sayu bardıg.
(BK, KY, 6)

(Türk milleti tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin.
Bir doysan açlık düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının sözünü
almadan her yere gittin.)

bod kalmadı. Ida taşda **kalmış** küberanıp yiti yüz boldı. (TY, 1. Taş BY, 4)

(Boy kalmadı. Ormanda taşta kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu.)

uduzuğma uluğı şad erti. Yağgıl tidi. **Yağmış** ben ertim.
(TY, 1. Taş, BY, 5)

(Sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim.)

Yukarıda da bahsettiğimiz durum bu iki cümledeki –mİş biçimbirimin eklendiği iki eylem “kal-” ve “yag-” için de geçerlidir. Bu iki örnekte de biçimbirimin türü fiilden isim yapmak ancak görevi isim yapmaktır. Tahir Nejat Gencan, bu durumu “*Adlaşmış Sıfatlar*” başlığı altında inceler. “*Adlaşmış ortaçlar da özne olur, tümleç olur ve ekeylem alarak tümceler, temel önermelerin yüklemi olur*” demektedir (Gencan, 2001: 217).

Türk budun k(ılınğ)lı Türk kağan olurgalı Şantuñ balık(k)a taluy ögüzke **tegmiş** yok ermiş. (TY, DY, 1)

(Türk milleti kılmalı, Türk kağanı oturalı Şantung şehrine, denize ulaşmış olanı yok imiş.)

2. 2. UYGUR DÖNEMİ TÜRKÇESİ

745 yılında Köktürk devletinin yıkılmasıyla tarih sahnesine çıkan Uygurlar Manici ve Burkancı çevrelerde eserler vermişlerdir. 763 yılında Böğü Kağan'ın Maniheizm'i benimsemesiyle, Eski Türkçe için yeni bir dönem başlamıştır. Bu sayede Maniheist felsefe ışığında öyküler, dinî metinler, Mani manastırı yönetmeliği, dualar ve ilahiler değişik dillerden çevrilmiştir.

Bu dönem esasen Köktürk Dönemi Türkçesinin devamı olmakla beraber, yapılan çevirilerin etkisiyle bu dönemde Sanskritçe, Soğdakça ve Çince den bazı kelimeler alınmıştır. Uygur Dönemini, Köktürk Döneminden bu husus ayırmaktadır.

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi (Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin) Burkancı Uygurlardan kalan en tanınmış çatiklerdendir. Çatik, Burkancılık felsefesinin anlatıldığı masallardır. Bu eserin aslının Çince olduğu ve daha sonra Türkçeye tercüme edildiği tahmin edilmektedir. *İyi ve Kötü Huylu Prens* olarak günümüz Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Irk Bitig; Manici çevreye ait bir eser olup 930 yıllarında yazıldığı tahmin edilen eser bir fal kitabıdır. Doğu Türkistan'da "Bin Buda Mağaraları"ndaki el yazmaları arasında bulunan eser, altmış beş falın kısa yorumları ve kısa bir hatimeden oluşur. Kitabın 101. sayfasında adı *Irk Bitig* yani *Fal Kitabı* olarak belirtilmiştir. Sanatkârane bir üslupla yazılmıştır.

2. 2. 1. Uygur Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Uygur Türkçesi döneminde biçimbirim genellikle düz şekilli olup incedir; -miş'tir. Yuvarlak ünlüsü olan fiillerden sonra daima düz ünlü alır. Gabain, “-mİş, -miş; *n ağzında yer yer –maş, -mäş; yuvarlak ünlülerden sonra çok nadir olarak da –muş, -müş olur*” demektedir (Gabain, 2007: 81). Ancak biz incelediğimiz metinlerde sadece düz şekillere rastladık.

İncelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri şunlardır:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 2. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Uygur dönemi eserlerini incelerken çevre ve din farklılıklarını ortaya çıkarabilmek için Manici çevreden ve Burkancı çevreden eser seçtik.

2. 2. 1. 1. 1. Basit Zamanlar

Karı yol teñri men. Sınukıngın sapar men, üzükıngın ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bozlun tir. (IB: 48)

(Yaşlı yol tanrısıyım. Senin kırıklarını onarırım. Çıkıklarını yerine oturturum. (Nitekim) ülkeyi de düzene sokmuşum. Hayırlısı olsun, der.)

2. 2. 1. 1. 2. Birleşik Zamanlar

Tegin inçä tep ötünti taştın illünçükä **önmiş erdim.** (İKHP: 13)

(Prens şöyle arz etti. Dışarıda eğlenmeye gitmiştim.)

Bu örnekte Prens, iki olaydan daha önce olanını anlatmak için birleşik zaman kullanmıştır. Ancak burada sonradan anlama ya da başkasından duyma anlamı yoktur. Bu sebeple biçimbirim sadece “geçmiş zaman” işlevi ile kullanılmıştır. Buradaki durumu zaman çizgisinde göstermek istersek:

Olay Zamanı > Konuşma Zamanı = Atıf Zamanı şeklinde olur.

qaç qata taluy-qa kirip beşär yüz ärin barıp esän tükäl **kälmiş erti.** (İKHP: 22)

(Kaç kere okyanusa gitmiş ve her seferinde beşer yüz adamıyla yola çıkıp sağ kalmıştı.)

qañı qan ellig qan qızın ädgü ögli tegin-kä **qolmuş erti** tünñür büşük **bolmuş erti.** (İKHP: 42)

(Babası han, o kral hanın kızını iyi düşünceli prense istemiş ve dünür olmuşlardı.)

Bu cümlelerde de kişi bu olaylara şahit olmuş ve şimdi bunu bize aktarmaktadır. Olaylar geçmişte olmuş; ancak anlatıcı bunlara şahit olmuştur.

2. 2. 1. 2. –mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Manici çevreden seçtiğimiz *Irk Bitig* adlı eserde –mİş biçimbiriminin bu işlevine rastladık. Fal kitabı olan bir eserde geçmişteki olayları anlatması açısından geçmiş zaman işlevine; fala bakmak için kullanılan zarlardan anlaşılması sebebiyle de dolaylılık işlevine sahip olmasını doğal karşılamak gerekmektedir.

Beg er yuntingaru **barmış**. Ak bisi **kulunlanmış**. Altun tuyuglug adgırlık yaragay. Tebesingerü **barmış**. Ürüng ingeni **botulamış**. Altun budl(a)lug bugralık yaragay. Ebingerü **barmış**. Üçünç kunçuyı **urılanmış**. Beglik yaragay tir... (IB: 5)

[Bey atlarına doğru gitmiş. (Bakmış ki) ak kısırağı yavrulamış. (Bu taya) altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş). (Bey bu kez) develerine doğru gitmiş. (Bakmış ki) beyaz dişi devesi yavrulamış. (Buna) altın burunsaklı buğra olmak yaraşır (diye düşünmüş). (Bey bu kez de) evine doğru gitmiş. (Bakmış ki) üçüncü prensi (bir) oğlan doğurmuş. (Buna da) beylik yaraşır (diye düşünmüş.) der...]

Ulug eb **örtenmiş**. Katinga tegi kalmaduk, bökinge tegi kodm(ad)uk tir. (IB: 9)

[Büyük (bir) ev yanmış. Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış köşe bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış, der.]

Eb arka **barmış**. Tagda **komılmış**. Tengride Erklig tir. (IB: 12)

[Adam(ın biri) ava gitmiş. Dağda (yürürken) düşmüş. Kudretli (Tanrı) göklerde, der.]

Bay er konyı ürküpen **barmış**. Börike **sookuşmuş**. Böri agzı **emsimiş**. Esen tüükel **bolmuş** tir. (IB: 27)

[Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.]

Er süke **barmış**. Yolta atı **armış**. Er kugu kuşka **sokuşmış** kugu kuş kanatıña urup anın kalıyu barıpan öginge kangınga **tegürmiş**. Ögi kañı ögirer sebinür tir. (IB: 35)

[(Bir) adam orduya gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış. Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş. Anası babası neşe ve sevinç içinde der.]

Bars kiyik engleyü mengleyü **barmış**. Ordu yirde amgaka **sokuşmış**. Esri amga yalım kayaka ünüp **barmış**, ölümte **ozmış**. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB: 49)

(Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor.)

Oğlı öginte kangınta öbkelepen tezipe **barmış**. Yana **sakınmış**, **kelmiş**. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglaryın, tip **kelmiş**. (IB: 58)

[(Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş, (geri) gelmiş. Anamın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.]

Kanlık süsi abka **ünmiş**. Sagır içre elik kiyik **kırmış**. Eligin **tutmuş**. Kara kamag süsi ögirer tir. (IB: 63)

[Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.]

2. 2. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevini sadece *İyi ve Kötü Huylu Prens* adlı eserde tespit ettik. Biçimbirimin bu işlevi isim cümleleriyle kullanıldığını ve biçimbirimin “dolaylılık” işlevinin “dolaylılık sonradan farkına varma” işlevi şeklinde olduğunu gördük. Hikâyede biçimbirimin bu işlevi prensin çevresindekilerin farkına vardığı durumlarda kullanılmıştır.

Amraq oylum nâ üçün buşuşluy kältiniz tegin qanı qanka inçä tep ötünti ırlayu bu nâ ämgäk-lig **yer ermiş** näglüg toydum men? (İKHP: 12)

(Sevgili oğlum niçin üzüntüye kapıldınız? Prens han babasına ağlayarak şöyle arz etti. Bu ne çileli yermiş? Ben niye doğdum?)

Siz ärtinü seßinçsiz **är ermiş**. (İKHP: 57 el yazması metni a kalıntısı)

(Siz çok nankör bir adam imişsiniz.)

ärtinü qal **muntuz ermiş**. (İKHP: 58)

(Siz çok çılgın ve şaşkın biri imişsiniz.)

2. 2. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi

men özüm itta... Sansız yer körü **yorımış**. (İKHP: 39)

(Oysa ben boşuna sayısız yer görmüş, taban tepmişim.)

Bu cümlede geçmişte olmuş bir olaydan bahsettiği için biçimbirim geçmiş zaman işlevinde kullanılmış olup, “*itta*” kelimesiyle cümleye pişmanlık anlamı verilmiştir. Daha önce de söylendiği gibi bazı dil unsurları fiillerin anlamlarını belirginleştirmede önemli roller üstlenirler. Buradaki “*itta*” kelimesi de bunlardan biridir. Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* adlı eserinin sözlük kısmında “*itta*” kelimesi için; *ita, itta: yok olma, ne yazık, boşuna. (it-/yıt- “kendi sonunu hazırlamak, kaybolma + zarf-fiil eki -a) yazmaktadır* (Hamilton, 1998: 150).

Fiillere zarf-fiil ekleri getirilerek onlardan edat yapıldığı bilinmektedir. Buna “*gibi*” ve “*göre*” edatları örnek verilebilir. Örnekte, “*itta*” kelimesi biçimbirimin bu işlevini belirginleştirmede rol oynamıştır.

2. 2. 1. 5. mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Uygur Türkçesi döneminde sıfat-fiil eki olarak –mİş biçimbirimi çok sık kullanılmamıştır. İki eserdeki taramamızda çok az tespit ettiğimiz biçimbirimin bu işlevi için Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde: “-mİş, -mİş (n ağzında –maş, -māş’tir; nadiren de –muş, -müş şekli vardır, etken ve edilgen karakterli, zaman bakımından belirsiz isim-fiil, sık sık da yüklem ismi yapar” demektedir (Gabain, 2007: 3). Burada sıfat-fiil ekinin isim soylu bir ek olmasının da altı çizilmiştir.

Uygur Türkçesi Döneminde biçimbirim sıfat-fiil yapma işleviyle kullanıldığında “geçmiş zaman” anlamı vermektedir.

Yılka **tegmişig** yıdıtmayın, ayka **tegmişig** artatmayın edgüsi bozlun tir. (IB: 59)

(Bir yıla erişmiş korkutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım. Hayırlısı olsun der.)

Sıfat-fiil işlevinde olan –mİş biçimbirimi “fiilden isim yapan yapım eki” olması sebebiyle örnekte de görüldüğü gibi hâl eklerini alabilmekte ve daha önce de belirttiğimiz gibi isim görevinde kullanılmaktadır.

Yemä Bodısaßat tegin bu uluş bodun ayrı qılınçlı(lar) **kılmışın** körüp ärtünü buşuşluy kadıyluy bolup ıylayu balıqqa kirdi. (İKHP: 12)

(Bu durumda prens Bodısavat bu ülke insanların kötü işler yaptığını görüp çok fazla üzüntü ve kaygı duyarak ağlaya ağlaya şehre girdi.)

qanı qan inçä tep yarlıy-qadı. Amraq ögüküm yer tärri **törümüştä** bärü bay yemä bar yok çırıy yemä bar qayu-sıña ämgäktä ozıurgay sen. (İKHP: 13)

(Babası han şöyle buyurdu: Sevgili yavrum yer ve gök yaratıldığından beri zengin de fakir de hep var. Hangi araçla onları sıkıntıdan kurtaracaksın?)

2. 3. KARAHANLI DÖNEMİ TÜRKÇESİ

11. yüzyılda Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle başlayan bu dönemde Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Dil, Eski Uygurcaya yakın olmasına rağmen söz varlığı olarak Arapça ve Farsça tesirler yavaş yavaş görülmeye başlar.

Bu dönemde yazılmış olan *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânü Lügati't Türk* sadece Karahanlı Dönemi için değil, Türk dili tarihi için de çok önemlidir.

Kutadgu Bilig, Balasagunlu Yusuf Has Hâcip tarafından 1069 yılında yazılmıştır. Eser ilk manzum siyasetnâmedir. Mesnevi tarzında ve didaktik amaçla yazılmıştır. Üç nüshası bulunan eser devrin ölçünlü dili olan Karahanlı Türkçesi ile Yusuf Has Hâcip'in deyimleriyle “*Buğra Han Tili*” ile kaleme alınmıştır.

Atabetü'l-Hakayık, Edip Ahmet Yüknekî tarafından 12. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir öğüt ve ahlak kitabı olup, kırk beyit ve yüz bir dörtlükten oluşur. Eser, “*Hakikatlerin Eşiği*” anlamına gelmektedir. Edip Ahmet Yüknekî, Türkistanlı bir Türk'tür. Şair, doğuştan gözlerinin görmediğini “*toga körmez erdi edipniñ közi*” sözleriyle belirtmektedir. Eser, yazıldığı devir ve muhtevası bakımından Türk dünyası ve edebiyatı için önemlidir.

2. 3. 1. Karahanlı Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Karahanlı Türkçesinde –mİş biçimbirimi sadece –mıŖ, -mİŖ şeklinde kullanılır. Ekin yuvarlak ünlü şekilleri kullanılmamaktadır. “*Mazide bazı kere mim ve Ŗın gelir*” ifadesinden de anlaŖıldığına göre ünlü için *Dîvânü Lügati’t Türk*’te “ye” harfi kullanılmamaktadır (Atalay, 1940: 59).

Bu dönemde konumuzla ilgili dikkatimizi, biçimbirimin daha çok sıfat-fiil işlevinde kullanılması çekmiştir. Bu durum, gerek Ŗiir dilinden gerekse ekin bu dönemde yeni bir işlev kazanmasından olmalıdır. Daha önceki dönemlerde daha az rastladığımız biçimbirimin sıfat-fiil yapma işlevi bu dönemde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz –mİş biçimbiriminin işlevleri şöyledir:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 3. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Daha çok *Kutadgu Bilig*’de rastladığımız biçimbirimin bu işlevinde daha önce de belirttiğimiz gibi geçmişte olan eylemlere şahit olunma anlamı baskındır.

2. 3. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler

Bu buğra han vakıtı içre anı

Yime han tilinçe bu **aymış** munı (KB: B-23)

(Müellif bunu Buğra Han zamanında ve han dili ile söylemiştir.)

Yusuf Has Hâcip, burada kitabından kendisini soyutluyor. Kitabın yazarı başka biri gibi davranıyor. Bunun sebebi üsluptur. Üçüncü şahıs anlatıcı kullanarak eserine derin bir anlam kazandırmıştır. Ancak biz yazarın Yusuf Has Hâcip olduğunu biliyoruz. Yusuf Has Hâcip’in bu kitabı Buğra Han zamanında ve Hakaniye Türkçesiyle yazdığını da biliyoruz. Bu sebeple burada biçimbirimin işlevi sadece “geçmiş zaman” olur.

Munıñ tertibin me kitabda aç

Ağırmış öğürmiş kamuğnı seçe (KB: B-39)

(Bütün bunların tertibini bu kitapta açıklamış, her şeyi birebir ayırmış ve tâyin etmiştir.)

Kitabın yazarı Yusuf Has Hâcip olduğuna göre eseri nasıl tertip ettiğini de onun bilmesi kadar doğal bir şey olamaz. Yusuf Has Hâcip kendini eserden soyutlayarak yazardan başka biri gibi bahsetmiştir. Dolayısıyla burada biçimbirim sadece “geçmiş zaman” işlevi ile kullanılmıştır.

Bu türlüğ fażayıl ukuşlar bile

Araste ol ermiş **yorımış** küle (KB: B-55)

(Bu türlü faziletler ve meziyetler ile kendilerini süslemiş ve bahtiyar bir hayat sürmüştür.)

Bu teñi turuğlağ kuz ordu ili

Tüp aşlı nesebdin **yorımış** tili (KB: B-57)

(Yaşadığı yer Kuz-Ordu memleketi imiş, kendisi asıl bir âileden olup, dili de buna göredir.)

Melikniñ öñinde **oķımış** munı

Bu tavgaç ara buğra anlar anı (KB: B-60)

(Bu hanlar hanı, Tavgaç Kara Buğra Han’ın huzûrunda eserini okumuştur.)

Ağırlaşmış artık öküş ıl’ati

Kalemniñ haı tip ukuş urmeti (KB: B-61)

(Akıla karşı hürmet ve kalemin hakkıdır diye, hükümdar ona çok itibar etmiş ve çok ihsanlarda bulunmuştur.)

Yazarın eserini tanıttığında hükümdarın nasıl davrandığını bilmesinden daha doğal bir şey yoktur. Dolayısıyla biçimbirim “geçmiş zaman” işlevi ile kullanılmıştır.

Bu as acib atın **tegürmiş** mua

Munı bu özie **yagutmış** yana (KB: B-62)

(Ona bu Has-Hâcib unvanını tevcih etmiş ve onu kendi yakınları arasına almıştır.)

Bu kün toğdı erdi atı belgölüg

Ajunda **avıķmış** utı belgölüg (KB: D-406)

(Bu bey Kün Togdı idi, adı bellidir, şöhreti dünyaya yayılmıştır, ikbâli mâlumdur.)

Telim **körmişim** bar tegimsiz işı

Turup ilke yazdı kesildi başı (KB: D-2516)

(Çok görmüşümdür, riyakatsiz kimseler günün birinde memlekete karşı suç işlemişler ve başları kesilmiştir.)

“Çok gördüm.” diyerek başlanan bir cümlede olaylara şahit olunduğu açıktır. Bu sebeple biçimbirimin “geçmiş zaman” işlevi görülmektedir.

Uğımış bu köñlüm özüm ğafleti

Mini ođġuru birdi ödleğ öti (KB: D-5690)

(Gaflet yüzünden bu gönlüm uyumuş idi, bu zamane nasihati beni uyandırdı.)

Gönlün neden uyuduġu bilinmektedir. Bu olayın geçmişte olduġu da açıktır. Biçimbirimin sadece “geçmiş zaman” işlevinde kullanıldıġı görülmektedir.

Usı kelmedi turdı baktı yana

Kör Ülker **savulmış uçukmış** tüne (KB: D-6216)

(Uykusu gelmedi, kalktı, tekrar baktı, Ülker yıldızı aşağıya inmiş ve gece sonuna yaklaşmıştı.)

Řapuġ **beklemış** sen yime yol kesip

Yüzüñ **kizlemış** sen tilin söz basıp (KB: D-6308)

(Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü gizlemış ve kapını kilitlemişsin.)

Tamamı erür kaşgari til bile

Ayıtımış edib dikkat-i dil ile (AH: 499)

(Eserin bütünü Kaşgar dili iletir. Edip bunu gönül rikkati ile söylemiştir.)

2. 3. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler

Sadece bir cümlede rastladığımız biçimbirimin geçmiş zaman işlevinin olumsuz biçiminde Hâcip, Ay Toldı'nın çok zeki olduğunu anlar ve bu beyiti kendi kendine söyler.

Ayur **körmüşim yok** bu yanglıg kişi

Biliglig ukuşlug buğunka başı (KB: D-563)

(Kendi kendisine dedi: Ben öyle bilgili, akıllı ve halk arasında bu kadar seçkin bir insan görmedim.)

Bu cümlede dikkatimizi çeken şeylerin başında olumsuzluğun olumsuzluk eki “-mA” ile değil “yok” kelimesiyle yapılmasıdır. Bu bir üsluptur. Anlamı güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

2. 3. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Bu bölümde biçimbirimin işlevlerini isim cümleleri ve fiil cümleleri olarak ayırdık. Daha önce de belirttiğimiz gibi biçimbirimin bu işlevi “geçmiş zaman + dolaylılık” ve “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” olarak tespit etmiştik. Şimdi bunları Karahanlı Döneminden tespit ettiğimiz örneklerle açıklamaya çalışalım:

2. 3. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Geçmişte olan ve tanık olunmayan durumlar için kullanılan biçimbirimin bu işlevinde eylemi dolaylı yollardan öğrenme durumu vardır.

Kamuğ bu kitabı alıp **özlemiş**

Hazine içinde urup **kizlemiş** (KB: B-13)

(Hepsi bu kitabı benimsemişler ve hazînelerine koyup, saklamışlar.)

Yusuf Has Hâcip, kitabının benimsendiğini belirttiği bu beyitte bunu söyleyenlerden dolayı olarak öğrenmiştir.

Maçınlar hâkimi bu Çin yumğısı

Tözü barça **aymış** muniñ yakşısı (KB: B-18)

(Çin ve Maçın hâkimlerinin hepsi hep bunun güzelliğini öğmüşlerdir.)

Qayı qed uluş ordu qarşı yire

Kitabqa öñin at **atamışlar** (KB: B-26)

(Her memleket, şehir ve sarayda bu kitabı ayrı ayrı adlar vermişler.)

Yusuf Has Hâcip eserine başka yerlerde ayrı isimler verdiklerini söylüyor.

Ol ilniñ bögüsü hâkimi turup

At **urmuş** ol ilniñ törüçe körüp (KB: B-27)

(Her memleketin hâkimleri, o diyarın usûlüne göre, buna ayrı ayrı adlar takmışlardır.)

Bügü bilge begler buðunka başı

Kılıç birle **itmiş** biligsiz işi (KB: D-223)

(Halkı idare eden, hâkim ve âlim beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir.)

Tejikler bitigde **bitimiş** mını

Bitigde yok erse kim uķğay anı (KB: D-282)

(İranlılar bunu kitaba geçirmişlerdir. Kitapta olmasa idi onu kim tanırdı.)

Yusuf Has Hâcip'in İranlılar Efrasiyap'ı kitaba aktardıklarında yanlarında olmadığı kesindir. Efrasiyap, İslamdan önceki dönemde yaşamıştır. Bu sebeple olay geçmişte olmuştur ve Yusuf Has Hâcip bunu dolaylı olarak eserden öğrenmiştir.

İdi yakşı **aymış** tili köñli tüz

Körü barsa yetrü köni ök bu söz (KB: D-515)

(İçi dışı bir olan insan çok yerinde söylemiş, iyice dikkat edilirse, bu söz pek doğrudur.)

İdi yakşı **aymış** biliglig sözi

Bu bilge sözi ol biligsiz közi (KB: D-1048)

(Bilgili çok iyi bir söz söylemiş, âlimin sözü bilgisiz için göz olur.)

Yime yakşı **aymış** bu türk buyruķı

Körür köz yaruķı ogul kız oķı (KB: D-1163)

(Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: Oğul-kız hakikatte gören gözün nurudur.)

İdi yakşı **aymış** Ötüken begi

Tilin tutzu **birmiş** saña söz yigi (KB: D-2682)

(Ötüken Beyi çok iyi söylemiş, sözlerin iyisini sana dili ile ulaştırmıştır.)

Yakın ka kadaştın **yitürmiş** sen öz

Uluş kend buğundın **evürmiş** sen yüz (KB: D-3203)

(Sen yakın akraba ve kardeşlerinden uzaklaşmışsın. Köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin.)

Turup tağka **kirmiş** özüñ yalñuzun

Tapuğ kılğuka bu tapuğ keğ uzun (KB: D-3204)

(İbadet etmek için kalkıp tek başına dağa çıkmışsın; fakat bu ibadet çok uzun sürmüş.)

3203. ve 3204. beyitlerin öncesinde hükümdar “Öğdülmiş’i gönderdim.” diyor. Dolayısıyla biz, hükümdara bu bilgilerin Öğdülmiş tarafından aktarıldığını anlıyoruz. Yani biçimbirimizin bu beyitlerdeki işlevi “geçmiş zaman+dolaylılık” tır.

İlig **yarlıkāmı**ş bitig birle söz

Okıdım bitigin yaruğ boldı köz (KB: D-3732)

(Hükümdar mektup yazmak lütfunda bulunmuş, mektubu okudum, gözüm sevinçle parladı.)

Ayur bu kadaşñ irig **sözlemi**ş

Añar torku ıdtım tiken **çiknemi**ş (KB: D-3846)

(Kardeşin çok haşin cevap vermiş. Ben ona ipek gönderdim, o ise diken işlemiş-dedi.)

Bitigke yanut söz **bitimi**ş özüñ

Tilin me kadaşñ tegürdi sözñ (KB: D-3911)

(Mektuba karşı bir cevap yazmışsın, kardeşin ağzından söylediklerini de nakletti.)

Hükümdar, Odgurmuş’a kardeşini gönderir, onu davet eder ama Odgurmuş gelmek istemez. Hükümdar bunları Öğdülmiş’ten öğrenir. Yani dolaylı bir şekilde öğrenmiş olur.

Körü barsa yakşı **bitimiş** bitig

Unitma bu sözni ay köñli tetig (KB: D-5929)

(Dikkat edersen, kitapta çok güzel yazılmış, ey uyanık kalpli insan, bu sözü unutma.)

Bu dünya nengindin yigü kedgölüg

Ol artuk tileme vebâl yüdgölüg

Tarıklık tip **aymış** ajunnı resul

Tarıklıkta katlan tarı edgölüg (AH: 189)

[Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al. Fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebâldir. Resul dünya için tarladır demiş. Tarlada çalış, çabala ve iyilik et.]

Edipler edibi fazıllar başı

Güherdin söz **aymış** öğün söz bışı

Ugan rahmet itsün bu sa'at anga

Yarın kopsa bolsun yaranlar işi (AH: 489)

(Edipler edibi, fazıllar başı, akıl ile gevherden söz söylemiş, bu sözlerin başıdır. Tanrı bu saatte ona rahmet etsün. Yarın kalktığı zaman yârânlar eşi olsun.)

2. 3. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi

İncelememizde bu kategoride isim ve fiil cümlelerine rastladık. Bunları da ayrı ayrı kategoriye ayırdık.

2. 3. 1. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri

Kayu aydı kan **tutmuş** emdi muni

Aça birgü ekçek akıtgu kanı (KB: D-1058)

(Biri: Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır, dedi.)

Yana saşnu aldı kör ögdilmişig

Ayur men **unutmuş** men edgü işig (KB: D-1577)

(Sonra birden bire Ögdülmüş'i hatırladı ve dedi: Ben bu iyi işi unutmuştum.)

Bu dünya özin ked **sevitmiş** saña

Çamuğ 'aybı erdem **körünmiş** saña (KB: D-3513)

(Bu dünya kendisini sana çok sevdirmiş; onun bütün kusurları sana fazilet gibi görünmüş.)

Konuşucu ya da anlatıcı, şuan ki duruma bakarak böyle bir sonucu varıyor. "sev-" daha önce gerçekleşmiş ve şimdi bu durum fark ediliyor. İslam inancına göre; gönülde dünya, mal va makam sevgisi olmamalıdır. Gerçek sevgi Allah aşkı, gerçek yol Allah yoludur. Bu sebeple bu durum önceden fark edilseydi zaten dünya sevilmecekti.

Özüñ dünya **sevmiş** nişanı bu ol

Çamuğ aybın erdemke **tutmuş** köñül (KB: D-3518)

(Senin dünyayı sevdiğinin alameti budur; onun bütün kusurlarını gönlün fazilet gibi kabul etmiş.)

Et öz bir yağı ol idi sarp yağı

Ꞑamuğ yirde **yağmış** tuzagı ağı (KB: D-3637)

(Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yaymıştır.)

Men emdi bilindim açıldı közüm

Mini otka **atmış** meniñ bu özüm (KB: D-5399)

(Ben artık iyice anladım ve gözüm açıldı, ben kendimi ateşe atmışım.)

Könilikte **azmış** özüm ay uluğ

Ayu birdiñ emdi könilik yoluğ (KB: D-5400)

(Ey ulu, ben doğruluktan ayrılmışım, sen şimdi o yolu bana gösterdin.)

İdi edgü niyyetni **kılmış** özüñ

Bayat birsü tevfiğ yaratsu közüñ (KB: D-5722)

(Sen çok iyi niyet etmişsin. Tanrı seni muvaffak ve mesut etsin.)

2. 3. 1. 2. 2. 2. İsim Cümleleri

Ödi **emdi ermiş** munuğı özüm

Saña tuştı řükriñ kılur til sözüm (KB: D-3310)

(Vakti bugün imiş, işte geldim, çok şükür sana kavuştum.)

Doğru zamanın olduğunu konuşma anında anlıyorlar. Vakit daha önce geldiği için biçimbirim “geçmiş zaman” anlamını; doğru zamanın konuşma anı olduğunun şuan da fark edilmesi de biçimbirime “dolaylılık” anlamını yüklemiştir.

2. 3. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Biçimbirim “dolaylılık” işleviyle kullanıldığında biçimbirimin geçmiş zamanla bir ilgisi bulunmamaktadır. Konuşma anında olan bir olay ya da duruma şahit olmama ya da bu olay ya da durumu sonradan fark etme anlamı vardır.

2. 3. 1. 3. 1. Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde, konuşma anında konuşulan bir durumun üçüncü bir şahıs tarafından karşı tarafa aktarılması durumu vardır.

İncelediğimiz metinlerden sadece *Kutadgu Bilig*’de bir beyitte rastladığımız biçimbirimin bu işlevinde geçmiş zaman anlamı yoktur. Öğdülmiş daha konuşmaya gitmemiştir, konuşmaya gidecek ve bilgi alacaktır. Bu sebeple geçmiş zaman değil; “dolaylılık” anlamı vardır. Dolayısıyla biçimbirim dolaylılık işleviyle kullanılmıştır.

Yana aydı bargıl ayıtgıl sözi

Ne **ermiş** negü tir kim **ermiş** özi (KB: D-5956)

(Öğdülmiş-Git, sor, sözü ne imiş, kim imiş, ne söyleyecekmiş-dedi.)

Henüz “sor-” işi gerçekleşmediğinden biçimbirim “dolaylılık” işlevi ile kullanılmıştır.

2. 3. 1. 3. 1. Sonradan Farkına Varma İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde şu anda ya da her zaman geçerli olabilecek bir durumun farkına varılması anlamı vardır.

Yana aydı ilig ay ögdülmişe

Kadaşın tüköl ök **kişi ermişe** (KB: D-3858)

(Hükümdar: -Ey Ögdülmiş- dedi- kardeşin gerçekten kâmil bir insan imiş.)

Ögdülmüş'ün kardeşi konuşma anında hâlâ hayatta olduğu için biçimbirim “dolaylılık” işlevi ile “sonradan farkına varma” anlamında kullanılmıştır.

Tiriglikke tatğı süçig can sevinçi

Yigitlik teg edgü **yok ermiş** ayıttım (KB: D-6525)

(Sordum, gençlik kadar hayata zevk veren ve tatlı canı mesut eden iyi bir şey yokmuş.)

Her dönemde insanların en değerli şeyleri gençlikleridir. Bazen farkına varamasak da yaşlandığımızda bu gerçeği anlarız. Dolayısıyla biçimbirim burada geçmişteki bir olay ya da durumdan bahsetmiyor. Bütün zamanlarda her insan için geçerli olan bir durumdan bahsediyor.

2. 3. 1. 4. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Ay yir kök ıdısi ıalayık bile

Ruzini **anutmış** yigil sen küle (KB: B-3)

(Yer, gök ve mahlûkların Rabbi herkesin rızkını hazırlamıştır; sen güle güle ye.)

“Geçmiş zaman + kesinlik” işlevi genellikle “*tur-ur*” yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. Biçimbirimin işlevleri sadece eklerle ya da cümlede kullanımıyla değil; kendisinden önceki ve sonraki beyitlerle anlaşılmaktadır. İslamiyetin kabulünden sonra yazılan bu eserde pek tabîdir ki, Allah’ın varlığı ve yüceliği anlatılmaktadır.

Saňa ma **anunmış turur** bu ölüm

Ödiñe küder ay yarumış künüm (KB: D-1406)

(Ey benim parlak güneşim, bu ölüm senin için de hazırlanmıştır, ancak vaktini bekliyor.)

Ajunda çavıkmış ne türlüğ eren

İligke **yumitmiş turur** miñ tümen (KB: D-3807)

(Dünyaya ün salmış binbir çeşit insan hükümdarın etrafına toplanmıştır.)

Odunmuş turur ol kadaşñ tüköl

Anı biz okımak ıdı keğ muhâl (KB: D-4908)

(Senin kardeşin gafletten tamamıyla kurtulmuştur, onu çağırmakla buraya getirmemize imkân yoktur.)

Bayatka **ulamış turur** ög köñöl

Yava kılmağay bir bayat ay oğul (KB: D-6246)

(O gönlünü, fikrini Tanrı’ya bağlamıştır; ey oğul, bir olan Tanrı onu elbette boş bırakmayacaktır.)

2. 3. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Kutadgu Bilig'de tek örneğini tespit ettiğimiz “geçmiş zaman + tahmin” işlevinde geçmişte olmuş bir olay için yapılan tahmin anlamı ortaya çıkmıştır. “*bol-*” yardımcı fiiline geniş zaman eki getirilerek tahmin anlamı kuvvetlendirilmiştir.

Anı an **küçemiş bolur** belgölüg

Ayu bir an alsun añar ülgölüg (KB: D-6008)

(Belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.)

Rüya tabirlerinden bahsedilen bölümde Yusuf Has Hâcip rüyaların yorumlarının nasıl yapılması gerektiğini anlatır: “*Yılın mevsimi bahar ve insan da genç ise her şeyi kızıl ve yeri kara görürse, belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.*” şeklinde açıkladığı tabirlerde, geçmişte olmuş bir durum için Yusuf Has Hâcip’in o durumda yaptığı tahmin söz konusudur.

2. 3. 1. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi

Kutadgu Bilig'de sadece bir örneğine rastladığımız biçimbirimin “geçmiş zaman+ çaresizlik” işlevinde geçmişte olmuş bir olay ve değişmeyecek bir durum söz konusudur. Biçimbirimle beraber bazı kelimeler kullanılarak anlam karşı tarafa aktarılmıştır.

Negü kılgu teñri bu dünya işi

Bu yañlıg **törütmiş** ay ilçi başı (KB: D-6416)

(Ne yapalım, Tanrı bu dünyayı böyle yaratmış ey büyük hükümdar.)

Ögdülmiş'in hükümdarı övmeye başladığı ona hayır dualar ettiği bölümün sonunda söylediği bu beyitte, çaresizlik çok açık görülmektedir. “*Sen ölme! Ölürsen çok yazık olur ancak ne yapalım ki, herkes ölecek. Tanrı insanı böyle yaratmıştır*” şeklinde kısaca özetleyebileceğimiz bölümde bunun kesin son olduğu ifade ediliyor; ancak bu umutsuz bir çaresizlik değil, beytin hemen sonrasında: “*Senin gibi hükümdarlar ölse bile ölü sayılmaz, senin adın iyilikle dünyaya yayılmıştır*” denilerek bu çaresizlikten güzel bir ders çıkarılmıştır.

2. 3. 1. 7. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Her iki eserde de sıkça rastladığımız biçimbirimin bu işlevi fiillerden sıfat ve isim yapmaktadır.

2. 3. 1. 7. 1. Geçmiş Zaman

Yime bu kitabka at **urmış** uluğ

Bayat yarlıkasu ol edgü kuluğ (KB: B-32)

(Bu kitaba ad koymuş olan o büyük ve iyi kulları Tanrı yarlıgasın.)

Bu **toğmış** ilindin çıkıp barganı

Kitabnı koşupan tükel kılğanı (KB: B-58)

(O bir kitabını nazma çekip, tamamlamış ve doğduğu memleketten ayrılmıştır.)

Kamuğ barça muñluğ **törütülmüş**i

Muñı yok idi bir añar yok işi (KB: D-5)

(Bütün bu yaratılmış olanlar ona muhtaçtır, muhtaç olmayan yalnız Tanrıdır; onun eşi yoktur.)

Burada geçen “*törütülmüş*” kelimesindeki –mİş biçimbirimi fiilden isim yapmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi fiilimsi ekleri fiilden isim yaparlar; ancak cümlede çeşitli görevlerle kullanılabilirler. Burada biçimbirim sıfat görevinde değil; isim görevinde kullanılmıştır.

Aya bike **bütmiş** tiliñ birle ög

Köñül bütti seksiz amul tutğıl ög (KB: D-25)

(Ey Tanrının birliğine inanmış olan, onu dilin ile öğ, gönülün tereddütsüz inandı ise, aklını işe karıştırma.)

Üçünçi kürüd keldi köksün yorır

Kayuka bu baksa **yaşarmış** kurır (KB: D-133)

(Üçüncü olarak, Merih gelir, gazapla dolaşır, nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur.)

Tilin **emgemiş** er negü tir eşit

Bu söz işke tutgıl özüñe iş it (KB: D-165)

(Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; bu söze göre hareket et, onu daima hatırdan bulundur.)

İlin **itmiş** ötrü bayumış kıra

Kıra baylığın kılmış özke tura (KB: D-256)

(Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş, halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır.)

Oğungıl ay kökçin ölümke onun

Bu **keçmiş** küñüñke sıgıt kıl ünün (KB: D-376)

(Ey kır saçlı uyan, ölüme hazırlan, geçmiş günlerin için ağla sızla.)

Kıyü işke ivse uzar kiç kıalır

İve **kılmış** işler ökünçlüg bulur (KB: D-556)

(Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir, acele yapılan işler pişmanlık ile neticelenir.)

Teñi birle tutsa **tirilmiş** neñin

Yorık tüzse kılkı kılınçı yañın (KB: D-705)

(Toplamış olan malı yerine sarfetmeli, hayatını, işini tavır ve hareketlerini düzenlemelidir.)

Yana yangü ermez **keçürmiş** küñüñ

Negü kıldıñ erse anundı tünüñ (KB: D-1240)

(Fakat geçirdiğin günler bir daha geri gelmez; ne yaptınsa yaptın artık karanlık âlemi seni bekliyor.)

Yava kıldıñ erse **keçürmiş** künüñ

Yava kılma emdi keligli tünüñ (KB: D-3787)

(Geçmiş gününü heder ettin ise, bari gelecek geceni heder etme.)

Yalavaçka bolmaz ölüm ya kıyın

Eşitmiş sözün çın tegürse tilin (KB: D-3818)

(Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa, ona ölüm veya ceza yoktur.)

Udup bardı azrak oğundı yana

Öçükmiş kömür teg karañku küne (KB: D-3951)

(Biraz uykuya daldı, tekrar uyandı, gece, sönmüş kömür gibi, karanlık idi.)

Ne teñsiz bolur kör **ķarımış** kişi

Yava bolsa kılsa yigitler işi (KB: D-4696)

(İhtiyarlamış bir kimsenin vaktini heder ederek, gençken yapılması icap eden şeylerle uğraşması ne kadar yakışsız olur.)

Bu yañlıg yorırlar **oğunmış** kişi

Uğımış tururmız usayuk başı (KB: D-6159)

(Uyanmış insanlar böyle yaşarlar; gafillerin gafili biz ise, uykuya dalmışız.)

Tilek arzu birle yügürdüm neçe men

ķuturmuş böri teg ajunnı ulıttım (KB: D-6542)

(Ben nice dilek ve arzu arkasından koştum, kudurmuş kurt gibi, dünyayı inlettim.)

Ol ol hak talusı kişi kutlugu

Törütmişte yok bil onga tuş tenge (AH: 23)

(O yaratılanların en seçkini ve en kutlusudur. Bil ki, yaratılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur.)

“Törütmişte” kelimesi diğer sıfat-fiil eklerinden farklı olarak isim yapmıştır.

Sefih er tili öz başı duşmanı

Tilindin tökül telim er kanı

Öküş sözlegende öküngen telim

Tilin beklegende **ökünmiş** kanı (AH: 141)

(Sefih adamın kanı kendi dilinin düşmanıdır. Birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü. Çok konuşanlar arasında pişman olanlar çoktur. Dilini muhafaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?)

Köni söz asel teg bu yalğan basal

Basal yip açıtma agız yi’ asel

Bu yalğan söz ig teg köni söz şifa’

Bu bir söz ozakı **urulmuş** mesel (AH: 161)

(Doğru söz bal ve yalan söz soğan gibidir. Soğan yiyip ağzı acılandırma, bal ye. Yalan söz hastalık ve doğru söz şifa gibidir. Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.)

Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgülüg

Rıbatka tüşügli tüşer keçgülüg

Öng arkış uzadı kopup yol tutup

Öngi **kapmış** arkış neçe kiçgülüg (AH: 177)

(Bu dünya konup göçmek için bir kervansaraydır. (İnsan) kervansarayı geçmek için iner. Kervanın başı kalmış ve yolu tutmak için uzaklaşmıştır. Başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir.)

Bu kün bar yarın yok bu dünya nengi

Mening **temişing** neng adınlar ongı

Kamug tolgan irlür tükel eksiyür

Kamug abadanıng harab ol songı (AH: 197)

(Dünya malı bugün var yarın yoktur. Benim dediğin mal başkalarının kısmetidir. Her dolan azalır, her tam olan eksilir. Her mââmûrluğun sonu harâp olmaktır.)

Bütün kılık fi'lin öte irtel

Kerem kimde erse anı er tigel

Yimişsiz ağaç teg keremsiz kişi

Yimişsiz ağacı kesip örtel (AH: 321)

(İnsanların bütün tavır ve hareketlerini iyice incele. Kerem kimde ise ona insan de. Keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir. Meyvesiz ağacı kesip ateşte yak.)

“yemiş” kelimesi bugün Türkiye Türkçesinde de kullandığımız bir isim olup “ye-” fiiline gelen –miş biçimbiriminin kalıcı isim yapmasıyla olmuştur. Bu durumu Korkmaz: “*Bu ekin kaynaşması ile oluşmuş isimler pek azdır: Uyg. ögmiş ‘metih, övgü’ < ög- ‘öğ’ (Alt. Gr. 122), Eski Anad., Osm., Kary. yemiş, Alt. yemiş, Kaz. yimêş, ‘meyve’ Çuv. Šiměš ‘yiyecek’ şeklinde biçimbirimin isim yapması hakkında bilgi vermektedir (Korkmaz, 2011: 48).*

2. 3. 1. 7. 2. Şimdiki Zaman

Kayısı **törütmiş** idike turup

Yağı teg ok attı yasını kurup (KB: D-6397)

(Kimi yaratan Tanrı'ya karşı, düşman gibi, yayını kurup, ok attı.)

-mİş biçimbiriminin en genel işlevi geçmiş zaman belirtmesidir. Ancak buradaki durum diğer durumlardan farklı olmalıdır. Öğdülmiş'in hükümdara cevabı olan bu beyitte Öğdülmiş dünyaya gelen insanlardan bahsediyor. Bunların kimileri akıllı, kimileri tembeldir.

Allah insanları yaratıyor ve Yusuf Has Hâcîp bu kitabı yazdığında da yaratıyordu, bugün de hâlâ yaratıyor. Burada biçimbirim geçmiş zaman anlamı vermiyor, “şimdiki zaman” ifade ediyor. Dolayısıyla şunu söylemek gerekir, biçimbirimin sıfat-fiil yapma işlevinde her zaman geçmiş zaman anlamı yoktur.

Bu örnekteki gibi şimdiki zaman anlamı da verilebilmektedir. Bu sebeple Reşit Rahmeti Arat “yaratmış Tanrı” olarak değil; “yaratan Tanrı” olarak beyiti günümüz Türkçesine aktarmıştır.

2. 4. HAREZM TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Harezmi bölgesi Ceyhan'ın Aral Gölü'ne döküldüğü yerdir. Son dönemlerde bölge Hıve Hanlığı'nın içinde yer aldığı için Hıve adıyla da anılmıştır. Bölge İslamiyet'ten sonra Harezmişahlar tarafından idare edilmiştir. Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında köprü vazifesi gören bir dönemdir.

Ata, Harezmi Türkçesi için; *Harezmi Türkçesi, XI-XII. yüzyılda gerek etnik yapı gerekse siyasî hayat bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak, Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu olarak Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı(=Hakaniye) Türkçesi temelinde, güney-batı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi ve kuzey-batı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesinin bu bölgede iyice karışıp kaynaşmasından oluşan Türkçeye verilen addır. Böylece halkın etnik yapısı gibi bu bölgenin dili de karma bir şekil almıştır*" şeklinde açıklamada bulunur (Ata, 1997: XXII.).

Çalışmamızda incelediğimiz bu dönemlerde yazılan eserlerden biri *Muînü'l Mürîd*'dir. 1313'te yazılan eserin yazarı hususunda bazı tartışmalar mevcuttur. Ancak genel kanı yazarın İslam adlı biri olduğundan yanadır (Geniş bilgi için bkz: MM, 17). Dinî şiirlerden oluşan eser öğretici amaç taşıması dolayısıyla Köprülü'nün de belirttiği gibi *Atabetü'l Hakayık*'ta da olduğu gibi lirizmden mahrum ve çok kuru bir ürün olmaktan kurtulamamıştır.

Bu dönemde yazılan ve bizim çalışmamızda incelediğimiz eserlerden bir diğeri *Nehcü'l Ferâdis*'tir. Mahmud bin Ali veya daha çok bilinen adıyla Kerderli Mahmud tarafından yazılmış kırk hadis türünde olan eser dört bâb ve kırk fasıldan oluşmakta olup harekeli ve sade bir metindir. İslam dünyasının ünlü kişilerinin hayat hikâyelerine yer verilen eserde hadislerin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Yazar eserini yazarken birçok âlimin eserinden yararlanmıştır. Eser Harezmi yazı dilinin en güzel örneklerindendir.

2. 4. 1. Harezmi Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Harezmi Türkçesinde “öğrenilen geçmiş zaman” iki şekilde yapılır. Birincisi karakteristik ek olan –mıŖ, -mİŖ’tir. İkincisi ise Çağatay Türkçesinde sıkça rastladığımız –p zarf-fiil ekidir.

-mİŖ biçimbirimi daima düz ünlü ile kullanılır. Biçimbirimin yuvarlak ünlü ile kullanımı yoktur. Az kullanılan bir fiil çekimidir ve neredeyse bütün örnekleri 3. tekil şahsa aittir. Diğer şahıslara ait örnekler birkaç taneyi geçmemektedir.

Harezmi Türkçesi eserlerinden tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri:

1. -mİŖ Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİŖ Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİŖ Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİŖ Biçimbirimi Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİŖ Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 4. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

2. 4. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler

Biçimbirim “er-“ fiiline bilinen geçmiş zaman eki eklenmesiyle birleşik zaman yapmakta ve geçmiş zaman anlamı vermektedir. Bu birleşik zaman yapısıyla biçimbirimin görünüşü değişiyor ve biçimbirim cümleye şahit olma anlamı katıyor.

Olay Zamanı = Atıf Zamanı > Konuşma Zamanı

Özinge müselleme bu körlüğ sıfât

‘Ata **bolmuş êrdi** hakîkat hayât

Biliñ hücretüllahi şeyhü’l-hüdâ

Kılıklı çın-ok râst kademde sebât (MM: 399)

(Bu güzel sıfatlar kendisine verilmişti. Gerçek hayat ona bağışlanmış idi. Allah’ın delili doğru yolu gösteren bu şeyhin gerçek doğru yolda sebat ettiğini bilin.)

Hisâb ilmi bilgen ulemâlar andag aydılar kim Îsâ peygâmbere ‘as. dın altı yüz yigirmi yıl **keçmiş erdi** kim Muhammed Resûlullâh dünyâke keldi. (NF: 3, 4-11)

(Hesap ilmi bilen âlimler şöyle söylediler: “İsa Peygamberden sonra altı yüz yirmi yıl geçmişti ki Muhammed Resulullah dünyaya geldi.)

Kâfırları Hak yolına ündegeyin, bolgay kim Musulmân bolgaylar, tamug otıdın qurtulgaylar tep ewdın **çıqmış erdi**. (NF: 8, 11-11)

(Kâfirleri Hak yoluna çağırayım ki Müslüman olsunlar, cehennem ateşinden kurtulsunlar diye evden çıkmıştı.)

Peygamber ‘as aydı: Yâ Rebbi eger rast aysa sen ıda bergil **temiş erdi**. (NF: 15, 20-16)

(Peygamber as. “Ya Rabbî eğer doğruysa sen onu bırak.” demişti.)

Peygamber ‘as Bismillāhi’r-Rahmāni’r-Rahim tep mübārek elgini ol qoynuñ yeligiñe **tegürmiş erdi**. (NF: 16, 22-8)

(Peygamber ‘as Bismillāhi’r-Rahmāni’r-Rahim diyerek mübārek elini o koyunun memesine sürmüştü.)

Andın soñ Peygamber ‘as balta kötürdi taqı quvvat birle ol taşqa **urmuş erdi**. (NF: 22, 30-4)

(Ondan sonra Peygamber ‘as balta getirdi ve kuvvetle o taş vurmıştu.)

Mekkeke kirip on beş kün **keçmiş erdi** kim bu habar tegdi erse, Peygāmbār ‘as taqı cümle sahābalarqa i’lām qıldı. (NF: 52, 70-12)

(Mekke’ye gireli on beş gün geçmişti, bu haber gelince Peygamber ‘as tüm sahabelere ilan etti.)

Qaçan Mūsā peygāmbār Haq Te’ālā emri birle deryaqa **urmuş erdi**, suw Haq fermāni birle açıldı taqı yollar peydā boldı erse, Mūsā Peygāmbār ‘as yaranları deryadın keçtiler. (NF: 54, 73-8)

(Musa peygamber Allah’ın emriyle denize vurmıştu, su Allah’ın izniyle açıldı ve yollar peyda olunca, Musa peygamber ve dostları denizden geçtiler.)

Ol qalınıñ eni yıgaç yer erdi, uzunı hem yıgaç yer erdi, taqı ol qalını bu tahtnıñ ortasında **yaymış erdi**. (NF: 144, 210-1)

(O halının eni altı kilometreydi ve boyu da altı kilometreydi, o halıyı bu tahtın ortasına sermişti.)

Yā Rebbi, eger bu ‘amalımını mēndin qabūl qıldıñ erse, bizlerke bu belādın nacāt bērgil, **temiş erdi**. (NF: 202, 293-1)

(Ya Rabbî, eğer bu amelimi kabul ettiysen, bizleri bu beladan kurtar! demişti.)

Uluğlarda biri taqı bir ‘azizniñ āhır vaqtı **yawuqmış erdi**, anıñ ‘iyādatınga bardı taqı şahādatnı (7) telqin qıldı. (NF: 207, 299-6)

(Bir azizin ölümü yaklaşmıştı, büyüklerden biri onu ziyarete gitti ve ona Allah'ın birliğini ve Allah'tan başka bir ilahın olmadığını söylemesini telkin etti.)

Qaçan kim Qaydūm atlıg yerke yettiler erse, bir taş aldı taqı bu oğul ‘ammıñı ol taş birle **öltürmiş erdi.** (NF: 236, 339-13)

(Kaydum adlı yere gelince, bir taş aldı ve bu oğlan amcasını o taşla öldürmüştü.)

Üküş şahābaları körüp anlar hıdmatında **bolmış (14) erdi.** (NF: 238, 342-13)

(Birçok sahabeyi görüp onların hizmetinde bulunmuştu.)

Hālid ibnū'l-Velīd razhu bir taş birle ol ‘Āmidiyyanıñ başınga **urmuş erdi.** (NF: 243, 349-7)

(Hālid ibnū'l-Velīd razhu bir taşla o ‘Āmidiyyanın başına vurmuştu.)

Şem’ün êkki êlgini taş birle urdı taqı ol yipni bıçaq birle **kesmiş erdi.** (NF: 247, 356-2)

(Şem’in iki elini taşla vurdu ve o ipi bıçakla kesmişti.)

Harūne’r-Reşīdñiñ hāzīnadārı bar erdi Rebī atlıg, bir kimerseke tanuq **bolmuş erdi.** (NF: 262, 376-13)

(Harūne’r-Reşīd’in Rebī adlı bir hazinedarı vardı. Bir kimseye tanık olmuştu.)

Yā Rebbī, bu abuşqağa burunqı tēg uzaq umınçısın rûzī qılğıl, **temiş erdi.** (NF: 303, 454-4)

(“Ya Rabbî, bu yaşlıya önceki gibi büyük umut nasip et!” demişti.)

2. 4. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler

2. 4. 1. 1. 2. 1. Olumsuzluk Ekiyle Yapılan Birleşik Zamanlı Olumsuz Cümleler

Biçimbirim bu kategoride olumsuzluk eki olan –mA ile olumsuzluk ifadesini vermiş, “er-” fiiline eklenen –DI biçimbirimi ile de geçmiş zamanındaki bu olay ya da durumun dolaylı olarak öğrenilmediğini belirtmiştir.

Hālid ibnū’l-velid ol vaqтта imān **keldürmemiş erdi**. (NF: 29, 39-12)

(Hālid ibnū’l-velid, o zamanda iman getirmemişti, Müslüman olmamıştı.)

2. 4. 1. 1. 2. 2. “Yok” Kelimesiyle Yapılan Basit Zamanlı Olumsuz Cümleler

Abu Leheb aydı: Men Muhammedke **sormışım yoq**. (NF: 10, 14-5-6)

(Abu Leheb şöyle söyledi: “Ben Muhammed’e sormadım.”)

“*Muhammed’e sormadım.*” anlamı biçimbirime olumsuzluk anlamı veren “*yok*” kelimesiyle sağlanmıştır.

Ya Muhammed neteg inanmagalıñ saña kim sendin heç yalğan **söz eşitmişimiz yok**. (NF: 12, 17-1)

(Ya Muhammed sana nasıl inanmayız? Senden hiç yalan bir söz işitmedik.)

Yā Abā ‘Abdullāh, men Medine içinde, munça yıldın berü kim munda turur-men, heç merkebke **minmişim yoq** hem münmekke i’tiqādım yoq, tedi erse, men aydım. (NF: 144, 209-2)

(Yā Abā ‘Abdullāh, ben Medine’nin içinde, bu kadar yıldan beri yaşıyorum, hiç eşeğe binmedim, binmeye de hevesim yok, diyince ben şöyle söyledim.)

.... qazi aydı: Mundag hadis **eşitmişimiz yok** velikin mundağ eşittük kim (NF: 163, 236-8)

(Kadı şöyle söyledi: Böyle bir hadis işitmedik fakat şöyle eşittik:)

Nêçe kün boldı kim Ʃa'âm tenāvul **qılmışım yoq.** (NF: 208, 301-14)

(Birkaç günden beri yemek yemedik.)

Bizler 'ömrümüz içinde munuñ teg řāhib-3 cemāl qul **körmışimiz yoq.**
(NF: 249, 359-2)

(Bizler ömrümüzde bunun gibi güzel yüzlü bir kul görmedik.)

2. 4. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

İncelediğimiz metinlerde biçimbirimin bu işlevini olumlu ve olumsuz cümleler olmak üzere iki şekilde tespit ettik. Bunları da biçimbirimin iki ayrı işlevi olan “geçmiş zaman + dolaylılık” ve “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevi olarak iki ayrı başlık altında değerlendirdik.

2. 4. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık

2. 4. 1. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri

2. 4. 1. 2. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler

Şeri’at erür yol tarikât azık

Hakikat suwı bil takı rab razık

Bu nefis mengü merkep **temiş** hak resûl

Öz özinge kötrür munı köp fasık (MM: 49)

(Şeriat yol, tarikat ise azıktır. Hakikat sudur, Allah ise rızık verendir. Hak peygamber nefis için “binilecek hayvandır.” demiş. Birçok fasık bunu kendi üzerine alır.)

Biliñ mîhlu ‘adli takı som kümiş

Sahib-şer’ bu ekkisini teñ **temiş**

Bu mîhlu bu mihsız tep artuk eger

Alur bolsa bolgay harâm ot **yemiş** (MM: 251)

(Bilin ki, damgalı sikke ile som gümüşün değeri aynıdır. Din sahibi kişi bu ikisinin denk olduğunu söylemiş. Kişi bu damgalı bu damgasız diye eğer fazla alırsa haram cehennem ateşi yemiş olur.)

Ürünj üzre nûrdın **bitilmiş** bitig

Okıp ukxa bolmas munı köp têtik

Yanar mu ayıtgıl bıçak öz özin

Neçe bolsa edgü bilenmiş yetig (MM: 330)

(Beyaz üzerine nurdan yazı yazılmış. Birçok zeki kişi bunu okuyup anlayamaz. Söyle, ne kadar iyi bilenmiş ve keskin olursa olsun, bıçak kendi kendini keser mi?)

Avvalkı fasıl-İmām Bagavi rahmi Mesābīh atlıg kitābında bu hadisni **keltürmiş...** (NF: 2, 3-3)

(Birinci bölüm- İmām Bagavi rahmi’nin Mesābīh adlı kitabında, İmām Bagavi bu hadisi iktibas etmiş.)

Taqı bu necāsat kemişgen kâfirlarga ne üçün qarqadı tep sual qıldılar erse cevab **aymışlar** kim namāz Hak Te’alaqa ‘ibādat u tā’at qılmak turur. (NF: 10, 13-6)

(Ve bu pislik döken kâfirlere niçin beddua etti diye sorunca şöyle cevap vermişler: “Namaz Allah’a ibadettir.”)

Yā Abā Leheb eşittik kim Muhammed diniñe **kirmiş-sen** atañ ‘Abdu’l-Muttalib dinidin **yüz ewürmiş-sen.** (NF: 10, 13-15-16)

(Ya Abā Leheb, Muhammed’in dinine girmişsin; baban ‘Abdu’l-Muttalib’in dininden yüz çevirmişsin, diye işittik.)

İmām Abu’l-Alā-i Uşî rahmi Nisabu’l-Ahbār atlıg kitābında bu hadîsni **keltürmiş.** (NF: 14, 18-14)

(İmām Abu’l-Alā-i Uşî rahmi, Nisabu’l-Ahbār adlı kitabında bu hadisi iktibas etmiş.)

Yana bir za’ifanı körer-men, otdın tábüt içinde **qoymışlar**, ekki közi yoq, ekki qulakı yoq. (NF: 50, 68-5)

(Zavallı bir kadını görüyorum, ateşten bir tabuta koymuşlar, iki gözü ve iki kulağı yok.)

Bir kün ‘Osmān razhu qudug yaqasında qudugqa baqıp tururda elgindeki yüzünkni qudugqa **tüşürmiş.** (NF: 57, 78-5)

(Bir gün ‘Osmān razhu, kuyunun kenarından kuyuya bakarken elindeki yüzüğünü kuyuya düşürmüş.)

Peygāmbar ‘as atasını ündetti. Baqar bir abuşqa ermiş, arkası **bükrermiş** (17) saçlı saqalı **aqarmış**, elgine ‘asāsını **almış** keldi taqı Peygāmbarqa salām qıldı erse, Peygāmbar ‘as cevāb yarlıqadı. (NF: 197, 285-16)

(Peygamber ‘as babasını çağırdı. Baktı ki bir yaşlıymış, sırtı kamburlaşmış, saçlı sakalı ağarmış, eline asasını almış keldi. Peygambere selam verince Peygamber ‘as da ona cevap verdi.)

Ey ‘ammum, falān yerde kārṽān **kelmiş**. (NF: 236, 339-11)

(Ey amca, filan yerden kervan gelmiş.)

Ol kūn erdi kim maña ol kişi aş qılıp èwinge ündep sarımsaq (11) **qatmış**. (NF: 293, 422-10)

(O gün, bana o kişi yemek yapıp evine çağırılmış, yemeğe sarımsak koymuş.)

2. 4. 1. 2. 1. 1. 2. Olumsuz Cümle

Yıgaldın yığıl tut idi emrini

Yawuz ol keçürse esiz ‘ömrini

Hicapsız senin ma’siyet kalmakıñ

Delil **bilmemiş-sen** çın-ok teñrini (MM: 42)

(Allah’ın emrini tutarak yasaklanmış şeylerden sakın. Kişinin ömrünü Allah’ın buyruklarını tutmadan geçirmesi kötüdür. Senin açıkça günah işlemiş olman Allah’ın -varlığını ortaya koyan- iyi bilmemendendir.)

Eşittim bu küplerdin bir küpni **sındurmamış-sen**, hikmet ne turur kim ol
(15) bir küpni sındurmadıñ? (NF: 213, 307-14)

(İşittim ki, bu küplerden birini kırmamışsın, bunun hikmeti nedir? Niçin bir küpü kırmadın?)

Halâyıqlar neerse **bërmemişler**. (NF: 230, 332-10)

(Cariyeler hiçbir şey vermemişler.)

2. 4. 1. 2. 1. 2. İsim Cümleleri

Peygāmbere ‘as secdedin baş qaldurdı. Baqar cümle **necis bolmış**.
(NF: 9, 12-10)

(Peygamber ‘as secdeden başını kaldırdı. Baktı ki, her yeri pislik olmuş.)

Biz cümle ferişterke ma’lüm boldı kim köñülde māl mahabbatı **yoq ermiş**, Haq te’ālāññ mahabbatı **bar ermiş** tep bildük, tedi taqı tonlarını qaytardı.
(NF: 146, 212-14)

(Gönülde mal sevgisi yokmuş; Allah sevgisi varmış, bu tüm meleklerle malum oldu. Bunu anladık, dedi ve elbiselerini çıkardı.)

2. 4. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ya da durumun konuşucu ya da anlatıcı tarafından konuşma anında fark edilmesi söz konusudur.

2. 4. 1. 2. 2. 1. Olumlu Cümleler

Baqar-men, boynumda zufārī² monçuqlarım bar erdi, ol üzülmiş taqı **tüşmiş**. (NF: 288, 414-11)

(Baktım ki; boynumda zufārī² boncuklarım vardı, onlar kırılmış ve düşmüş.)

Ey qarındaşım, barça mālīñnı zāyi **qılmış-sen** taqı muhtāc ve ‘āciz bolup turur-sen. (NF: 296, 425-9)

(Ey kardeşim, bu kadar malı ziyan etmişsin, şimdi muhtaç ve fakir olmuşsun.)

2. 4. 1. 2. 2. 2. Olumsuz Cümle

Tañ **yarumamış** bizke ne namāz buyurursen? (NF: 223, 322-1)

(Tan ağarmamış. Niçin bize namaz buyuruyorsun?)

² Zufārī: Yemen'deki meşhur damarlı akik taşından yapılmış olan boncuklar. (NF, 1998: 500)

2. 4. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin dolaylılık işlevinin geçmişe ait olmadığını göstermek için “geniş zaman” ya da “şimdiki zaman” kullanılır. Biçimbirimin “dolaylılık” işlevini incelediğimiz eserlerde isim ve fiil cümleleri olarak tespit ettik. Bunları da olumlu ve olumsuz cümleler olarak kategorize ettik.

2. 4. 1. 3. 1. Fiil Cümleleri

2. 4. 1. 3. 1. 1. Olumlu Cümleler

Mundın ma'lûm bolur kim, âdemî qanâ'at qılmadın (8) öñinlerniñ mālınğa tama' qılıp anlarqa hıdmat qılsa, it meñizlig **bolur ermiş**. (NF: 209, 302-7)

(Bundan anlaşılır ki; insan kanaat etmezse, önceki malına tamah kılıp onlara hizmet ederse, köpek gibi olurmuş.)

Mālik ibni Dînārı bir kēçe saqladım; baqayın kim ne iş birle meşğul **bolur ermiş**? tēp. (NF: 219, 317-1)

(Mālik ibni Dînārı, bir gece saklanıp “Bakayım ne işle meşgul oluyormuş?” demiş.)

2. 4. 1. 3. 1. 2. Olumsuz Cümleler

Ma'lûm boldı kim māl taqı mülket mahabbatı köñülde bolmasa, Haq te'ālânıñ mahabbatı köñülde bolsa, ol māl taqı memleket ol kimerseke ziyān **qılmaz ermiş**. (NF: 145, 211-4)

(Anlaşıldı ki, mal ve mülk sevgisi gönülde olmazsa, Allah'ın sevgisi gönülde olursa, o mal ve memleket o kişiye ziyan kılınmazmış.)

Ëmdi eşitür-biz kim burunqı teg (16) **ermez ermiş**. (NF: 269, 387-15)

(Şimdi biz işittik ki; önceki gibi değil imiş.)

2. 4. 3. 1. 3. 2. İsim Cümlesi

Bargıl anı bizke keltürgil. Baqalñ ne **kişi ermiş**. (NF: 215, 311-2)

(Git, onu bize getir. “Bakalım nasıl biriymiş?”)

2. 4. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Biçimbirimin “geçmiş zaman + kesinlik” işlevi Harezmi Türkçesi Döneminde “*bol-*” yardımcı fiiline getirilen geniş zaman eki ile sağlanmıştır. Birinci fiile getirilen biçimbirim olay ya da durumların geçmişte olduğunu göstermekte; “*bol-*” fiiline getirilen geniş zaman eki ise birinci fiilin anlamına kesinlik katmaktadır.

...bitip bu Hacerü'l-esved içinde amānat qoydılar, kim kim kelip bu Hacerü'l-esvedni qıble qılsa, ol ‘ahdke **vefa qılmış (8) bolur**. (NF: 189, 237-7)

(...yazıp bu Hacerü'l-esved içine emanet koydular, kim ki gelip bu Hacerü'l-esved'i kıble kılsa, o anlaşılmaya sadık kalmış olur.)

Haq te'ālānıñ gāzabıñga sezā bolur, taqı kim kim hamr içmedin içgen meclisinde oturur bolsa, musulmānlıq (10) nıñ tavqını boynındın **çıqarmış bolur**. (NF: 252, 363-9)

(Allah'ın gazabına uğrar ve kim ki şarap içmeyip içilen bir mecliste oturursa, Müslümanlığının zincirini boynundan çıkarmış olur.)

Kim Peyğambar ‘as’dın hadîş rivāyat qıldı, bu kitāb atı **aytılmış turur**. (NF: 309, 444-3)

(Kim Peygamber ‘as’dan hadis söylerse, bu kitabın adı söylenmiş olur.)

2. 4. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbiriminin bu işlevinde önceki dönemlerdeki gibi fiillere biçimbirim getirilerek fiilden isim yapılmış ve biçimbirim beyitteki ya da cümledeki kullanımına göre isim ya da sıfat göreviyle tespit edilmiştir.

Harezm Türkçesi Döneminde biçimbirimin bu işlevinde tespit ettiğimiz örnekler “geçmiş zaman” ifadesiyle kullanılmıştır.

Şükür hamd ilâhi tümen miñ sana

Müsülmân muvahhid yarattın maña

Elig tutguçı sen arıg bîr ü bar

Tutulmuşda kayu katıg bir muña (MM: 1)

(Ey Allahım! Beni Müslüman ve muvahhid (Allahın birliğine inanan biri) olarak yarattığın için sana binlerce hamd ve şükürler olsun. Sen nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan “ bir ve var” Allah’sın.)

Haber **bermiş**i teg arıg pâk kelâm

Tümen miñ dürûd u tahiyyet selâm

Tegürgil resûl enbiyâ ruhıña

Yaratgan uganım ulaşı ulam (MM: 6)

(Ey bizi yaratan Allahım! Senin temiz ve saf kelamın onların bize ulaştırdıkları gibi, sen de bizden şimdiye kadar gelmiş bütün peygamberlerin ruhuna binlerce dua ve selam ulaştır.)

İncelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz biçimbirimin sıfat-fiil işlevinde biçimbirimin isim göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

Ve-lâkin resûlallah coş zü’l-celâl

Haber berdi bizge kelâm-ı zülâl

Takı atga **bışmış** kozı sözledi

Delil köp ayıtsam bulur-sen melâl (MM: 33)

[Allah peygamberi bize Kur'an'da haber verdi. Ve ateşte pişmiş kuzu konuştu. (Kendisinin zehirli olduğunu söyledi.) Daha birçok deliller var ki hepsini söylemeye kalksam usanırsın.]

Zikir birle awga ıdmış it işi
Bıçak teg bolur ol arıgsız tişi
Bu ins (ü) peri kullıkındın yeg ol
İdi **yıgmışındın** yığılsa kişi (MM: 41)

(Zikirle ava gönderilen köpeğin kirli dişi bıçak gibi olur. Kişinin, Allah'ın yasakladıklarından sakınması, insanların ve perilerin ona yaptıkları kulluktan daha iyidir.)

“yığ-” fiiline eklenen biçimbirimden sonra gelen hâl eki, biçimbirimden fiilden isim yaptığının kanıtıdır.

Delürmek agız tolu kusmak kişi
Tolug söz ayumaz tutup **kusmuş**
Namâz içre külmek katıg hem buzar
Biliñ külmek ermes açılsa tişi (MM: 78)

[İnsanın delirmesi, ağız dolusu kusması da abdesti bozar. Ağız dolusu kusmuş kişi söz söyleyemez. Namazda çok gülmek (kahkaha atmak) de namazı bozar, bilin ki, insanın dışının görünmesi gülmek değildir.]

Biçimbirim yukarıdaki dörtlükte isim göreviyle kullanılmıştır.

Zarûretsizin bir namâznı kazâ
Kılur bolsa yetmiş kaza ol zinâ
Ana birle beytü'l-harâm içre er
Biliñ **kılmış** teg eşit kork sına (MM: 162)

(Bir kişi zorunluluk yokken bir vakit namazını kazaya bırakırsa, annesi ile Beytülharam içinde yetmiş kez zina etmiş gibi olur. Bunu yapmış gibi bilin. Dinle bunu sınamaktan kork.)

Mukimlukda bolsa namâz kalmış

Mukîmâne kılğay seferde kişi

Sefer içre **kalmış** namâzın mukîm

Okır bolsa hükmi sefer sakışı (MM: 180)

[Kişi mukim (yerleşikken) namazları kılınmadan kazaya kalmışsa, yolcuyken bunları mukim gibi kaza eder. Mukim (yerleşik olan), yolculukta kılınmadan kalmış namazını yolculuk namazı sayısınca kılmalıdır.]

Yegirmi takı beşde bergey kişi

Zekât yaş **tüketmiş** torum hem kişi

Takı otuz altıda ekki yaşın

Tüketmiş kerek bil zekât sakışı (MM: 206)

(Develerin sayısı yirmi beş olunca, bir yaşını tamamlamış bir deve yavrusu otuz altı olunca iki yaşını tamamlamış bir deve yavrusu zekât olarak verilir. Zekâtın sayısını bil.)

...sahâbaldın biriñe bir kimerse **bişmiş** qoy başını ıda berdi.
(NF: 177, 257-11)

(Sahabelerden birine, biri pişmiş koyunun başını gönderdi.)

“**bişmiş** qoy” tamlamasında biçimbirim fiile gelerek fiilden isim oluşturmıştır. Bu isim görev olarak sıfat yapmıştır. Biçimbirim “*biş-*” yani “*piş-*” fiilinden sıfat yapmıştır. “*piş-*” son sınırı vurgulayan bir fiildir. Bir yemeğin “*pişmiş*” olması için belli bir sınırı geçmesi lazımdır. Dolayısıyla biçimbirim bu örnekte, sıfat-fiil işlevinde kullanılmış olup “geçmiş zaman” bildirmektedir.

Qaçan kim rûz adârñıñ rûzasınıñ savâbı eksilse, ol **bozulmuş** hisâbında bolur. (NF: 183, 265-5)

(Ne zamanki oruç kişinin, orucunun sevabı azalırsa, o bozulmuş (oruç) hesabında olur, bozulmuş oruç gibi olur.)

Men saña  kki etmek b reyin, sen maña ** r lmiř** saçıñı b reyin? T di erse
Raħmat aydı: (NF: 230, 332-4)

(Ben sana iki ekmek vereyim, sen bana örülmüş saçıñı ver, diyince
Raħmat söyledi:)

Bu şehir ھالقى ھاق te’ l nıñ ğazabı birle hel k **bolmiş** ھا  yıqlar bolğay
(11) lar. (NF: 274, 394-10)

(Bu şehir halkı Allah’ın gazabıyla helak olmuş köleler olacaklar.)

“*hel k **bolmiş** ھا  yıqlar*” ifadesiyle biçimbirim fiilden isim yapmıştır.
Biçimbirim görev olarak ise sıfat olarak kullanılmıştır.

2. 5. KIPÇAK DÖNEMİ TÜRKÇESİ

Kıpçak Türkçesinin yayılma alanı oldukça geniştir. Orta Asya'nın batısından başlayıp Tuna kıyılarına, kuzeyde Orta İdil bölgesine, güneyde Kırım'a kadar uzanmıştır. Bu sahaya *Deşt-i Kıpçak* denilmiştir. Bu sahayla beraber yakın doğuda özellikle Mısır ve Suriye'de de Kıpçak Türkleri yaşamıştır.

Deşt-i Kıpçak coğrafyası adıyla anılan alanda atlı göçebe Kıpçak boyları tarafından kullanılan dil Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılır. Bu dönem eserlerinin çoğunu sözlükler oluşturur. Sözlüklerin dışında edebiyat, din, askerlik, baytarlık gibi alanlarda yazılan eserler de bulunmaktadır.

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, melik ve sultanlara yol göstermek amacıyla kaleme alınan satır altı fıkıh kitabıdır. Kırk dokuz fıkıh meselesi, önce soru şeklinde sorulmuş daha sonra da cevaplanarak verilmiştir.

Münyetü'l-Guzât, Arapçadan Türkçeye çevrilmiş binicilik kitabıdır. Mütercimi ve tercüme tarihi bilinmemektedir. Kitapta altı konu (fên) işlenmektedir: Ata binmek, süngü (mızrak) tutmak, kılıç kullanmak, kalkan tutmak, ok atmak, top vurmak eserin konusunu oluşturur (Uğurlu, 1987: 34).

2. 5. 1. Kıpçak Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Kıpçak Türkçesinde biçimbirimin temel işlevi olan geçmiş zaman yani “öğrenilen geçmiş zaman” pek çok noktada benzerlik gösterdiği Harezmi Türkçesi gibi hem sıfat-fiil eki olan -mİş/-miş ile hem de zarf-fiil eki olan –p ve –p’nin üzerine –dur, -tur, -durur, -turur ek-fiillerini almış şekilleriyle yapılmıştır.

-mİş, -miş biçimbirimi çoğu zaman isim ya da sıfat olarak kullanılmıştır. Geçmiş zaman işleviyle kullanımı çok azdır.

Biçimbirim daima düz ünlülerle ve şahıs zamiri menşeli iyelik ekleriyle kullanılmıştır.

İncelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri ise şu şekildedir:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 5. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Bu dönemde geçmiş zaman eki için –mİş biçimbirimi sık kullanılmamaktadır. Bu yüzden biçimbirimin bu dönemdeki bu işlevine sadece tek bir örnekte rastladık.

Ol Teñri Te’ālā rızķ birür kimge kim tilesi ħisebsiz ol Meryem (7)
nebīlerden degül irdi taķı ‘Īsā ol vaķtda **toğmamış irdi**. (İMVS: 173, 47A-6)

(Allah kim isterse ona karşılıksız rızķ verir. O, Meryem, peygamberlerden değildi ve o zamanda İsa doğmamıştı.)

Bu cümlede de biçimbirimin geçmiş zaman anlamının dolaylılık işlevinden farklı olduğunu göstermek için “er-” fiiline –DI geçmiş zaman eki eklenmiştir.

Biçimbirime bu şekilde eklenen –DI eki bazı cümlelerde olayların bizzat bilindiğini göstermektedir. Ancak bu örnekteki gibi bazı cümlelerde bu durumun dışında bir kullanım vardır. Anlatıcının Hz. Meryem’i görmediği kesindir. Ancak bu genel bir bilgidir. Herkesin kabul ettiği, yani genel bir geçerliliği olan olay veya durumlar için de bu şekilde bir kullanım vardır.

2. 5. 1. 2. -miş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Oşbu kaçan kim bolmasa **te’vil kılınmış** te’vil sahih bolmasa oşbu munuñ kibi eger inkâr kılsa haber-i mütevâtirge, kim ol vârid turur. (İMVS: 150, 6B, 1)

(İşte ne zaman ki söze farklı anlam verilmiş, eğer bu anlam doğru olmazsa ve bu inkâr edilirse, dilden dile dolaşan hadis herkese erişir.)

Takı rāstı aḥkām-ı şer’i (7)niñ vüçûhları, körmes mü sen rāstı Nebî ‘aleyhi’s-selām buyurdı ölüg kişiden hec birle taķı buyurmadı imān birle (8) ölügden körmes mü sen rāstı bir kişi ölse taķı namāzı ķalsa farz namāzı anıñ öze yā hec ķoysa **farz bolmış**. (İMVS: 179, 57B-6)

(Ve dinle ilgili doğru hükümlerin vecihlerini görmüyor musun? Peygamber ‘as doğrusunu şöyle söyledi: “Ölen kişilerden hacı buyurmadı. İmanla öleni görmüyor musun? Doğrusu bir kişi ölse ve namaz kılrsa farz namazı onun kendisine hac yapmış gibi farz olurmuş.)

Namāz ķılmaķ ḥadīs birle şābit **bolmış**. (İMVS: 292, 236A)

(Namaz kılmak hadisle sabit olmuş.)

Hadis, peygamberin sözleridir. Yazar peygamber yaşadığı dönemde yaşamadığı için “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevi açıktır.

Kaçan kim zekātını birse bir kişige saķınsa anı yoķsul tip, andan soñ bilgürse kim ol kişi bay **irmiş**, yā ḥāşimilī **irmiş**, yā kāfir **irmiş**, yāḥûd (2) karañguda birse, andan soñra bilgürse kim ol atası irmiş yā oğlı **irmiş** anıñ öze ķaytaru birmek yok turur. (İMVS: 308, 260B-1)

(Ne zaman ki zekātını verse, bir kişiyi onu fakir diye düşünse, ondan sonra o kişi hakkında zenginmiş, ya da Haşimiliymiş ya da kâfirmiş gibi durumlar ortaya çıksa yahut gizlice verse ondan sonra öğrense ki o babasıymış ya da oğluymuş o tekrar zekāt vermez.)

Üçünçi anıñ soñı suvlağ turur, bu zıkr **ķılınmış** ‘Aķabe’niñ yiriniñ haddi turur suwnı andan köterürler. (İMVS: 335, 300A-8)

(Üçüncüsü onun sonu sulak yerdir, şöyle söylenmiştir: Tepenin sınırır suyu oradan taşırlar.)

Ya'ni burungı fârisler **ayıtmışlar** kim fâris-ka yıkılmakı yâ (MG: 28, 35A, 4)

(Yani önceki biniciler söylemiş: Kim biniciye yıkılmayı veya...)

Takı **ayıtmışlar** kim fâris muhtâc bolur bilmek-lik-ke (MG: 30, 37B, 8)

(Ve şöyle söylemişler: Binici bilmeye muhtaçtır.)

Yaramas atnı fâsid kılur **timişler** eger at-ka süngü birle (MG: 54, 68B, 3)

(Yaramayan atı binici yapar demişler eğer ata süngüyle)

“De-” fiiliyle biçimbirimin “geçmiş zaman+dolaylılık” işleviyle kullanıldığı çok açıktır.

Artınça yürür takı bilgil kim câhileyet-de **işlenmiş**. (MG: 68, 86B, 3)

(Arkasında yürür ve bil ki İslamdan önce de işlenmiş)

Cahiliye Devrinde bu eserin yazılmadığı açıktır. Bu sebeple biçimbirim “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevi ile kullanılmıştır.

hâlâyıklar mun-tig **ayıtmışlar** kim kılıç işlenip tükengeç (MG: 73, 92B, 2)

(Köleler şöyle demişler ki kılıç işlenip tükenecek.)

Anıñ râyhâlârı bar turur **timişler** ammâ ol kılıç kim (MG: 73, 92B, 3)

(Onun kokuları vardır demişler ama o kılıç ki)

Kıssası bar turur taberî atlıg bir kişi munı **hikayet kılmuş** tirler ve's-selâm (MG: 83, 105A, 8)

(Hikâyesi vardır. Taberi adlı biri bunu hikâye etmiş derler ve's-selâm.)

“Hikayet” kelimesi konuşucu ya da anlatıcının bu olay ya da duruma şahit olmadığını, bunu dolaylı olarak öğrendiğinin kanıtıdır.

2. 5. 1. 3. -mlş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Biçimbirimin “geçmiş zaman+kesinlik” işlevi Kıpçak Türkçesi Döneminde iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan biri “*tur-*” yardımcı fiiliyle diğeri ise “*bol-*” yardımcı fiiliyle yapılmıştır.

2. 5. 1. 3. 1. Tur- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Men Mecusi men tip. Anıng üçün kim anıng ma’nası hârezmi tilinçe turur, bolur ol kişi ikrâr kılmlş bolur kâfirlikke, oş bu haml **kılınmış turur.** (İMVS: 154, 14A, 2)

(Ben Mecusiyim dedi. Onun için onun manası Harezmi dilindedir, o kişi kâfirliğe devam etmiş, işte bu sorumluluğu almış olur.)

Kim kim kıyamet künine inkâr kılrsa takı mîzânka takı sıratka takı sahâyıflarga inkâr kılrsa (8) kim ol yazılmış turur ol sahâyıflar içinde kullarning ‘amalı, **kâfir bolur.** (İMVS: 159, 22A, 7)

(Kim ki kıyamet gününü inkar etse ve teraziye, sıratı ve sayfaları inkar etse, ki bu sayfaların içinde kullarının amelleri yazılmıştır, o kâfir olur.)

Ammā ol haber kim **rivāyet kılınmış turur.** (İMVS: 182, 63B, 2)

(Ama o haber rivayet kılınmıştır.)

bu **rivāyet kılınmış turur** Ebî Yûsuf’dan (2) takı aındı Nevāzil atlıg kiteb * içinde: (İMVS: 209, 107A, 1)

(Ebî Yûsuf’tan ve onun Nevāzil adlı kitabından rivayet edilmiştir.)

Oşbu, (5) **rivāyet kılınmış turur** Ebû Hanîfe’den (İMVS: 307, 258A, 4)

(İşte Ebû Hanîfe’den şu rivayet edilmiştir.)

İkrâr keltürmek kul işi turur, bu maḥluk turur ya’nî **yaratılmış turur.** (İMVS: 466, 489B, 2)

(Tekrar etmek kul işidir, bu yaratılmıştır.)

2. 5. 1. 3. 2. Bol- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Biçimbirim kesinlik işlevini “*bol-*” fiiline getirilen geniş zaman eki ile sağlamıştır.

Ol nesre kim sâbit boldı delîl birle, kat’i degül şek bolur anıñ sâbiti içinde delîl birle bolmak içinde, bolur anı yalğan kılmak **şeklenmiş bolur** anıñ kâfir bolmakı içinde. (İMVS: 149, 5A-1)

(O şey ki delille doğrulandı. Onun doğruluğu için asla şüphe yoktur. Ona kâfirlerin içinde yalan demek, şüphelenmektir.)

Aşlanmış bolur ba’zısı sadrındın **aşlanmış bolur**. (MG: 70, 89A, 1)

(Eklenmiştir bazısı önünden eklenmiştir.)

2. 5. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin sıfat-fiil yapma işlevi sıklıkla karşımıza çıkan bir işlevdir. Kıpçak Türkçesi Döneminde biçimbirim geçmiş zaman ifadesi olarak kullanılmamasına rağmen geçmiş zamanlı sıfat-fiil yapma işleviyle kullanılmıştır.

Türkçede biçimbirimlerin çeşitli işlevleri vardır; ancak biçimbirimlerin cümledeki görevleri de biçimbirimlere farklı işlevler kazandırır.

-mİş biçimbiriminin sıfat-fiil yapma işlevinin yanı sıra biçimbirim cümledeki kullanıldığı yere göre isim işlevi de kazanabilir.

Kıpçak Türkçesi Döneminden tespit ettiğimiz biçimbirimin sıfat-fiil yapma işlevinde biçimbirim “geçmiş zaman” ifade etmektedir.

magat tandı ‘amal bolmaklıkına ol nerse kim anı ‘ulemâlar aytur **kadarlanmış** Adam oğluna takı ulemâlar ayıtmaslar. (İMVS: 154, 13B, 1)

(Mutlaka amel yapmayı inkâr etti, âlimler şöyle söylemiş: Belirlenmiş insanoğlu ve ulemalar söylemezler.)

Ammâ otuz sekizinçi mes’ele ayıttuğ biz eyle kerek kim bilgey rāstı (7) oşbu **yazılmış** muşhaflar içinde ol, Kur’en turur. (İMVS: 176, 51B, 6)

(Ana otuz sekiz mesele söyledik, bunları doğru bilmek gerekir. İşte yazılmış kitapların içinde o Kur’an’dır.)

Takı **ozdurulmuş** kişi kaçan kim fârîğ bolsa attehiyyâtdan imāmğa tâbî’ bolgay. (İMVS: 255, 180B, 3)

(Ve ileri geçen kişi ki o doğru olsa Ettehiyyat’tan imama tabi olmalı.)

Takı **boyanmış** ton keymegey vers çiçeği birle takı ‘uşfur çiçeği birle. (İMVS: 338, 305, 6)

(Ve Yemen zaferanı ve usfur çiçeğiyle boyanmış elbise giymeyecek.)

Takı kim kim ant içse **bişmiş** aş yimegey men tip, ol ant ol nerse öze bolur kim bişer itden. (İMVS: 397, 388B, 2)

(Ve kim ki “Pişmiş et yemeyeceğim.” diye yemin etse, o yemin ne ise pişmiş etten olur.)

Harām kılınmış içmeklerden (6) biri çağır turur. (İMVS: 416, 414B, 5)

(Haram kılınmış içeceklerden biri içkidir.)

Meger kim **oğurlatmış** kişi hāzır bolğay, taķı izlegey oğurladı. (İMVS: 420, 420B, 1)

(Meğer hırsızlığa uğramış kişi oradaymış ve hırsızlığı izliyormuş.)

Taķı elbette bilmek kerek **satılmış** nerseni eyle bilmek kim cehāletni kitergey. (İMVS: 456, 475A, 2)

(Ve elbette cahil olmamak için satılan şeyi bilmek gerekir.)

Taķı kaçan kim müşterī kişi körse (2) bir ‘aybnı eger tilese **satılmışını** alğay barça bahāsı birle. (İMVS: 459, 478B, 1)

(Ve ne zaman ki müşteri satın aldığı şeyin bir ayıbını görse, o parasıyla beraber satılan şeyi alacak.)

Biçimbirim bu cümlede fiilden isim yaparak sıfat-fiil oluşturmuş, daha sonra biçimbirime eklenen hâl ekiyle biçimbirim isim göreviyle kullanılmıştır.

Kur’enniñ **yazılmışları** **taķı** harfleri (8) yaratılmış turur. (İMVS: 177, 53B, 7)

(Kuran’ın yazılmışları ve harfleri yaratılmıştır.)

Yukarıdaki cümlede ise biçimbirim, “adlaşmış sıfat” olarak gramer kitaplarında isimlendirilen durumla karşımıza çıkar. Biçimbirimin bu cümledeki işlevi fiilden isim yapmasıdır.

2. 6. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Çağatayca, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinin dil ve edebiyat geleneklerinin üzerine kurulmuştur. 13. yüzyıldan itibaren büyük bir kültür dili olmuştur. Osmanlı ve Azerî lehçelerin etkisi altında, yerli bölge ağızlarından, özellikle Endican ağzından yararlanarak gelişmiştir. 15. yüzyılda Nevayî ile büyük bir edebiyat ve kültür dili hâline gelmiştir. Çağatay Türkçesi, 14. yüzyıldan itibaren yerini bugünkü Özbek lehçesine bırakmıştır.

Şecere-i Terâkime; Türkmenlerin Soy Kütüğü anlamına gelen eser Ebûlgazi Bahadır Han tarafından yazılmış olup Oğuzname'nin Çağatayca varyantıdır. Sade bir Türkçe ile yazılmıştır, eserin dili halk diline yakındır. Eserde Oğuznameler karşılaştırılmış, halk arasındaki efsanelere de yer verilmiştir. Eser Çağataycadan Özbekçeye geçiş döneminde yazılmıştır.

Mecâlisü'n-Nefâis; Alî Şîr Nevâyî tarafından yazılan eser Türkçede yazılmış ilk şairler tezkiresidir. Tezkireler gerek şairler hakkında bilgi vermesi gerekse de devrin sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtmaları bakımından edebiyat tarihi için oldukça önemlidir. Eserde 461 şaire yer verilmiş olup bunların kısaca özgeçmişlerinden bahsedilmiş ve bu şairlerin eserlerinin matlalarından örneklerle yer verilmiştir.

2. 6. 1. Çağatay Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman üç şekilde yapılır. -mİş, -mİş biçimbirimine zamirlerin getirilmesi ile kurulduğu düşünülen şekliyle, -p zarf-fiilinin bazen tek başına bazen de –dur/- tur ek-fiilini almış şekilleriyle -gan sıfat-fiiline zamirlerin getirilmesi ile kurulduğu düşünülen şekliyle “öğrenilen geçmiş zaman” ifade edilir. Ancak; -gAn biçimbirimi az kullanılır.

-mİş biçimbiriminin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

Ben	Bolmuş men
Sen	Bolmuş sen
O	Bolmuş/Bolmuşdur/ Bolmuştur
Biz	Bolmuş biz
Siz	Bolmuş siz
Onlar	Bolmuşlar/ Bolmuşdurlar/Bolmuşturlar

Çağatay Türkçesi Dönemi eserlerinden tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri şunlardır:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 6. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, biçimbirim bilinen geçmiş zaman eki olan –DI ile aynı işlevde kullanılmaktadır.

47 Mevlânâ Şerefü’ d-dîn Ali-i Yezdi’

Mevlânâ bir rahbede oturup **irmişler**. (MN: 31)

(Mevlânâ (o sıra) genişçe bir alanda oturmaktaydı.)

Nevâyî şairin hayatını anlatırken şairle ilgili anısından bahsediyor; “*Tahminen 6 yaşlarımdaydım.*” dedikten sonra söylediği bu cümlede şairi tanıdığı ve dolayısıyla olaylara şahit olduğu açıktır. Bu sebeple biçimbirimin sadece “geçmiş zaman” işlevi ile kullanıldığını görmekteyiz.

2. 6. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Eserlerden biçimbirimin “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevini “geçmiş zaman + dolaylılık” ve “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” şeklinde kategorize ettik.

2. 6. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık

Biçimbirimin bu işlevine sadece isim cümlelerinde ve fiil cümlelerinde rastladık.

10. Mevlânâ Hayali

Özi hoş-hulk ve hoş-tab’ **yigit irmiş.** (MN: 14)

(Kendisi güzel ahlaklı ve güzel tavırlı yiğitmiş.)

11. Mevlânâ Bisâti

Şûh tab’ı bar irmiş amma be-gayet ‘**amî irmiş.** (MN: 14)

(Şuh (şen) tabiatı var imiş, fakat pek sıradan kişiymiş.)

29 Mevlânâ Bedahşî

Fazıl **kişi irmiş.** (MN: 22)

(Fazıl kişiymiş.)

31. Mevlânâ Burunduk

Nedim-veş ve hezzal **kişi irmiş.** (MN: 24)

(Dost canlısı ve alaycı bir kişiymiş.)

Nevâyî, eserinde önce şairlerin karakter özelliklerinden, yaşadıkları yerlerden söz ediyor; daha sonra şiirleri hakkında bilgi veriyor. Mevlânâ Burunduk için de aynı şeyi yapan Nevâyî, şairi araştırmış onun hakkında söylenenleri nakletmiştir.

320 Hâfız Şerbetî

Babur Mirzâ Hıyâban'dın mey içip kiledurganda Mevlânâzâde Ebheri kim şehrin müftîsi ve rind-veş kişi irdi yanında **serhoş ırmış**, Mîrzâ, Hafız'ga dipdür kim tüşüp surâhini alıp bir beyt okup bir ayak tut! (MN: 136)

(Babur Mîrzâ Hıyâbân'da şarap içip döndüğünde şehrin müftüsü ve rintlerinden olan Mevlânâzâde Ebheri de yanında sarhoş vaziyette imiş. Mirzâ (Babur) Hâfız'a "Eğilip sūrahiyi al, bir beyit okuyup bir kadeh sun!" demiş.)

416 Mevlânâ Sadru'd-dîn

Atası dânişmend ve mütteki ve velâyet şî'âr **kişi ırmış**, ammâ özi sipâhilıkka heves-nâk ve tekellüfâtka ragıb kişidür. (MN: 181)

(Atası bilgili, inançlı ve velâyet sahibi (veli) kişi imiş, ama kendisi sipahiliğe hevesli ve süse düşkün (gösterişe meraklı) kişidir.)

78a (18) Kün tuguşı tarafında fülân çölning avi **köp ırmış** tip işitdim öz nikerleringiz (4) birlen anda barıp otav sokup kelingler tidi. (ŞT: 146)

(Doğu tarafında filan çölün avı çokmuş diye işittim. Kendi mahiyetinizdekilerle oraya gidip otağ kurup gelin, dedi.)

93a Fülân (15) yerde keyik **köp ırmış**. Özüm barayın tip irdim. (ŞT: 193)

(Filan yerde geyik çokmuş. Kendim gideyim dedim.)

2. 6. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma

Sadece isim cümlelerinde tespit ettiğimiz –mİş biçimbiriminin “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevi örneklerinde söylendikten sonra anlaşılan bir durumun olduğu çok açıktır.

2. 6. 1. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri

Biçimbirimin bu işlevini bu dönemde, “geniş zamanın rivayeti” olarak gramer kitaplarında adlandırılan şekliyle tespit ettik. Bu cümlelerde biçimbirimi Ali Şîr Nevâyî geçmişte sıklıkla olmuş olayları anlatırken kullanmıştır. Nevâyî bu şairlerin ünlerini, şiirlerini, nasıl insanlar olduklarını duymuş ancak onlarla tanışmamıştır.

31. Mevlânâ Burunduk

Ve Sultân Baykara bin ‘Ömer Şeyh hıdmetide **bolur irmiş**. Ve ol zamân şu’arâsı anıng tilidin korkup anıng cânibimi köp ri’âyet **kılur irmişler**. Ve anı üstâd lafzı bile hitâb kılur irmişler. (MN: 24)

(Sultan Baykara bin Ömer Şeyh hizmetinde bulunurmuş. O zamanın şairleri, dilinden çekinip ona fazlasıyla saygı gösterirlermiş. Ve “üstâd” derlermiş.)

Nevâyî’ nin kendisi şaire “üstâd” denildiğini dolaylı yollardan öğreniyor. Böyle bir durumda da biçimbirimin dolaylılık işlevinin olması oldukça yerindedir.

46. Mevlânâ Muhyî

Baysingur Mîrzâ mülâzemetinde **bolur irmiş**. (MN: 30)

(Baysungur Mirza’nın hizmetinde bulunurmuş.)

107 Mevlânâ Kevseri

Bir kün hücresinde özige yanaşa tabh **kıldur irmiş**. (MN: 60)

(Bir gün hücresinde kendisine göre yemek pişirmekte imiş.)

230 Mevlânâ Riyâzî

Barçadın garibrak bu ki öçürde dirler kim şagirdleri bile tag geştige barıp taş yumalatıp bir fakirga tigip **ölüp irmiş**. (MN: 109)

(Hepsinden garibi şu imiş: Derler ki bir gün şagirdleri ile dağda dolaşmaya çıkmış. Taş attıklarında bir taş bir fakire değip ölümüne sebep olmuş.)

317 Mevlânâ Mes'ud

Mevlânâ **aytur irmiş** kim ikki rek'at fazladan namaz kıldım. (MN: 135)

(Mevlânâ dermiş ki: 2 rek'at fazladan namaz kıldım.)

328 Mîr İhtiyâru'd-din

Az işide 'ayb tapsa bolur, ammâ habîsler **dir irmişler** kim destarın bu nev' danişmendâne çırmagunça köp zahmet körer irkin. (MN: 142)

[Pek az işinde kusur bulunabilir, ama habîs (soysuz, kötü) kişiler, sarığının bu tür bilgince sarana (dolayana) kadar çok zahmet çekmiş olmalı derler(miş.)]

357 Sûfî Pîr-i Sî-Sad-Sâle

Sûfî'ning mizâcının tizlik ve nâzüklükin bu gâyetkaça dirler kim bu yigitke ki ta'alluk lâfı **urar irmiş**. Yigîti anıng râyı bile barmasa, sefihâne elfâz bile fahş aytur irmiş ve tayaglamakka dağı bim **kılur irmiş**. (MN: 155)

(Sufî'nin mizacının keskinliğini ve inceliğini o kadar yüceltirler ki bir gence sözüne göre hareket etmesini söylediğinde, o genç onun giziyle hareket etmese söver, hatta dövmekle korkutur imiş.)

423 Kâdî 'Îsâ

Ve şi'rga andak meş'ûf kim künde on gazel belki artuk **aytur irmiş**. (MN: 184)

(Şiire öylesine düşküdü ki günde on gazel, belki daha fazla söyler imiş.)

(101a) ve yana bir nâmede mundak **dimişler** kim Salur ilinde bir kişi bar irdi. (ŞT: 214)

(Ve yine bir kitapta şöyle anlatmışlardır: Salur ilinde bir kişi vardı.)

2. 6. 1. 2. 2. 2. İsim Cümleleri

271 Mevlânâ Gedâyî

Dil-berâ sinsiz tiriglik bir belâ-yi **cân imiş**

Kim anıng derdi kaşıda yüz ölüm **hayrân imiş** (MN: 121)

(Ey dilber sensiz dirilik can belâsı imiş, onun derdinin karşısında yüz ölüm hayran imiş.)

Şair sevgiliden ayrı kaldıktan sonra bu durumu fark ediyor; dolayısıyla şair bu durumu bu beyiti söylendikten sonra fark etmiş oluyor.

2. 6. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde genellikle sonradan anlaşılan durumların ifadesi söz konusudur.

163 Mevlânâ Cennetî

Felek bile sitîze kılğannı felek **yinger irmiş**, hiç yirge yitküre almadım,
hâlâ dagı hem-ol nev' kim bar irdi, ser-gerdân yörür, Tingri anga rahm kılgay.
(MN: 90)

[Felek ile kavgaya kalkışanı felek alt edermiş, hiç bir yere götüremedim,
(bir netice elde edemedim.) Tanrı ona merhamet etsin.]

Felekle mücadele edilmeyeceği gerçeği herkes tarafından bilinir, insanoğlu istediği kadar çalışsın çabalasın gücü bir yerde tükenir ve başına ancak yaşayacağı kader gelir. Bu geçmişte de bugün de böyledir. Dolayısıyla biçimbirim sadece geçmiş zaman işleviyle değil; bu şekilde şimdi geçerli olabilecek durumlarda da kullanılabilir.

2. 6. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Biçimbirimin “geçmiş zaman + tahmin” işlevi “*bol-*” fiiline getirilen gelecek zaman eki –gAy ile yapılmıştır. Bununla geçmişte olmuş bir olay ya da durum için konuşma anında yapılan tahmin anlatılmaktadır.

111 Hâce Ahmed-i Mücellid

Müte’ayyin ildin az **kılmış bolgay** kim ol nazm yâ mu’amma bile hicv ya hezl bolmagan bolgay. (MN: 61)

(Eşraftan nazım veya muammayla hicvetmediği veya alay etmediği pek az kişi kalmıştır.)

Nevâyî, şair hakkındaki düşünceleri yazdıktan sonra bu şekilde bir tahminde bulunuyor. Belki, şair Nevâyî’nin sandığından daha az kişiyle kavga etti. Bu yüzden biçimbirim “geçmiş zaman+tahmin” anlatıyor.

122 Mevlânâ Lutfî ‘aleyhi’r-rahme

Ümid ol kim çün derviş kişi irdi, ba’zı müstecâb **bolmuş bolgay**. (MN: 67)

(Ümit odur ki derviş kişi olduğundan kabul edilmiş ola!)

Belki Nevâyî’nin düşündüğünün aksine başka bir durum sebebiyle kabul edildi. “*Ümid ol kim*” ifadesi, bu cümlelerin bir kesinlik taşımadığını karşı tarafa aktarmaktadır.

327 Mevlânâ Hamîdü’-d-din

Batınının gâyet-i saflığıdın niçe yıldur kim Mevlânâ Muhammed-i ‘Arab fırigin yip anı dervişlik tarıkıda râsıh, belki muhlis, belki Müsliman hayâl kılır, ammâ **bola alur kim** öz hâlining setr ü kitmânı üçün melâmet tarıkıda bu işni ihtiyâr **kılmış bolgay**. (MN: 141)

(İçinin fazla temiz olmasından yıllardır Mevlânâ Muhammed-i Arab tarafından aldatılmıştır, onu dervişlik yolunda çok bilgili, kurtarıcı ve salim hayal etmiştir, olabilir ki kendi hâlini gizlemek için melâmet yolunda bu işi seçmiştir.)

“*bola alur kim*” ifadesi Nevâyî’nin şairle ilgili tahminini göstermektedir. Belki olayın aslı Nevâyî’nin tahmin ettiğinden farklıdır. Bu sebeple biçimbirim tahmin işlevinde kullanılmıştır.

328 Mîr Hüseyin-i Mu’ammâyî

Şagirdi andın tufûliyyet muktezâsıdur, okumakka kâhillik **kılmış bolgay**.
(MN: 144)

[Talebesi çocukluk gereği olarak, okumada gayretsizlik göstermiş
(olacak.)]

2. 6. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Sadece *Şecere-i Terâkime*'de ve tek bir örnekte rastladığımız –mİş biçimbirimin sıfat-fiil yapma işlevi, eserdeki örneklerinde isim görevinde kullanılmıştır. Biçimbirimin bu işleviyle kullanılan örneklerinde geçmiş zaman ifadesi vardır.

78B Şi'r

Oguz kıldı ol toyda **cirgamişi**

Bu altı ogulnı **suyurgamişi**

Bular körsetip irdi merdânelik

Ata birlen köp türli (8) ferzânelik

Ataga (anlar) bes kıldılar yarlık

Uruş kün(lerin)de barçası barlık (ŞT: 148)

(Oğuz o ziyafette zevk ve sefa kıldı.

Bu altı oğluna ihsanda bulundu

Bunlar babaları ile çok çeşitli erdemler

Ve dahi yiğitlikler göstermişlerdi

Babalarıyla silah arkadaşıydılar

Savaş günlerinde hepsi vardılar)

Şecere-i Terâkime'nin sözlük bölümünde “*cirgamişi*” kelimesi için “*cirga-*” fiili için Moğolca notu düşülmüştür. Yani biçimbirim, Moğolca bir fiile gelerek ondan isim yapmıştır. Yine eserin sözlük kısmında “*suyurgamişi*” kelimesi için “*suyurga Çince zui Uyurca tsuy ve Türkçe rka-*” notu düşülerek biçimbirim eklenmiştir (Ölmez, 1996: 448).

Yani biçimbirim aslı Çince olan bir fiile Türkçe ekler getirilerek kullanılmıştır.

2. 7. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Türkiye Türkçesinin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra 13-15. yüzyıllar arasında gelişme kaydeden ilk dönemindeki yazı dilinin adıdır.

Anadolu Selçuklularının son devirlerini, Beylikler Dönemini ve imparatorluk hâline gelmeden önceki Osmanlı Dönemini içine alan, Eski Anadolu Türkçesi Döneminde yabancı unsurların karışmadığı sade bir dil kullanılmıştır. Bu dönemde meydana getirilen eserlerde Arapça, Farsça unsurlar yer alır. Ama bunların oranı çok değildir. Yabancı kelimeler 13. yüzyıldan 15. yüzyıla doğru çoğalmıştır. Bu yüzden 15. yüzyıldan sonra dildeki sadelik bozulmuştur.

Mevlid; İslam dünyasında önemli bir yere sahip olan Süleyman Çelebi tarafından *Vesîletü'n-Necât* adıyla kaleme alınan eser mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. 732 beyittir. Peygamberin hayatı ve faziletlerini konu edinir.

Risâletü'n-Nushıyye; Yunus Emre'nin divanından sonra en önemli eseri olan *Risâletü'n-Nushıyye* didaktik bir gaye ile yazılmış olup mesnevi tarzındadır. Eserin başında on üç beyit vardır; daha sonra gelen 5500 beyitlik kısım ise eserin asıl bölümünü oluşturur. Dinî tasavvufî bir amaçla yazılmıştır.

Dede Korkut; Kitabın asıl adı *Kitab-ı Dedem Korkut alâ Lisân-i Tâife-i Oğuzân*'dır. 12 hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyelerde Oğuzların savaşları ve Türk boylarının kendi aralarındaki iç savaşları anlatılır. Hikâyelerde İslamiyet öncesi Türk geleneklerinin izlerine rastlanmaktadır. Hikâyeleri Dede Korkut diğer adıyla Korkut Ata anlatmaktadır. Ancak hikâyelerde onun hayatıyla ilgili bir bilgi yoktur. Sadece Dede Korkut bilge bir kişi olarak halkın sorunlarına çözümler bulur, onlara doğru yolu gösterir ve öğütler verir.

2. 7. 1. Eski Anadolu Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde öğrenilen geçmiş zaman eki -mİş'tir. Bunu yanında –p zarf-fiil de kullanılmıştır. Hem –mİş hem –p tek başına kullanıldığı gibi *dur-* ek fiiliyle ve bu ek-fiilin geniş zaman eki almış şekilleriyle de kullanılmıştır.

Eserlerden tespit ettiğimiz –mİş biçimbiriminin işlevleri:

1. mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik
5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Sitem İşlevi
8. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 7. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Biçimbirimin bu işlevini birleşik zamanlarda ve basit zamanlarda tespit ettik.

2. 7. 1. 1. 1. Birleşik Zaman

Biçimbirime geçmiş zaman anlamı birleşik zaman ile verildiğinde “-i-” fiiline getirilen –DI biçimbirimi kullanılır.

Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yirinden turmuş-idi. Şami günlügi yir yüzine aşanmış idi. Bin yirde ipek halıçası **döşenmiş idi**. (DK: 55)

Üç kişi sağ yanından üç kişi sola yanından demür zincir ile **tutmuşlar idi**. (DK: 62)

Bayındır Han’uñ güyesi, Kalın Oğuzuñ devleti, kalmış yiğit arhası Salur Kazan yirinden turmuş-idi. Toksan başlu ban ivlerin kara yirüñ üzerine **dikdürmüş-idi**. Toksan yirde ala kalı ipek döşemiş-idi. Seksen yirde badyalar **kurılmış-idi**. Altun ayak surâhiler **düzilmiş-idi**. (DK: 81)

Budur o ki bu Nebiyy-i Hak iken

Dahi **olmamıştı** Âdem hilkati (M-VN: 238)

(Budur o ki, bu, Hakk’ın Nebisi iken, daha Âdem’in yaratılışı gerçekleşmemişti. -Âdem yaratılmamıştı-)

O’nu kullukçu **komuştu** O’na Hak

Ahmed’ini nice saklar yahşı bak (M-VN: 317)

(Onu, -o bulutu- O’na Hak, bekçi koymuştu. Ahmet’ini nasıl saklar- korur- iyi bak.)

Gayr-ı Hak kalbinde bulmaz idi yol

Şöyle ki Hakk aşkı’le **dolmuştu** ol (M-VN: 433)

(Öylesine Hak aşkı ile dolmuştu ki, Hak’tan gayrısı O’nun kalbine girmek için yol bulamazdı.)

Kara gussa donların **giymişti** O

O'nu öyle göricek sordu Resûl (M-VN: 614)

(O kara matem elbiselerini giymişti. Onu öyle görünce Resûl sordu:)

Kimisi akli gidip **düşmüş idi**

Cümlesi bu o oda **tutuşmuş idi** (M-VN: 665)

(Kimisi, akli yere düşmüştü, hepsi bu ateşe yanmıştı.)

Halkı gark **kılmış idi** gözyaşları

Âh odu **yakmıştı** dağ ve taşları (M-VN: 668)

(Halk, gözyaşlarına gark olmuştu. Ah ateşi dağ ve taşları yakmıştı.)

2. 7. 1. 1. 2. Basit Zamanlar

Biçimbirim basit zamanlı olarak geçmiş zaman anlamı verdiğinde geçmişte olmuş bir olay ya da durum vardır. Bu olay ya da durum konuşucu ya da anlatıcı tarafından bilinmektedir.

Menüm için geldün ise oğlançuğum **öldürmişem** yigit saña yazuğı yok döngil girü didi. (DK: 78)

Kazan'ı tavlav tavlav şahbaz atlarını **binmişüz**. Altun akçasını **yağmalamışuz**. Kırk yigid-ilen oğlu Uruz'u tutsak **itmişüz**. Katar katar develerini **yetmişüz**. Kırk ince billü kız-ilen Kazan'un helanını **tutmuşuz**. (DK: 84)

Kazan aydur Big'ün dünlüğü Altun ban ivlerini biz **yıkmişuz**. Tavla tavla şahbaz atlarını biz **binmişüz**. Katar katar kızıl devesini biz **yetmişüz**, karıçuk anasını biz **getürmişüz**. Ağır hazine bol akçasını biz yağmalamışuz. Kaza beñzer kız gelini biz **yesir etmişüz**. Kırk yigidi-ilen Kazan'ın helâlını biz **getürmişüz**. (DK: 85)

Mere Kazan dünlüğü Altun ban ivüñi **getürmişüz** bizimdür. Kırk ince bellü kız ile Boyı uzun Burla Hatun'ı **getürmişüz** bizümdür. Kırk yigid-ilen oğlun Uruz'ı **getürmişüz** bizümdür. Tavla tavla şahbaz atlarıñ katar katar develerüñ **getürmişüz** bizümdür. Karıçuk anañı **getürmişüz** bizümdür. (DK: 95)

Karşu yatan kara tağunı aşmağa gelmişem. Akındılı görkli suyuñı kiçmege **gelmişem**. Giñ etegüñe tar koltuğuña kısılmağa **gelmişem** Tanrı'nuñ buyuruğı-ile Peygamber'ün kavli-y-ile aydan aru günden görkli kız kardaşuñ Banı Çiçegi Bamsı Beyrek'e dilemege **gelmişem** didi. (DK: 128)

Karşu yatan kara tağunı aşmağa **gelmişem**. Akındılı suyuñı kiçmege **gelmişem**. Tar etegüñe giñ koltuğuña sığınu **gelmişem**. Tañrı buyuruğı-y-ile Peygamber kavli-y-ile Kızıñı almağa **gelmişem**. (DK: 224)

Ağ sakallu kocaları çok **ağlatmışam**. Ağ sakalı karışı tutdı ola gözüm seni. Ağ pürçeklü karıçukları çok **ağlatmışam**. Gözi yaşı tutdı seni. Bıyçağı kararmış yigitçükleri çok **yimişem**. Yigitlikleri tutdı ola gözüm seni. Elçügezi kınalu kızçuğaları çok **yimişem**. Karışçukları tutdı ola gözüm seni. (DK: 278)

Men Kazan’uñ ni’metini çok **yimişem**, Bilmez-isem gözüme tursun. Kara Koçda kazılık atına çok **binmişem**. Bilmez-isem maña tabut olsun. Yahşı kaftanların çok **geymişem**. Bilmez-isem kefenüm olsun. Ala bargah otağına çok **girmişem**. (DK: 341)

Ebû Bekr dedi “imâm ol ya Ömer

Ki özümden **olmuşum** ben bî-haber” (M-VN: 575)

(Ebû Bekr dedi (ki): İmâm ol, ya Ömer, zira ben kendimden habersiz duruma gelmişim.)

Dedi “**gelmişim** ziyâret etmeğe

Dahi kabz-ı rûh ederek gitmeğe (M-VN: 623)

(Azrâil: Hem ziyaret etmeğe, hem de ruhunu kabz ederek gitmeye gelmişim.)

Cümlemiz isyanımızı **bilmişiz**

Hazretine rahmet uma **gelmişiz** (M-VN: 740)

(Hepimiz isyanımızı bilmişiz. Hazretine rahmet umarak gelmişiz.)

2. 7. 1. 2. -mİş Biçimbirimin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Eski Anadolu Türkçesi Döneminden seçtiğimiz eserlerde biçimbirimin “geçmiş zaman+dolaylılık” işlevini isim cümlelerindeki kullanımı ve fiil cümlelerindeki kullanımı olmak üzere iki kısımda inceledik. Tespit ettiğimiz fiil cümlelerini ise olumlu cümleler ve olumsuz cümleler şeklinde kategorize ettik.

2. 7. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık

2. 7. 1. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri

2. 7. 1. 2. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler

Sözin tutup tamam iderler idi. Dede Korkut **soylamış**: (DK: 47)

Kalkubanı Han Bayındır yirinden turmuş, bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ **dikdürmüş**. (DK: 57)

Anuñ kim oğlı kızı olmaya Tañrı Ta’âla anı kargayupdur biz dahi kargaruz **dimiş**. (DK: 58)

Meger sultanum Dirse Han’un hatunı bunı tuymış oğlançuğına karşı varup soylamış, görelüm hanum ne **soylamış**: (DK: 75)

Seni yağı nireden darımış güzel yurdum. Ağ ban ivim dikilende yurdu kalmış karıçuk anam oluranda yiri **kalmış**. Oğlum Uruz oh atanda puta kalmış Oğuz bigleri at çapanda meydan **kalmış**. Kara mudbak dikilende ocak **kalmış** (DK: 89)

Mere kavat ağ sakallu babamı **ağlatmışsın**. Karıçuk ağ pürçeklü anamı **bozlatmışsın**. Karındaşum Kıyanı **öldürmüşsün**. Ağça yüzlü yingemi tul **eylemişsin**. Ala gözlü bebeklerin öksüz **komışsın**. (DK: 277)

Senüñ yoluñda baş viridi, dirim kanın alalum, hem size **ismarlamış**, menüm kanum alsun **dimiş**. (DK: 346)

Şöyle Beytullâh’a karşı Mustafâ

Yüz yere **vurmuş ve kılmış** secdeyi (M-VN: 253)

(Mustafa Kâbe’ye karşı yüzünü yere koyarak secdeye varmıştı.)

Secdeye karşı **götürmüş** parmağın

Söylenir hem Hakk’a bulmuş vuslatı (M-VN: 254)

(Başı secdede olduğu hâlde, parmağını kaldırmış, hem (de) Hakk’a vâsıl olmuş durumda söylenirdi.)

Biñ er tonlu tururlar kapusunda

Esîr itmiş cihânı tapusunda (RN: 32)

(Onun kapısında hazır olarak bin tane er bekler. O kendisine dünyayı esir etmiştir.)

Gelür ‘akl öñine şermende **olmuş**

Ki kaygu yaşıyla gözi **tolmuş** (RN: 146)

(Kibir utanmış, kaygı yaşlarıyla gözleri dolmuş bir hâlde, Akl’ın önüne gelir.)

Buşu hayli zamândur yolu **almış**

Kimesn’ izleyüp gizlenü **kalmış** (RN: 253)

(Öfke hayli zamandır yolu ele geçirmiş. Kimse geçemediği için de –doğru-yol gizli kalmış.)

Sabır kanı buşu gelince **olmuş**

Düzeñg ile safâ andak **bozulmuş** (RN: 260)

(Sabır nerede? Öfke gelince düzenlik ile huzur hemen bozulmuş.)

2. 7. 1. 2. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler

Senüñ ol muhannet anañ babañ bir canda ne var ki saña **kıyamamışlar**.
(DK: 213)

2. 7. 1. 2. 1. 2. İsim Cümleleri

İncelememizde isim cümlelerine sadece olumlu cümleler şeklinde tespit ettik.

Tańrı viren tatlu canuń seyranda **imiş**. (DK: 72)

Big oğlı big **imiş** didiler. (DK: 122)

Bay Bican Big'üń bir kızı **var-imiş**, anı görmege geldüm didi. (DK: 123)

Vardılar Beyrek'in kaftanı **var-imiş**, buña virdiler. (DK: 151)

Ođuz'dan Kan Turalı dirler bir yigit **var imiş**, kızıń dileyü geli yorır didiler. (DK: 223)

Düzmürd Kal'ası'na giderem babam anda **tutsak imiş** didüm. (DK: 252)

2. 7. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma

2. 7. 1. 2. 2. 1. Olumlu Cümleler

Deveçe **böyümüşsin** köşekçe ‘akluñ yok. Depeçe **böyümüşsin** tariça beynüñ yok. (DK: 170)

Senüñ bilüñ **ölmiş**. Üzengüye dirmeyen dizüñ **ölmiş**. Han kızı helaluñı tanımayan gözüñ **ölmiş**. Buñalmışsın saña **nolmuş**. (DK: 194)

Nefsimiz elinde **olmuşuz** esir

Bu esirlikten bizi kurtarıvir (M-VN: 733)

(Nefsimiz elinde esir olmuşuz, bizi bu esirlikten kurtarıver.)

Bu hacâlet içre hayran **kalmışız**

Bu günah bahrine böyle **dalmışız** (M-VN: 735)

(Bu utanç içinde şaşkın kalmışız, bu günah denizine böyle dalmışız.)

Ne hâcet ben dimek çok çıkdı fi’lü

Nişânı ol durur **bağlanmış** elüñ (RN: 324)

(Benim söylememe ne gerek var, pek çok hareketin görüldü. Elin bağlanmış, bunun işareti budur.)

Peşîmân oldı vü dil-teng ü gamgîn

Neler **itmiş** aña bu gaybet ü kin (RN: 532)

(Bu kıymet ve kin, ona neler yapmış... Gönlü sıkıntıda ve kederli. Sonunda pişman oldu.)

2. 7. 1. 2. 2. 2. Olumsuz Cümleler

İncelediğimiz eserlerden sadece bir örneğine rastladığımız biçimbirimin olumsuz “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevinin olumlu cümlelerden farkı anlamsaldır. Olumlu cümlelerde eylemler gerçekleşirken; olumsuz cümlelerde eylemler gerçekleşmezler.

Bir kadem Hak’tan yana **varmamışım**

Nefs yoluna yılarak **armamışım** (M-VN: 484)

(Hak’tan yana bir adım atmamışım, nefs yoluna uyduğum için utanmamışım.)

Süleyman Çelebi, bu beyitten önce Peygamber’in gösterdiği şekilde hareket etmek gerektiğini onun yaptıklarını yapıp, yapmadıklarından da uzak durmak ve ayrıca dedikodudan da uzak durmak gerektiğini belirttikten sonra kendi hatalarına bakar, hatasız işinin olmadığını söyler ve hemen arkasından bu beyit gelir. Geçmişle yüzleşen şair yaptığı hataların şu anda farkına varıyor; eğer önce bunların hata olduğunu bilse zaten yapmazdı o hâlde şimdi farkına varılan bir durumun olduğu açıktır.

2. 7. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin dolaylılık işlevinde iki farklı çeşide rastladık: Bunlar, “dolaylılık” işlevi ve “sonradan farkına varma” işlevidir. “Dolaylılık” işlevinde eylem konuşma zamanında da devam etmektedir; ancak başkasından duyma ya da olaya şahit olmama vardır. “Sonradan farkına varma” işlevinde ise eylem konuşucu tarafından daha sonra fark edilmiştir.

2. 7. 1. 3. 1. Dolaylılık İşlevi

2. 7. 1. 3. 1. 1. Fiil Cümleleri

Oğul sen kız istemez-imişsin bir cılasun bahadır **ister imişsin**. (DK: 216)

Kızçuğazuñ belini üzer, yir altında kızçuğazuma **biner-imiş**, kalan ölülerümüzi cem’ **ider imiş**, hem ölülerümüz için virdüğümüz aşî ellerinden çeküp alup **yir imiş**. Anuñ elinden ne ölümüz ne dirimüz **kurtulur-imiş**, dinüñ ‘ışkına ol eri kuyudan çıkar didi. (DK: 320)

2. 7. 1. 3. 1. 2. İsim Cümlesi

Bunca varlığa sebep hem **O imiş**

Âlem ol olduğı için olımiş (M-VN: 118)

(Bunca varlığa sebep hem o imiş, âlem o olduğı için olmuş.)

2. 7. 1. 3. 2. Sonradan Farkına Varma İşlevi

2. 7. 1. 3. 2. 1. Fiil Cümlesi

Biçimbirimin sonradan farkına varma işlevini fiil cümlelerinde bir örnekte tespit ettik.

‘Avrat aydur: Vay senüñ elüñden ne yir yüzinde dirümüz ve ne yir altında ölümüz **kurtılur-imiş** didi. (DK: 320)

2. 7. 1. 3. 2. 2. İsim Cümlesi

Bu meânî şekkerin ger yiyesin

Dünyede şeker **bu imiş** diyesin (M-VN: 173)

(Bu mânâlar şekerini yersen, dünyada şeker bu imiş dersin.)

2. 7. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Biçimbirimin bu işlevi –Dİr biçimbiriminin eklenmesiyle yapılmıştır. Geçmişte olmuş bir olay ya da durumun kesin olarak gerçekleştiğini anlatmaktadır.

2. 7. 1. 4. 1. Olumlu Cümleler

Bigler Beyrek bizden kız **almışdur** güyegümüzdür. (DK: 340)

Zî Muhammed zî Habîb- i Hak görsün

Ki **koşulmuş durur** farza sünneti (M-VN: 243)

(O ne büyük Muhammed, ne büyük bir Hak sevgilisidir ki, onun sünneti farz ile bir araya getirilmiştir.)

2. 7. 1. 4. 2. Olumsuz Cümleler

Sen gideli hanum arkurı yatan ala taşlarıñ **avlanmamışdur**. (DK: 285)

O saâdetler ki orda buldu O

Dünyede hiçbir kişi **bulmuş değil** (M-VN: 363)

(Orada onun bulduğu saadetleri dünyada kimse bulmuş değil.)

Bu cümlede biçimbirime –Dİr biçimbirimi eklenmemiştir. Bize bu anlamı veren bağlamdır. Hz. Muhammed'in hayatının anlatıldığı Mevlid'den aldığımız bu cümlede miraç olayı anlatılmaktadır. İslam inacına göre, Peygamberin orada bulduğu manevi hazzın dünyada bulunamayacağı kesindir.

2. 7. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Biçimbirimin bu işlevi biçimbirime eklenen –Dİr biçimbirimiyle sağlanmıştır. –mİş biçimbirimiyle beraber kullanılan -Dİr biçimbirimi “geçmiş zaman+kesinlik” işlevini de belirtmektedir. Ancak biçimbirimin hangi işleviyle kullanıldığını bağlamdan anlamaktayız.

Bigler aydur: Oğlan kuş yürekli olur. Kaçup anasına **gitmişdür** dediler.
(DK: 179)

Kazan Bey’in oğlu Uruz’un tutsak olduğu hikâyede; Kazan Bey, oğlunun savaş tecrübesi olmağı için savaşmasını istemez. Bir dağın tepesine çıkıp kendisi savaşırken, oğlunun onları izlemesini ister. Böylece Uruz savaşmayı öğrenebilecektir. Uruz önce babasını dinler; ancak bir süre sonra o da yanına yiğitlerini alıp savaşa katılır. Savaş sırasında Uruz’u esir alırlar ve yiğitlerini öldürürler. Kazan Bey, oğlunu göremeyince onun nerede olduğunu beylere yani yiğitlerine sorar. Onlar da yukarıdaki cümleyi söylerler.

Yiğitler Uruz’un kaçtığını gözleriyle görmediler. Bunu sadece tahmin ediyorlar. Dolayısıyla biçimbirim “geçmiş zaman+ tahmin” işleviyle kullanılmıştır.

Diyeler ehl-i mahşer ol bu hâlde

Boyun zencîrlü **kalmışdur** vebâlde (RN: 369)

(O bu hâldeyken, mahşer ehli, boynun vebalin sebebiyle zincirli kalmıştır, der.)

2. 7. 1. 6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi

Risâletü'n-Nushıyye'de karşımıza çıkan biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ve buna karşı duyulan çaresizlik anlamı vardır. Biçimbirim çaresizlik anlamı veren çeşitli kelimelerle bu anlamı daha da kuvvetlendirmiştir.

N'ideyim buşu tutup **almış** anı

Ki mahkûm **eylemiş** buşu divânı (RN: 207)

(Ne yapayım, onu öfke tutup almış-öfke her yerini sarmış-öfke divanı, onu mahkûm etmiş.)

“*N'ideyim*” ifadesi beyitteki çaresizlik anlamını belirginleştirmektedir. Elden bir şeyin gelmediğini anlatmaktadır.

2. 7. 1. 7. -mlş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Sitem İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir durum ve buna karşı duyulan sitem anlamı vardır. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushıyye* adlı eserinde dünyaya bağlı kalmanın zararları ve bu dünyanın geçici olduğunun anlatıldığı bölümde karşılaştığımız 130. beyitte Yunus Emre, âdetâ “*Anlattıklarımı niçin dinlemiyorsun? Bu bir gerçek!*” diyerek sitemini dile getirir.

Bu hâl ile kalursañ bî-çaresin

İçün şirk ile **tolmuş** sûr u şersin (RN: 130)

(Bu hâlde kalırsan çaresizsin. İçin, Allah'a ortak koşmakla dolmuş. Kavgacı ve kötüsün.)

2. 7. 1. 8. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Kazılık Koca iş **görmüş** işe yarar âdam idi. (DK: 247)

Kıran yirde **tikilmiş** otahlarıñ, O zalım yıkdırdı ola kardaş. (DK: 267)

Öleyim ağzuñ içün oğul, ola kim menüm kiçmiş günümi ańdurtmayasın tidi. (DK: 291)

Hem sebep **olmuş** ola varlığa

Aşk ile dinleyeni Hak yarlığa (M-VN: 68)

(Hem (de) bu varlığa sebep olmuş olduğunu dinle; (bunları) ilâhî aşk ile dinleyeni Hak esirger.)

Ağ(u)lu **pişmiş** kuzu O’na söyledi

“Yeme benden ya Resûlallah” dedi (M-VN: 341)

(Zehirli pişmiş kuzu O’na hitap etti ve “Benden yeme ya Resûlallah” dedi.)

Biçimbirim, fiilden isim yaparak sıfat görevini üstlenmiş olup, aynı zamanda “geçmiş zaman” aktarmaktadır.

İşit imdi nice **vermiş** O celîl

Mustafâ’ya hulk-ı evsâf-ı cemîl (M-VN: 424)

(İmdi, O Celîl’in Mustafa’ya güzel nitelikli ahlâkını nasıl verdiğini işit.)

Her amel ki **kılmışım** mestûrdur

İlle Hakk’ın lûtfi’le mestûrdur (M-VN: 503)

(Yaptığım her iş Hak’ın lûtfu ile gizlidir.)

Hoş bitirdi ümmetinin işlerin

Hem götürdü yerden ol **düşmüşlerin** (M-VN: 524)

(Ümmetinin işlerini hoş bir şekilde bitirdi; (hem de) düşmüşleri yerden kaldırdı.)

Tekebbür eyleme kim sevrikesin

Sevürkmişler yolına birikesin (RN: 95)

(Kibirilenme ki varlıktan vazgeç. Varlıktan vazgeçenlerin (benliğini öldürenlerin) yolunda toplanasın.)

Yöri imdi meded iste akıldan

Esir **olmuş** kişisin niçe yıldan (RN: 143)

(Şimdi yürü, akıldan yardım iste. Yıllardır kibre esir olmuş kişisin.)

Yaradılmış baña karşı turamaz

Benümle bir nefes hem-dem olamaz (RN: 185)

(Yaratılmışlar bana karşı duramazlar. Benimle bir an bile birlikte olamazlar.)

Dilerem kim baña feryâd iresin

Güç **olmuş** kişiye sen dâd iresin (RN: 391)

(Dilerim ki bana yardım edersin. Zulme uğramış kişiye sen adaletle muamele edersin.)

Gözi yok kişi neye kıymet ide

Sogulmuş kuyudan kim su ilede (RN: 494)

(Gözü olmayan kişi neye değer versin? Suyu çekilmiş kuyudan kim su alabilir?)

2. 8. OSMANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ

15. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kullanılan Türk yazı dilidir. Osmanlı Türkçesi Dönemi 1911’de Yeni Lisan hareketinin ve Milli Edebiyat akımının başlamasıyla sona ermiştir. Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesinin devamı olup aralarındaki fark gramer kalıplarının standartlaşması ve imla karmaşasının ortadan kalkmasıdır. Ancak bu dönemde dikkat çeken unsur, Arapça ve Farsça kelimelerin giderek yoğunlaşması ve en sonunda anlaşılması güç bir dilin ortaya çıkmış olmasıdır.

Osmanlı Türkçesiyle eser vermiş binlerce yazar ve şair vardır. Hatta bu yazar ve şairlerin arasında dönemin padişahları da bulunmaktadır.

Osmanlı Türkçesinin, Türkiye Türkçesinden farkı kelime hazinesidir. Bu fark, Arapça ve Farsça kelimelerin ve bu dillere ait eklerin kullanılmasındandır.

Fuzûlî; 16. yüzyılda yaşamış çok ünlü biridir. Asıl adı Mehmed’dir. Azerî sahasında büyüyüp yetişmiş bir şairdir. Şiirlerinde birçok mana inceliği bulunmaktadır. Bu sebeple şiirleri derinlemesine incelendiğinde her biri birer sehlīmmteni rneği oluşturur (Kartal, 2005: 259).

Fuzûlî’nin *Türkçe Dvânı*, *Farsça Dvânı* ve *Arapça Dvânı*, *Enîsü’l-kalb*, *Leylâ* ve *Mecnn*, *Beng  Bâde*, *Tercüme-i Hadîs-i Erba’ın*, *Sohbet’l-esmâr*, *Sâkî-nâme*, *Hadîkatü’s-Sedâ*, *Türkçe Mektuplar*, *Şikâyet-nâme*, *Rid  Zâhid*, *Risâle-i Sıhhat u Maraz*, *Risâle-i Mu’amma*, *Matla’u’l-i’tikâd fî Ma’rifeti’l-mebde’* ve *’l-me’âd* adlı eserleri bulunmaktadır (Kartal, 2005: 258-264).

Vak’anvîs Mehmet Emîn Edîp, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Edîp; tarihçi olmasına rağmen şiirlerindeki kuvvetiyle bir dvân oluşturacak kadar iyi bir şairdir. Şairin dvânı sadece edebî yönden değil, siyasî ve tarihî yönden de önemli bir eserdir (Eliaçık, 2010: 64).

Hüsn  Aşk; Şeyh Galib’in en önemli eserlerinden biridir. Altı ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Eserdeki aşk, tasavvufî sembollerle işlenmiştir. Eserde Allah’a ulaşmanın zorlukları ve Allah’a ulaşmak isteyenlerin bir mürşide ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır.

Seyahatnâme; Evliyâ Çelebi tarafından 17. yüzyılda yazılmıştır. 10 ciltten oluşan eser yazarın gezip gördüğü yerler hakkında verdiği bilgileri içerir. Eser Türk kültür tarihi açısından önemli bir eserdir. Eserde yer yer lehçe ve ağız özellikleriyle fonetik hususlara değinilmiştir. Yazarın eserinde bahsettiği yerler şöyledir:

1. Ciltte; İstanbul ve civarı anlatılmaktadır.
2. Ciltte; Mudanya, Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, İstanbul'un fethinden önceki Osmanlı padişahları, Bursa'nın âlimleri, vezirleri, şairleri, Sinop, Trabzon ve çevresi, Gürcistan dolayları, Kırım, Karadeniz, Bolu, Amasya, Niksar, Erzurum, Nahcivan, Tebriz, Bakü, Bayburt, Erzincan, Ankara anlatılmaktadır.
3. Ciltte; Şam - Suriye, Filistin - Urmiye, Sivas, El-Cezire, Ermenistan, Rumeli, (Bulgaristan ve Dobruca) anlatılmaktadır.
4. Ciltte; İstanbul'dan Van'a kadar yol üzerindeki bütün şehir ve kasabalar; Malatya, Diyarbakır, Mardin, Sincar, Bitlis, Ahlat, Evliyâ Çelebi'nin elçi olarak İran'a gidişi, İran ve Irak hakkında bilgiler, Tebriz, Erdebil, Kazvin, Kum, Bağdat, Kufe, Basra, Abadan, Cizre, Musul, Tikrit anlatılmaktadır.
5. Ciltte; Van ve Basra seyahatinin sonu, Oçakov seyahati, Rakoçzi'ye karşı sefer, Rusya seferi, Anadolu asilerine karşı hareket, Çanakkale yolu ile Bursa'ya dönüş, Boğdan'a gidiş, Transilvanya seyahati, Bosna'ya gidiş, Dalmaçya seferi, Sofya'ya dönüş anlatılmaktadır.
6. Ciltte; Transilvanya seferi, Arnavutluk'a gidiş, İstanbul'a dönüş; Macar seferi, Uyvar'ın muhasarası, müellifin 40. 000 Tatarla, Avusturya, Almanya, Flemenk'e ve Baltık Denizi'ne kadar gitmesi; Uyvar'ın zaptı, Belgrad'a dönüş, Hersek'e gönderilmesi, Ragusa seyahati, Karadağ seferi, Kanije seferi ve Kanizsa-Hırvat memleketi anlatılmaktadır.
7. Ciltte; Avusturya, Kırım, Dağıstan, Deşt-i Kıpçak, Esterhan anlatılmaktadır.
8. Ciltte; Kırım, Girit, Selanik, Rumeli'den bahsedilmektedir.

9. Ciltte; Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Sakız Adası, Kuşadası, Aydın, Amasya, Tire, Denizli, Muğla, Bodrum, Ege adaları, Isparta, Antalya, Alanya, Karaman, Silifke, Tarsus, Adana, Maraş, Antep, Kilis, Urfa, Rakka, Halep, Lazkiye, Şam, Beyrut, Sayda, Safed, Nablus, Kudüs, Medine, Mekke ve civar yerlerin seyahatleri bulunmaktadır.

10. Ciltte; Mısır ve çevresi anlatılmaktadır. Kahire, Tanta, İskenderiye, Nil anlatılmaktadır.

2. 8. 1. Osmanlı Türkçesi Döneminde –mİş Biçimbirimi

Osmanlı Türkçesinin ilk dönemleri Eski Anadolu Türkçesi Dönemiyle, son dönemleri ise Türkiye Türkçesi Dönemiyle benzerlikler gösterir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, dil yaşayan bir unsurdur. Dildeki gelişmeler bir anda olup bitmez, bir süreç olarak devam eder. Bununla şunu demek istiyoruz, sanatçıların yaşadıkları saha ve etkilendikleri durumlar onların diline de yansır. Dildeki bir değişiklik herkesçe aynı anda kabul edilip kullanılamaz.

Osmanlı Türkçesi Döneminde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak –mİş biçimbirimi dört varyantıyla karşımıza çıkar: -miş, -miş; -muş, -müş şeklindedir.

Osmanlı Türkçesinin belirgin özellikleri arasında yuvarlaklaşma gelir. Ancak yuvarlaklaşma durumu biçimbirimi etkilemez.

Bu dönemde tespit ettiğimiz –mİş biçimbiriminin işlevleri ise şunlardır:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Abartma İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi
9. mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

2. 8. 1. 1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi

Biçimbirimin bu işlevini basit zamanlardaki kullanımı ve birleşik zamanlardaki kullanımı şeklinde tespit ettik ve bunları olumlu cümlelerdeki kullanımları ve olumsuz cümlelerdeki kullanımları şeklinde kategorize ettik.

2. 8. 1. 1. 1. Basit Zamanlar

2. 8. 1. 1. 1. 1. Olumlu Cümleler

Kerrât ile sâhife-i âlemde **çekmişem**

Bu sûret-i mükerrer-i leyl ü nehâra yûf (HÜA: 30, 4)

(Âlem sahifesinde tekrar tekrar gidip gelen gecesine de defalarca yuh çekmişim, gündüzüne de.)

Bir insanın ne yaptığını aklının yerinde olmaması durumu hariç tutulursa, kendisinden başka kimse daha iyi bilemez. Bu sebeple biçimbirim, bu cümlede biçimbirimin genel kullanımından farklı olarak sadece “geçmiş zaman” işlevi ile kullanılmıştır.

Câm içre mey ki dâ’ire **salmış** habâb ana

Âyînedür ki aks salur âfitâb ana (FD: 41-1)

(Kadeh içinde şarap ki, su kabarcığı bir daire şeklinde üzerini kaplamıştır. Güneşi aksettiren bir aynadır.)

Aks-i rûyun suya **salmış** sâye zülfün toprağa

Anber etmiş toprağın adın suyun ismin gül-âb (FD: 104-3)

(Yanağının aksi suya, zülfün de toprağa gölge salmış. Toprağın adını amber, suyun ismini de gül suyu yapmış.)

Dehânun dürcünü hâl-i lebün gözden nihân **etmiş**

Emânet gör ki hindû mahzen-i lü’lü’ye hâzindür (FD: 190-3)

(Ağzının mücevher kutusunu, dudağındaki ben gizlemiş. Hırsız, inci hazinesine hazinedar olmuş. Bak hazinene, emin ellerde.)

Şair, sevgiliyi çok dikkatli incelemiş ki, sevgilinin ağzının kenarındaki beni fark etmiş. Böylesine dikkatli olan şairin sevgiliyi bilmiyormuş gibi davranması mümkün olamayacağı için, yani şahit olma anlamı çok açık olduğu için biçimbirim “geçmiş zaman” işleviyle kullanılmıştır.

Sâ'idün zevkiyle **terk etmiş** Fuzûlî âlemi

Meyl-i sahrâ eylemez bir kuş ki dest-âmûz olur (FD: 198-5)

(Fuzûlî senin kolunun zevki ile âlemi terkeylemiş. Ele alışan bir kuş sahraya uçup gitmez.)

Nezr **etmişem** firâkuna kim yon nihâyeti

Nakd-i sirişkûmi ki tükenmez hızânedür (FD: 210-5)

(Sonu olmayan firakına tükenmez bir hazine olan gözyaşımın parasını nezr etmişim.)

Şairden başkası onun parasını ne yaptığını şairden daha iyi bilemez. Dolayısıyla biçimbirim açık olarak “geçmiş zaman” işleviyle kullanılmıştır.

Barça âfâk ehliden **çekmiş** ta'alluk dâmenin

Tâ Fuzûlî hastaya vaslun temennâdur senün (FD: 387-7)

(Hasta Fuzûlî, sana kavuşmayı temenni ettiğinden beri dünyada bulunan bütün insanlardan, eşyada elini eteğini çekmiştir.)

Her habâb-ı eşküme bir aks **salmış** peykerüm

Şâh-ı mülk-i mihnetem dutmuş cihânı leşkerüm (FD: 463-1)

(Benim vücudum, gözyaşımın her su kabarcığına aksetmiş. Ben mihnet mülkünün şâhıyım, askerim bütün cihanı tutmuş.)

Canlar verüp senin kimi cânâna **yetmişem**

Rahm eyle kim yetince sana cânâ **yetmişem** (FD: 476-1)

(Canlar verip senin gibi bir sevgiliye erişmişim. Bana acı, sana erişinceye kadar can verecek hâle geldim.)

Şair sevgiliye ulaşınca kadar türlü acılara katlanmıştır ve bunu dile getirmektedir. Bu acıları geçmişte çektiği için ve acıları bizzat kendisi yaşadığı için biçimbirim “geçmiş zaman” işleviyle kullanılmıştır.

Şem’-i şâm-ı fûrkatem subh-ı visâli neylerem

Tapmışam yanmakda bir hâl özge hâli neylerem (FD: 482-1)

(Ayrılık gecesinin mumuyum. Visâl sabahını neyleyeyim. Yanmakta ben bir hâl bulmuşum, başka hâli neyleyeyim.)

Şair sevgilinin aşkıyla yanmaktadır. Bu hâli dışarıdan görenlerce malumdur; ancak yaşamayan, derdi çekmeyenler dertlinin hâlinden anlamazlar. Bu sebeple şairin bu durumu kendisince malumdur; biçimbirim “geçmiş zaman” anlatmaktır.

Kâkülün târına peyvend **etmişem** cân riştesin

Başın içün bir tarahhum kıl ser-gerdânunam (FD: 502-2)

(Can ipini kâkülünün teline bağlamışım. Başım için bir merhamet kıl, ben senin âvâre âşıkın yâhut kurbanınım.)

Ey felek yohdur libâs-ı fakrdan ârum menüm

Atlasundan **bilmişem** üstün muhakkar şâlumu (FD: 629-3)

(Ey felek, ben fakr elbisesinden utanmam. Şu hakîr şalım senin atlasından üstün bilmişim ben.)

Dir **gezmişem** âfâkı nice sâlile eyyâm

Seyr **eylemişem** hikmet ile haylî ser-encâm (VMEED: 201, 33-2)

(Dün gece, yıllarca uzak yerleri gezip nice hikmetler ve hadiseler gördüm dedi.)

Hâşılı hâkan-ı iklîmvelâyetdir o şeh

Hıttâ-i pâk-i harîm-i vaşla **olmuş** pâdişeh (VMEED: 236, 65-7)

(Hâsılı o şâh, velâyet ikliminin hakanı olup kavuşma hareminin temiz ülkesine padişâh olmuştur.)

Kimi meftûn-ı gîsû-yı girih-gî-i cûnûn **olmuş**

Kimi zâr u zebûn u bende-i fermâ-ı ‘avretidir (VMEED: 256, 78-25)

(Kimisi cûnûnla düğümlü saça âşık, kimisi de avrat fermanına kul köle olmuştur.)

“Hayır, pâdişâhım ey eyâletdir. Ben bir kere Van eyâletine mutasarrıf **olmuşum**. (S: C: 1-131)

Konuşucu ya da anlatıcının Van’da mutasarrıf olup olmadığını kendisinden daha iyi kimse bilemez. Bu sebeple biçimbirim “bilinen geçmiş zaman” gibi kullanılmıştır.

Ve bu kavmin cümle yüz kırk yedi lisân üzre kelimâtlarını fesâhat u belâgat üzre elli bir sene seyâhatimizde tahrîre getirüp zabt **etmişiz**. (S: C: 1-244)

2. 8. 1. 1. 1. 2. Olumsuz Cümleler

Ey Fuzûlî **kalmamış** gavgâ-yı Mecnun’dan eser

Gâlibâ efsâne-i Leylî getürmüş hâb ana (FD: 55-8)

(Ey Fuzûlî, Mecnûn’un aşk macerasından eser kalmamış. Galiba Leylâ masalı onu uyutmuş.)

Şairin bir üslup olarak kullandığı ve kendisini şiirinden soyutladığı bu beyitte şair, kendi aşkının Mecnun’unkinden daha büyük olduğunu dile getirmektedir. Aşk bizzat kendisi yaşadığından ve Mecnun artık unutulduğundan artık yalnız Fuzûlî vardır ve onun adı Mecnun’unkini tamamen unutturacaktır. Dolayısıyla bu beyitte “geçmiş zaman” anlamı vardır.

2. 8. 1. 1. 2. Birleşik Zamanlar

2. 8. 1. 1. 2. 1. Olumlu Cümleler

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetden **olmuşdum** hâlâs

Ah kim düşdüm yine zülf ü zenahdânun görüb (FD: 116-6)

(Gam bağından ve mihnet zindanından kurtulmuştum. Ne yazık ki senin zülfünü ve çene çukurunu görüp yine o dertlere düştüm.)

Câna derdün cisme peykânun revân **etmişdi** hükm

Cism ile cân irtibâtı olmadan muhkem henûz (FD: 286-4)

(Daha cisim, cana sıkı sıkı bağlanmadan cana senin derdin, cisme de senin aşkının temreni hâkim olmuştu.)

Nokta-i hâline **bağlanmış idi** cân ü gönül

Gezmeden dâ'ire-i devrde pergâr henûz (FD: 310-4)

(Can ve gönül, onun noktaya benzeyen benine, daha pergel dairenin etrafında devretmeden bağlanmış idi.)

Şairin aşkını kişileştirme sanatı kullanarak anlattığı beyitte, şairin canı da kalbi de sevgilinin benine bağlanmıştır. Şairce malum olan bu durumu biçimbirimin “geçmiş zaman” işlevi aktarmıştır.

Ey Fuzûlî men dem **urmuşdum** safâ-yi ışkdan

Matla’-ı horşîd îcâd olmadan subh-ı ezel (FD: 428-7)

(Ey Fuzûlî, ezel sabahında daha güneş doğması mevcut değilken ben, aşkın temizliğinden “zevkinden” bahsetmiştim.)

Yâr dün **çekmişdi** katlüm tiğ-i cefâ

Yetmesün maksûduna yâ Rab peşîmân eyleyen (FD: 513-6)

(Yâr, geceleyin beni öldürmek için cefa kılıcını çekmişti. Ya Rabbi onu bu yapmak istediği işten pişman eyleyen muradına ermesin.)

Ey Fuzûlî câna **yetmişdüm** gönülden şükr kim

Bagladum bir dilbere kurtardum andan cânımı (FD: 660-7)

(Ey Fuzûlî, aşk yüzünden ölecek hâle gelmiştim. Allah’a şükrolsun ki onu dilbere bağladım da ondan canımı kurtardım.)

Şairin kendisini şiirinden soyutlayıp Fuzûlî’ye aşk yüzünden çektiklerini anlattığı beyitte, geçmişte yaşanan bu acılar bugün karşısındaki kişiye yani bizzat kendine Fuzûlî’ye hikâye edilmekte yani aktarılmaktadır.

Çille-i saht mübârek idi zâtında velî

Katı çok kimselerin **itmiş idi** kaddini dâl (VMEED: 165, 17-7)

(Çetin çile ile aslında mübarekti; fakat birçok kimsenin boynuna dal harfine çevirmişti.)

Bâ-husus ehl-i dil-i zümre-i ma’cûn-ı rahîk

Her biri **olmuş idi** şanki kadîd-i çengâl (VEED: 165, 17-16)

(Özellikle de saf şarap macununun tiryakileri kuruyup çengel gibi bükülmüştü.)

Rûze eşnâsı ise cümle kadeh-nûşân hep

Mey-i gül-fâma anı **itmişidi** istibdâl (VMEED: 166, 17-25)

(Gerçekten de o, keyiflendiricilerin en üstünü olup oruçta kadeh çekenler onu hep gül renkli şarabın yerine koymuşlardı.)

‘Âlem-i âbları h’âb mübeddel oldu

Nuql-i mey **olmuşidi** h’âb-ı fatûr üzre nevâl (VMEED: 166, 17-33)

(Onların güzel âlemleri uykuyla değişti, iftar sonrası üzerine mezesi olmuş, rindlerin cemiyeti, ney, şarap, eğlence meclisi, kadeh, yakışıklı sâki tarumar olmuştu.)

Olmuş idim bir gice şûrîde-hâl

Gelmiş idi yâsile tab'a melâl (VMEED: 177, 21-1)

(Bir gece perişan bir hâldeydim ve sıkılmışım. Karanlık bir gece gibi olan mahzun kalbim hüznle inliyordu.)

Semt-i selâmetden olup dest-şûy

Olmuş idim hayret ile çâre-cûy (VMEED: 177, 21-4)

(Selamet semtinden geçip şaşkınlıkla çare arayıcı olmuşum.)

'Azm itdi Sitanbula haqîkatde ol me'bûn

Lîk **olmuş idi** hattıla ahvâi dîger-gûn (VMEED: 202, 33-20)

(Aslında o ibne, İstanbul'a niyetlendi, lâkin hattıyla ahvali bozulmuştu.)

İntizâr-ı hutbe-i garrâda **kalmışdı** enâm

Çünkü sensin ümmet-i merhûmeye şâhım imâm

Kıldı ser-tâ-pâ cihânı şimdi nuşret şâd-kâm

Neşr olunsun berr bahra emr-i 'unvân-ı gazâ (VMEED: 217, 50-15)

(Ey şâhım, sen ümmet-i merhumenin imamı olduğun için halk parlak hutbeyi beklemekte kalmıştı ve şimdi bu zafer, cihanı baştan ayağa çok sevindirdi, denize ve karaya bu gazânın unvanı emri yayılsın.)

Erzuruma habîs-i mesfûna gönderüp kânına bir miqdâr teşeffî-i gayz murâd **idinmiş idik**, lâkin bi-emri'llahi ta'âlâ meger vakt ü sâ'atiyle tîr-i du'âmız hedef-i icâbete **işâbet itmiş**, Erzurumu Vanlı Timur Paşaya **virmişler idi**. (VMEED: 248, 26a)

Gerçi **görmüşdük** cihân mülkinde biz vâfir köse

Görmedik ammâ bu deñlü bî-hayâ kâfir köse (VMEED: 248-73)

(Gerçi dünyada çok köse görmüştük; ama bu denli hayâsız, kâfir köseyi hiç görmemiştik.)

Şair bu beyitte nasıl insanlar gördüğünü zaten biliyor. Dolayısıyla biçimbirimin “geçmiş zaman” işlevi ile kullanıldığı son derece açıktır.

İskender-i Kübrâ’dır kim Makedonya’yı taht edinüp bâğ-ı **irem etmişdi**. (S: C: 1-16)

Ve Eyyû(b) Ensârî Kapusu’ndan tâ Eğrikapu’ya gelince yine deryâ girüp kal’a-i İslâmbol cezîre-misâl olmağa sehel **kalmışdı**. (S: C: 1- 23)

Yedinci tılsımât: Yine Altımermer’de bir amûdun zirvesinde Sokrât Hekîm tuçdan bir horos **icâd etmişdi**. (S: C: 1-27)

Evliyâ Çelebi, bu horoz resmini kitabını yazdığı zamanda hâlâ görebildiği için biçimbirim “geçmiş zaman” anlamı ile kullanılmıştır.

Cümle mîrimîrânlar ile pes-i perdeden yeniçeri kırıp hûn-ı Osmân Gâzî taleb etmeğ için yemin-i billâh ve kasem-i tallâh edüp herkesin taht-ı hükûmetinde olan zorbaları ve eşkiyâ yeniçerileri kırmağa **ahd (ü) emân etmişdik**. (S: C: 1-108)

“Bu Evliyâ’nın okuduğu murabba’ı benim nedîmim Mûsâ garîbim için **etmişdüm**. (S: C: 1-115)

Zîrâ Süleymân Hân âlem-i şehzâdeliğinde Tarabefzûn şehrinde Rûm Kostanta’ya şâkir(d) olup zerger **olmuş idi**. (S: C: 1-235)

Dükkân kırk, neferâtları 100, makeddemâ bâlâda kârhâneleri emîn (ü) ağavâtlarıyla tahrîr **olunmuş idi**. (S: C: 1-300)

2. 8. 1. 1. 2. 2. Olumsuz Cümleler

Şikâyet itdiler faşl-ı harîfîñ derd-i cevrenden

Didiler **görmemişdik** emn ü râhat çok zamân oldu (VMEED: 162, 165)

(Sonbaharın tasasının eziyetinden şikâyet ettiler ve çoktandır rahat görmemiştik dediler.)

Görmemişdik Malta nâmıyla sefine çok zamân

Gâlibiyyetden hele me'yûs idi halk-ı cihân

Sen kapudân olıcak ikbâl ile oldu hemân

Nev-be-nev âsâr-ı fevz ü nuşret oldu âşikâr (VMEED: 244, 71-2)

(Uzun süre Malta namıyla bir gemi görmemiştik; cihan halkı hele galibiyetten ümitsizdi. Sen bahtiyarlıkla kaptan olunca hemen yeni yeni zafer ve galibiyet eserleri ortaya çıktı.)

Hünkâr huzurunda oku **dememişdi**. (S: C: 1-115)

2. 8. 1. 2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevini iki şekilde tespit ettik:

2. 8. 1. 2. 1. Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olayı başka bir kaynaktan öğrenme anlamı bulunmaktadır.

2. 8. 1. 2. 1. 1. Fiil Cümleleri

Çerâg-ı bezm-, hecri olduğum **yapmış yakışdırmış**

Gönül pervânesinde vuslat âteş intizâr âteş (HÜA: 14, 6)

(Ayrılık meclisinin mumu olduğum güzel, yapmış yakıştırmış. Gönül pervanesine buluşmak ateş, beklemek ateş.)

Hep vârını mestânın **almış** o nigâh-ı mest

Var ise biraz neş'e meyhânede kalmıştır. (HÜA: 24, 5)

(Sarhoşların bütün varını, yoğunu, o sarhoş bakış almış; biraz neşe varsa o da meyhanede kalmıştır.)

Şair sarhoşların sevgiliyi gördükten sonraki hâlini onlardan öğreniyor. Çünkü şair olay zamanında orada değildir. Dolayısıyla biçimbirimde geçmişte olmuş bir olay ve dolaylılık anlamı söz konusudur.

Görmedinse bahr-i aşkın lü'lü-i menşûrunu

Mutribin seyr eyle mevc-i nagme-i tanbûrunu

Öyle pey-der-pey terennüm-rîz olur olur âgûşu kim

Selsebîl etmiş sanırsın sîne-i billûrunu (HÜA: 152, 5)

(Aşk denizinin saçılıp dökülmüş incilerini görmedinse çalgıcının tanburundan coşan nağme dalgalarını seyret. Kucağından birbiri ardınca öylesine terennümler dökülür ki, billur göğsünü selsebil etmiş.)

Kemâl-i hikmetün izhâr-ı kudret kılmağa **etmiş**

Gubâr-ı tîreden âyîne-i gîtî-nümâ peydâ (FD: 27-3)

(Hikmetin kemâli sendedir. Bu kemâl kendi kudretini meydana çıkarmak için kara tozdan yani topraktan dünyayı gösteren ayna vücuda getirmiştir.)

Mâh-ı nevdür yoksa sen kıldukda seyr-i âsumân

Kaldurub barmah **getürmüş** âsumân î mân sana (FD: 34-8)

(Gökte yeni ay mıdır, yoksa sen mir'âcda gökleri gezip dolaştığın zaman gökyüzü parmak kaldırıp sana imân mı etmiştir?)

Pâdişâhum zulm edüb âşık seni zâlim **demiş**

Hûb olanlardan yaman gelmez bu bühtandır sana (FD: 41-6)

(Padişahım, âşık sana zulm isnad ederken kendisini zulmetmiş. Güzel olanlardan kötü şey gelmez. Bu sana iftiradır.)

“De-” fiiliyle aktarılan dolaylılık anlamı bu konuşmalar geçerken şairin orada olmadığını kanıtıdır. Şair, şu anda bu bilgiyi aldığına göre bu konuşmayı duyanlar da padişahın yanından ayrılmıştır; yani olay geçmişte kalmıştır. Biçimbirim bu sebeple “geçmiş zaman + dolaylılık” işleviyle kullanılmıştır.

Mey-i gül-gûnda degül nergis-i mestün aksi

Kadeh **olmuş** göz açub âşık-ı dîdâr sana (FD: 67-3)

(Gül renkli şarap, görünen sarhoş gözünün aksi değildir. Didâr âşıkı, göz açıp sana kadeh olmuştur.)

Kaşların yayı oh lûtf **eylemiş** her âşıka

Men hem andan eylerem bir oh temennâ yâ nasîb (FD: 99-2)

(Yay gibi kaşların her âşıka bir ok lûtfeylemiş. Ben de ondan bir ok isterim. Yâ nasîb.)

Şair sevgilinin diğer âşıklarına baktığını duymuştur. Klasik Edebiyat'ta sevgilinin kirpikleri ok kaşları ise yaydır. Sevgili baktığında kirpiklerindeki ok sevgilinin kaşıyla gerilerek atılır.

Klasik Edebiyat'ın sık kullanılan mazmunlarından olan bu duruma şair, olay zamanında olamadığı için biçimbirim “geçmiş zaman” aktarır. Şair bu durumu diğer sevgililerden öğrendiği için de “dolaylılık” anlamı vardır.

Lâ'lün ile bâde bahs **etmiş** zihî güm-râhlık

Oldu vâcib eylemek ol bî-edebden ictinâb (FD: 112-3)

(Lâ'le benzeyen dudağınla şarap bahse girişmiş, ondan daha üstün olduğunu iddia etmiş. Bu yolunu şaşırmaktır. Artık o edebe riayet etmeyen şaraptan el çekmek vâcib oldu.)

Sabâ esîrleri kasdın **eylemiş** ol gül

Bizi hem anda eger düşse fursatun yâd et (FD: 125-6)

(Ey bahar rüzgârı, o güle benzeyen sevgili, esirlerini öldürmek istemiş. Eğer fırsatın düşerse bizi de orada hatırlat.)

Şair sevgiliyle konuşmamıştır. Şair bu durumu sevgiliden dolayı olarak öğrendiği için dolaylılık, sevgili bu cümleyi söylerken konuşma anında da olamadığı için, biçimbirim “geçmiş zaman + dolaylılık” işleviyle kullanılmıştır.

Devr ser-mest-i şarâb- gaflet **etmiş** âlemi

Munca ser-mestün temâşâsına hüş-yâr yoh (FD: 174-4)

(Dert, âlemi gaflet şarabından sarhoş etmiş. Bu kadar sarhoşu seyredecek bir ayık adam yok.)

Derdüm Oldur kim müselmân **olmuş** ol tersâ-beçe

Küfre olan zulmler ta'nı bugün İslâm'adur (FD: 193-5)

(O gâvur çocuğu Müslüman olmuş. Derdim odur ki şimdiye kadar zulmettiği için kâfire ta'n edenler şimdi İslâm'a ta'n edecekler.)

Deme Ferhâd kanın **tökmüş** ancak ışk şemşîri

Menüm gör kanlu yaşum kim buhem ol mâcerâdandur (FD: 195-3)

(Aşk kılıcı yalnız Ferhat'ın kanını dökmüş deme. Bak benim kanlı yaşım da O Ferhat ile Şirin arasında geçen hadisedendir.)

Fuzûlî, Ferhat'ın yaşadığı dönemden çok sonra yaşadığına ve onunla tanışmadığına göre biçimbirimin “geçmiş zaman+dolaylılık” işlevi ile kullanılmasına şaşdırmamak gerekir.

Serîr-i saltanat zevkinden efzundur mana ol söz

Ki lûtf ilen **demoşsen** bir gulâm-ı kem-terînümdür (FD: 215-8)

(Lütfeyleyip bana, o benim en hakîr kölemdir demoşsin. Bu söz bana saltanat tahtına oturmaktan daha fazla zevk verir.)

Ol seng-dile nâle vü zârün eser **ermiş**

Ey dil sana bu zevk yeter tâ eserün var (FD: 232-4)

(O taş yürekliye senin ağlaman, inlemen tesir etmiş. Ey gönül bir eserinin bulunmasının zevki sana kâfidir.)

Işk ehline ol mâh Fuzûlî nazar **etmiş**

Sen hem özünü göster eger bir hünerün var (FD: 234-7)

(O ay yüzlü güzel âşıklara bakmış. Ey Fuzûlî eğer senin de bir hünerin varsa kendini göster.)

Ezel kâtipleri uşşâk bahtın kara **yazmışlar**

Bu mazmûn ile hat ol safha-i ruhsâra **yazmışlar** (FD: 271-1)

(Evveli olmayan zamanın kâtipleri, âşıkların bahtını kara yazmışlar. O yüz sahifesinde bunu anlatan bir yazı yazmışlar.)

“*Ezel kâtipleri*” ifadesi biçimbirimin bu işlevini anlamamızı sağlayan önemli bir unsurdur. Bu ifade ile olayın çok eskiden gerçekleştiğini ve şairin bu olaya şahit olamadığını anlıyoruz.

Senünle ettiğiyçün da ‘vî-i takvîm hüsn içre

Felek ta’zîr edüp Leylîni rusvâ-yı cihân **etmiş** (FD: 333-4)

(Güzellik içinde seninle biçim ve şekil yarışına giriştiği için felek, Leylâ’yı azarlamış ve cihana rusvâ etmiş.)

Nola gayret ateşi bağrun eritse mûm tek

Bu ne sözdür kim **demişler** ârız-ı cânânâ şem' (FD: 354-2)

(Sevgilinin yanağına mum demişler. Bu ne sözdür. Onu çok sevdiğim için bu yersiz söz beni fena hâlde kızdırdı. Bu söz, bu hiddet ateşi benim bağrımı mum gibi eritse hayret etmeyin.)

Mâh-ı nev **olmuş** kaşun sevdâsinun ser-geştesi

Şehrden şehre gezer âvâreler tek mâh ü sâl (FD: 421-2)

(Yeni ay senin kaşının sevdası ile avare ve mecnun olmuş. Avareler gibi aylar ve seneler şehirden şehire geziyor.)

Reh-rev-i irfâna besdür sâğar ü sâkî delîl

Kim meh ü horşîdden **tapmış** temennâsın Hâlîl (FD: 437-1)

(İrfan yani tasavvuf yolcusuna kılavuz kadeh ve sâkîdir. Zîra İbrahim Halilullâh ay ve güneş yolu ile Hakk'a vâsıl olmuş, muradına ermiştir.)

Felek ışıksında ol gayretde ey meh muzdarib **olmuş**

Ki her ne eylese bilmez ne eyler ıstırâbından (FD: 515-4)

(Ey ay yüzlü güzel, felek senin aşkında o derece mustarip olmuş ki ıstırabından ne yaptığını bilmiyor.)

Dün **demişsen** ki Fuzûlî mana kurbân olsun

Sana kurbân olayum yine ne ihsandur bu (FD: 561-7)

(Gece Fuzûlî bana kurban olsun demişsin. Sana kurban olayım bu ne ihsandır.)

Mazharı her hikmetün sensen ki kil-i kudretün

Safha-i eflâke **nakş etmiş** hutût-ı ahteri (FD: 614-2)

(Her kanun, nizam ve ma'nânın zuhur ettiği yer sensin. O kudret ve hikmet kalemi felekler sahifesine yıldız çizgilerini yazmışsın, resmetmişsin.)

Yeni aydan felek sathında min kaleb düzüp **bozmuş**

Verince kaşların tâkına sûret sun' mi'mârı (FD: 701-5)

(Yaratılış mimarı bir tâka benzeyen kaşlarına bir şekil verinceye kadar felek sathında yeni aydan bin tane kalıp yapmış ve bozmuştur.)

Ger mecâz olsa dañi 'aşk degildir bâzî

Her nefes nây u nevânîñ ola mı dem-sâzı

Ne **dimiş** diñle sũhan kişveriniñ mümtâzı

Tünd-bâd-ı sitemiñ şadme-i kũh-endâzı

Şâh-sâr- hevese mûriş-i âsîb olmaz (VMEED: 158, 24-3)

(Mecaz bile olsa aşk bir oyuncak değildir; her nefes ney ve güzel sesin arkadaşı olabilir mi? Faziletli bir iyiyi kötüyü, kuruyu yaşı bir bilir; bunların bir arada olmasından sevinç de keder de duymaz; onlar nereye baksa gönül süsleyen güzel yüzü görürler.)

Hükmi cârîdir anıñ çâr-cihet-i âfâka

Aña **bahş eylemiş** ol hâli Cenâb-ı Mevlâ (VMEED: 159, 15-8)

(Onun hükmü her tarafa geçmekte olup bu durumu ona Cenâb-ı Hak bahşetmiştir.)

Muhtedâ-yı dîn ü müftiyyü'l-enâm 'ünvânını

Münşî-i kudret ezelden **eylemiş** nakş-ı cebîn (VMEED: 188, 26-16)

(Kudret kâtibi, dînin imamı ve halkın müftüsü unvanını onun alına ezelden nakış eylemiştir.)

Kılmış seni hâk tâlî'-i mes'ûda muḫârin

Düşmekde güzel başına devrân-ı mürüvvet (VMEED: 197, 30-2)

(Hak seni mutlu talihe yakın kılmıştır ve güzel başına mürüvvet feleği düşmektedir.)

Evşâf-ı şerîfîñ bilüp inşâfile vezn it

Virmiş saña haqq dîe-i im'ân-ı mürüvvet (VMEED: 197, 30-7)

(Hak sana mürüvvetin dikkat gözünü vermiş, yüce vasıflarını bilip insafla denge kurar.)

Beyit, Klasik Edebiyat'ta sık sık bahsedilen *Bezm-i Elest*'i hatırlatmaktadır. Farsçadaki "*Sohbet Meclisi*" anlamına gelen "*bezm*" sözcüğüyle Arapçada "*Ben değil miyim?*" anlamındaki çekimli bir fiil olan "*elestü*"den oluşan *bezm-i elest* , "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" sorusunun sorulduğu ve ruhların da Arapça "*belâ*" yani "*evet*" diye cevap verdikleri meclis anlamında kullanılmaktadır.

Kur'ân'da geçmişte Allah'ın Âdemoğullarından yani onların sırtlarından zürriyetini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" diye hitap ettiği, onların da "*evet*" dedikleri anlatılmaktadır (A'râf, 7/172). Allah ile insanlar arasında meydana gelen bu sözleşmeye *misâk*, *kâlu belâ*, *rûz-i elest*, *bezm-i ezel*, *ahid*, *belâ ahdi* gibi çeşitli isimler verilmiştir. Kur'ân'da aynı konuyla ilgili açık veya dolaylı ifadeler çeşitli sûrelerde yer almaktadır (Rûm, 30/30).

Allah'ın insanlardan aldığı söz insanın dünyaya gelişinden önce gerçekleşmiştir. Bütün insanların zürriyeti Âdem'in sırtından zerreler hâlinde çıkartılmış, ruh ve akıl verilerek kendilerine hitap olunmuş, onlar da sözlü olarak cevap vermişlerdir.

Dolayısıyla beyitte şairin bahsettiği nitelikler insan yaratılmadan önce verilmiştir. Yani olay geçmiş zamanda gerçekleşmiştir. İlahî bir kudretle hafızalarımızdan silinen bu anı, şu anda hatırlayamadığımız için biçimbirimin "dolaylılık" işlevi ortaya çıkmaktadır.

Gevher-i 'ummân-ı kudret bî-kıyâs olsa n'ola

Rişte-i tahkîke **dizmişler** bunu mâ-lâ-keîâm (VMEED: 237, 65-4-2)

(Kudret okyanusunun incisi kıyas kabul etmese buna şaşılır mı; söze gerek yok, bunu tahkik ipine dizmişlerdir.)

“On iki imâmın destin bûs etmişsin, dünyâda hümâm olursun. Aşere-i Mübeşşere ellerin **öpmüşsün**, dâhil-i cinân olursun. Çâr-yâr-ı güzînin yed-i mübâreklerin bûs **etmişsin**, dünyâda cemî’i pâdişâhların şeref-i sohbetleri ile müşerref olup medîm-i hâsları olursun. Ol kim Hazret-i Risâlet’in cemâlin görüp dest-i şerîflerin takbîl edüp hayr du’âsın almışsın, sa’âdet-i dâreyne vâsıl olursun.” (S: C: 1-13)

Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm hakkında niçe bin müverrihîn evsâfın ve şehrengîzin tahrîr edüp Kur’an-ı azîmde fethi târihin Beldetün Tayyibe **bulmuşlar**. (S: C: 1-14)

Yetmiş Guruş’un sadâsın istima’ ederim, görün ordu içre kankı haymede sâkindir. Deyü **su’al edermiş**. (S: C: 1-185)

Kubbesi yokdur, ancak çâr-kûşe beyâz mermer sandûka içre medfûn olup seng-i mezârınd(a) olan hatlar bizzât kendiler tahrîr edüp mermere **yazmışlar**. (S: C: 1-199)

Mü’min (u) muvahhid olup İmâm-ı A’zam mezhebinden olan kimesne, mezhebi İmâm kimden ahz eylemiştir bir mü’min bilmese şehâdeti câ’iz olmaz, **demişler**. (S: C: 1-323)

Ammâ şarâb-ı bî-hicâbın gerçi nass-ı kâtı’la katresi harâmdır, ammâ hukemâ kavlince mel’ûna rûh-ı sâni **demişlerdir**. (S: C: 1-351)

Evliyâ Çelebi, şarap hakkındaki bu konuşmalara âlimler konuşurken tanık olmuyor; öğrendiklerini şu anda bize aktarıyor.

2. 8. 1. 2. 1. 2. İsim Cümlesi

İncelediğimiz eserlerde az örneğine rasladığımız biçimbirimin “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevi isim cümlelerinde de aynı şekilde geçmişte olmuş ancak konuşucu ya da anlatıcının bizzat şahit olmadığı durumlar için kullanılmıştır.

Yokmuş bir âha ey gül-i ranâ tahammülün

Bâğrın ne yakdın âteş-i hasretle bülbülün (HÜA: 16, 1)

(Ey güzel gül, bir aha bile tahammülün yokmuş, iş böyleyken ne diye bülbülün bağrını hasret ateşiyle yaktn?)

Şair, sevgilinin bir “ah”a dahi tahammülü olmadığını daha sonra anlıyor ve bu olaya bizzat şahit olmuyor. Dolaylı olarak öğreniyor.

Andan bildiler kim Kostantîn üç kere yüz bin kal’a ve şehre mâlik **kıral imiş**. (S: C: 1-28)

Evvelâ bu Kâsımpaşa tâ zamân-ı kadîmde ma’mûr **manastırlık imiş**, kefare mâbeyninde şehir-i Ayalonka nâmıyla **meşhûr imiş**. (S: C: 1-201)

“*Evvelâ*” ifadesiyle Evliyâ Çelebi Kâsımpaşa’nın eskiden farklı olduğunu ifade ediyor. Dolayısıyla Evliyâ Çelebi Kâsımpaşa’nın hangi isimle anıldığını daha sonra “dolaylı” olarak öğrenmiştir ve Evliyâ Çelebi’nin yaşadığı dönemde Kâsımpaşa için artık o isim kullanılmamaktadır.

2. 8. 1. 2. 2. Geçmiş Zaman + Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi

Biçimbirimin bu işlevini *Vakanüvis Mehmet Emîn Edîp Dîvânı*’nda ve *Hüsn ü Aşk*’ta tespit ettik. Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay ve bunu daha sonra fark etme anlamı bulunmaktadır.

2. 8. 1. 2. 2. 1. Fiil Cümleleri

2. 8. 1. 2. 2. 1. 1. Olumlu Cümleler

Efsûn-ı nigâhından sahrâlara **düşmüşsün**

Dîvâne misin ey dil benden haberin yok mu (HÜA: 42, 2)

(Ey gönül, onun bakışındaki büyü yüzünden sahralara düşmüşsün, deli misin sen, benden haberin yok mu?)

Fuzûlî, burada kendisini ve gönlünü iki ayrı varlık olarak düşünerek gönlüne sesleniyor. Gönlü aşk derdinden çöllere düşmüş ve Fuzûlî’yi de peşinden sürüklemiş. Şairce aslında farkında olunmasına rağmen üslup gereği farkında değilmişçesine davranılan beyitte “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işlevi vardır.

Meyhâneyi seyr ettim uşşâka mataf **olmuş**

Teklîf ü tekellüfden sükkânı muâf **olmuş**

Bir neş’e gelip meclis bî havf ü hilâf **olmuş**

Gam sohbeti yâd olmaz meşrebleri sâf **olmuş** (HÜA: 118, 2)

(Meyhaneyi seyrettim; âşıkların, çevresinde dönüp durulan yer olmuş; orada oturanlar tekliften de affedilmişler, tekellüften de. Bir neşe gelmiş; mecliste ne korku kalmış, ne ayrılık; gama dair sohbet yapılmıyor, gamın bulanıklığı açılmıyor; hepsinin de meşrebi tertemiz bir hâle gelmiş.)

Meğer harem-i hâssa almışsınız. (S: C: 1-116)

“Hünkârım pâk olup nûr olmuşsuz.” (S: C: 1-117)

2. 8. 1. 2. 2. 1. 2. Olumsuz Cümleler

Çün mağribe mihr olurdı vâsıl

Kat' **edememiş** dü gâme menzil (HÜA: 286, 331)

(Güneş batıya varınca gördü k,i iki adımlık yol bile gidememiş.)

Mesnevinin kahramanı yollar aşar; ancak sonra fark eder ki hiçbir yere gidememiş.

2. 8. 1. 2. 2. 2. İsim Cümleleri

2. 8. 1. 2. 2. 2. 1. Olumlu Cümleler

Gör hikmeti ki **var imiş** ol begde naşîbi

Encâmı zuhûr eyledi gör baht-ı garîbi (VMEED: 203, 33-26)

(Hikmeti gör ki o beyde nasibi varmış, garip bahtı gör ki neticesi zuhur etti.)

“Nasip” ve “kısmet” kelimeleri aynı anlamda olup İslam inancı dolayısıyla Allah’ın bize dünyaya gelmeden önce belirlediği nimetleri “nasip” veya “kısmet” olarak düşünürüz. Dolayısıyla, bu nasip önce belirlenmişti. Şair bunu şu anda fark ediyor.

Bildik ki neler **var imiş** ‘âlemde neler var

Şerrinden ırâğ eyleye Mevlâ bizi her-bâr (VMEED: 204, 33-33)

(Âlemde neler var neler varmış bildik. Yârab, bizi her zaman şerrinden uzak eyle.)

Şair, âlemde geçmişte de olan müşkülleri şu anda fark ediyor ve bunları şimdi dile getiriyor.

Hatta Silisre eyâletinde Pravadi kal’ası evc-i semâya ser çekmiş bir kal’a-i bâlâdır, ol asırda bu kal’a **leb-i deryâda imiş**. (S: C: 1-15)

Meğer mukaddemâ İslâmbol Kostantî Fransa kıralının kızına **nâmzâd imiş**. (S: C: 1-44)

“Hay veled ne aceb **hâzır cevâb imiş.**” (S: C: 1-114)

Hükümdar, bu kişinin hazır cevap olduğunu ona sorular sorduktan sonra öğrenmektedir. Dolayısıyla biçimbirim “geçmiş zaman + dolaylılık sonradan farkına varma” işleviyle kullanılmıştır.

“Elhamdülillâh deli **balgamı imiş.**” (S: C: 1-187)

2. 8. 1. 2. 2. 2. Olumsuz Cümle

Biçimbirimin bu işlevinin olumsuz cümle ile kullanımını sadece bir cümle ile tespit ettik.

“Aferîm işidir revânî **değil imiş.**” (S: C: 1-113)

2. 8. 1. 3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi

Biçimbirimin bu işlevini isim ve fiil cümleleri olmak üzere iki şekilde tespit ettik. Bunları da olumlu ve olumsuz şekilleri olmak üzere kategorize ettik. Biçimbirimin “dolaylılık” işlevinde karşımıza çıkan “sonradan farkına varma” işlevini de ayrıca kategorize ettik.

2. 8. 1. 3. 1. Dolaylılık İşlevi

2. 8. 1. 3. 1. 1. Fiil Cümleleri

Şem’ başından **çıkarmış** dūd-ı şevk-i kâkülün

Böyle kûteh ömr ile başındaki sevdâya bah (FD: 176-2)

(Şem’in başından, kâkülünün hararetli aşkının dumanı çıkarmış. Bu kadar kısa ömür ile başındaki sevdaya bak.)

2. 8. 1. 3. 1. 2. İsim Cümleleri

Mihrâb imiş kaşun ki ana karşı kirpigün

Saf saf durur kıyâma kılup gamzemi imâm (FD: 454-2)

(Kaşın mihrap imiş ki, onun karşısında kirpiklerin gamzeni imam kılup saf saf kıyama duruyorlar.)

Şair, sevgiliyi gördüğünde de sevgilinin kaşı mihrap gibidir; gördükten sonra da aynı şekilde mihrap gibidir. Bu yüzden biçimbirim sadece “dolaylılık” işleviyle kullanılmıştır.

2. 8. 1. 3. 2. Dolaylılık Sonradan Farkına Varma İşlevi

Der idüm kametüne serv velî **özge imiş**

Harekât ü revş ü şîve-i reftâr sana (FD: 68-6)

(Kametine servi der idim. Lâkin sendeki hareketler, yürüyüş ve yürüyüş şekli başka imiş.)

Sevgilinin hareketinin başkalığını şair, şu anda fark ediyor. Ancak şair fark etmeden önce de fark ettikten sonra da sevgili aynı kalacaktır.

Ne müşkil derd olursa bulunur âlemde dermânı

Ne müşkil **derdi imiş** ıskun ki dermân eylemek olmaz (FD: 293-2)

(Her şekil derdin âlemde dermanı bulunur. Aşkın ne müşkil dert imiş ki, onun dermanı yoktur.)

Şair, sevgilinin aşkının ne büyük bir dert olduğunu şu anda fark etmiştir. Bu farkındalık olduktan sonra da sevmeye devam edeceği için biçimbirim “dolaylılık” işleviyle kullanılmıştır.

Hâsılun evvel gam-ı cânandur âhır terk-i cân

Bu imiş kısmet Fuzûlî hâh ağla hâh gül (FD: 442-9)

(Ey Fuzûlî, dünyadan eline geçen şey evvelâ sevgilinin aşkı ve hicrânı, sonra da bu aşk ve hicrân yüzünden terkedilen can, yani ölüp gitmek. Dünyadan kısmet bu imiş. İster ağla, ister gül.)

Fâriğ etdi mihrün özge meh-likâlardan meni

Hırz imiş ıskun senün sahlr belâlardan meni (FD: 636-1)

(Senin aşkın başka ay yüzlü güzellerden elimi çektirdi. Senin aşkın beni belalardan saklayan bir muska imiş.)

2. 8. 1. 4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

Biçimbirime getirilen -Dİr biçimbirimiyle önceki dönemlerde olduğu gibi geçmiş olay ya da durumlar hakkında konuşucu ya da anlatıcının kesin olarak verdiği hüküm aktarılmaktadır.

Kâr-ger düşmez hadeng-i ta'ne düşmen mana

Kesret-i peykânun **etmişdür** demürden ten mana (FD: 34-1)

(Düşmanın ta'n (kınama) oku bana tesir etmez. Çünkü bana o kadar ok attın ki onların temreni “demir ucu” bende demirden bir ten vücuda getirmiştir.)

Müşg-i Çîn âvâre **olmuşdur** vatandan men kimi

Hansı şûhun bilmezem zülf-i perîşânın sever (FD: 206-4)

(Çin miski benim gibi vatanından ayrı düşmüş, âvâre olmuştur. Bilmiyorum hangi güzelin zülfünü sever.)

Gayr nakşın mahv **kılmışdur** Fuzûlî sîneden

Mâ lehu fi'd-dehri matlûbün ve maksûdün sivâk (FD: 408-7)

(Fuzûlî göğsünde Hak'tan gayri her şeyin nakışını “remini”, varlığını mahvetmiştir.)

Ey Fuzûlî fakr toprağında devlet iste kim

Sâye ol toprağa **salmışdur** hümâ-yi himmetüm (FD: 499-7)

(Ey Fuzûlî, hakiki devlet fakr toprağındadır. Onu iste, çünkü o toprağa himmetimin hümâsının gölgesi vurmuştur.)

Hîç kim sırr-ı dehânın bilmez ol îsî-lebün

Âlemi gavgâya **salmışdur** mecerred bir gümân (FD: 535-5)

(Hiç kimse o İsa gibi hayat veren dudağının sırrını bilmez. Sadece bir şüphe, âlemi kavgaya salmıştır.)

Ravza-i kûyunda **tapmışdur** Fuzûlî bir makâm

Kim ana cennet kuşu yetmez min ıl uçmağ ilen (FD: 548-5)

(Fuzûlî, senin diyârının cennetinde öyle bir makama erişmiştir ki cennet kuşu bin yıl uça o makama erişemez.)

Fuzûlî sevgiliyi tanımanın verdiği mutluluktan o kadar emindir ki, bu durumu –DİR biçimbirimiyle kesinleştirir.

Dîde-bân-ı hayret **olmuşdur** dü-çeşmim rûyuña

Târumâr itdi hayâliñ şabr u sâ mânım çocuk (VMEED: 153, 10-5)

(Ey çocuk! İki gözüm yüzüne hayret bekçisi olmuştur, hayalin sabrımı ve düzenimi perişan etti.)

Luţf u cûd u fażl u ihsân u şalâbetle anıñ

Nâm u şanı **eylemiştir** kâ'inâtı pür-tanîn (VMEED: 188, 26-26)

(Onun nam ve şanı lütuf, cömertlik, hüner, ihsan ve sağlamlıkla kâinatı doldurmuştur.)

Ahibbâdan biriniñ maḥdûmı velâdetine târîḥdir ki pederi lisânından **söylenmiştir** tâmdır. (VMEED: 241-25a)

Ve bir vezîrden bu inâyeti **görmemiştir**. (VMEED: 247-26a)

Ve bu ayağ üzre ceâ'ati saf saf bozan ve düzen kasîrû'l-kâme âdem Amr-i Ayyâr Zamîrî'dir. İşte bu âlem ile gelen asker ki kızıl kanlı esbâba müstağrak **olmuşlardır**. (S: C: 1-12)

Ve bu Melik Rac'im ibn Hazret-i Süleymân bekavl-i Muhammed ibn İshak vilâdet-i Fahr-i âleme gelince 1600 sene **olmuşdur**. (S: C: 1-14)

Bi-emri Hudâ bu iki elvân bahreyninde bir râdde-i hamrâ **çekilmiştir** kim aceb sun'-ı Lem yezeldir. (S: C: 1-16)

Çekmece halîclerinden çıkup sayyâdların dâmına düşdüğü hakîrin birkaç kere Çekmece buhayresinde manzûru **olmuşdur**. (S: C: 1-19)

Mecûsî mezhebinden çıkup Mesîh mezhebine girmesinin sebebin Tevârîh-i Yûnânîyân'da eyle **tahrîr etmişlerdir**. (S: C: 1-21)

Vezendon Kırıl binâ etdükde iç kal'a olmak iddi'âsıyla binâ **etmiştir**. (S: C: 1-25)

Binanın kimin tarafından yapıldığı bellidir. Evliyâ Çelebi bu bilgileri sicil ve evkaf kayıtları, tahrir defterleri, menakıpnâmeler, kanunnâmelerden yararlanarak öğrenmiştir. Bu yüzden bu bilgiler kesindir.

Tophâne kasabası ensesinde Galatasarâyı nâmiyla mevsûf u ma'rûf sarây-ı pâdişâhînin altında Eski İslâmbol nâmiyla muttasıf ma'den hadîd oldur kim cemî'i dünyâda Eski İslâmbol demiri deyü **meşhûr-ı âfâk olmuştur**. (S: C: 1-30)

Sene (...) târihinde Sultân Mehemed Hân-ı Râbi'nin asrında be-dest-i serdâr-ı mu'azzam Köse Alî Paşa feth edüp eyâlet **olmuştur**. (S: C: 1-81)

Bu tâ'ife şöyledir kim seferde sipâhi dahi olursa Yörüklükden halâs olmaz ve müsellemlere vilâyetlerinden birer çiftlik mikdârı yerler **verilmiştir**. (S: C: 1-88)

Yerine Bayram Paşa vezîr-i a'zam oldu. Hâk-i İslâmbol'dan zümre-i yeniçeriyândan neşv (ü) nemâ **bulmuştur**. (S: C: 1-110)

Yenibâğçe kurbünde Hurrem Hâtûn câmi'i: Mi'mâr Sinân **yapmıştır**. (S: C: 1-145)

Ammâ imâm-ı evvel Hazret-i Resûl'dir kim cemî'i enbiyâ ervâhına dahi imam **olmuştur**. (S: C: 1-253)

Ammâ ehl-i Rûm mâbeyninde tabbâğlara Ahiler derler, ya'nî Kayseriyye'den zâhir olan Ahi Evran ile şöhet **bulmuşlardır**. (S: C: 1-316)

Ancak Sultân Murâd Hân-ı Râbi'in fermân-ı şerîfiyle zâde-i tab'ı emriyle böyle bir alay-ı ordu-yı hümayûn **olmuştur**. (S: C: 1-352)

2. 8. 1. 5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi

Biçimbirimin bu işlevi önceki dönemlerin aksine –Dİr ekiyle değil, tahmin anlamı verecek kelimelerin kullanılmasıyla ya da metin bağlamı içinde verilmiştir.

Ey Fuzûli kalmamış gavgâ-yı Mecnun'dan eser

Gâlibâ efsâne-i Leylî **getürmüş** hâb ana (FD: 55-8)

(Ey Fuzûlî, Mecnûn'un aşk macerasından eser kalmamış. Galiba Leylâ masalı onu uyutmuş.)

Müjde bir horşîdden **vermiş meger** bâd-ı seher

Kim nisâr eyler ana yüz min dür-i şehvâr subh (FD: 168-4)

(Galiba seher rüzgârı bir güneşin doğacağını müjdelemiş ki, sabah ona bu müjdesi için yüz bin parlak, değerli inci vermiş.)

Gâlib **olmuş** halka zevk-i seyr-i gülşen **gâlibâ**

Çekmeye halkı benefşe zülfünün kullâbı var (FD: 256-5)

(Galiba halka gülbahçesini görmek zevki, diğer zevklere üstün gelmiş. Halkı gülşene çekmek için menekşe zülfünün çengeli var.)

Kurutmuş gâlibâ şevk odu Ferhâd'un gözi yaşın

Ki ger aksaydı lâ'l eylerdi bî-şek Bîsütun taşın (FD: 548-1)

(Hararetli aşk ateşi galiba Ferhat'ın gözünün yaşını kurutmuş. Zira eğer aksa idi şüphesiz Bîsütun dağının taşını lâ'l eylerdi.)

2. 8. 1. 6. -mlş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Abartma İşlevi

“Mübalağa” veya “abartma” bir sanat çeşidi olup Klasik Edebiyat’ta bir üslup olarak kullanılmaktadır. Anlatımın etkisini güçlendirmek, muhatabı etkilemek veya ikna etmek amacıyla kullanılır.

Subh çıkmış çarha **çalmış** taşa tîgin âfitâb

Zâhir etmiş ol mehl-i dellâke ayn-ı intisâb (FD: 94-1)

(Güneş sabahleyin feleğe çıkıp kılıcını taşa çalmış. Tıpkı o, ay gibi güzel olan dellâke benzemiş.)

Fuzûlî Divanı’nda tespit ettiğimiz yukarıdaki cümlede biçimbirimin “abartma” işlevi görülmektedir. Fuzûlî’nin üslubunun da bir yansıması olan bu durum biçimbirime yeni bir işlev kazandırmıştır.

Seyyid Battâl Gâzî bunlara bir kılıç **urmuşdur** kim yine küffârın tevârîhleri üzre üç kere yüz bin küffâr seyf-i âteştâbdan geçdi. (S: C: 1-36)

2. 8. 1. 7. -mlş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi

İncelediğimiz metinlerde biçimbirimin bu işlevi asla değişmeyecek bir durum veya olay ve bu durum veya olay neticesinde ortaya çıkan çaresizlik anlamını vurgulamaktadır. Bu durum veya olay, geçmişteki bir durum için söz konusudur. “Çaresizlik” anlamı çeşitli kelimelerle açığa çıkarılmıştır.

Böyle taqdîr **eylemiş** hikmetle ol **Rabb-i ğafûr**

Cisr-i ‘âlemiden ider âdem olan elbet ‘ubûr (VMEED: 240, 67-1)

(O affedici Rab, hikmetle böyle takdir ettiğinden dünya köprüsünden âdem olan elbette geçer.)

İslam inancında, Allah’ın takdirinin insan iradesiyle değiştirilemeyeceği genel bir gerçektir. Bu durum karşısında kullar ve tabî ki şair de çaresizdir.

2. 8. 1. 8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi

Biçimbirimin bu işlevinde geçmişte olmuş bir olay veya durum için konuşucu tarafından duyulan şüphe anlatımı verilmektedir.

Sehâ vü lutfîle mevsuf olanlar çok bu ‘âlemde

Velîkin böyle **gelmiş** mi hele inşâf idiñ zîrâ (VMEED: 186, 25-6)

(Cömertlik ve iyilikle vasıflananlar bu âlemde çok; ancak hele bir insaf edin böylesi gelmiş midir?)

Şair böylesine bir insanın daha önce dünyaya gelip gelmediğinden şüphe duymaktadır. Bu sebeple biçimbirim “doğ-” eylemi geçmişte kaldığı için geçmiş zaman anlamını taşımaktadır. Bu durumdan duyulan şüpheyi de anlattığı için şüphe anlamını vermektedir.

Gûya cezîre-i ilimni’de tîn-i mahtûm gibi bir râyiha-i tayyibesi vardır. Andan bir kere âb-ı nâb nûş eden gûyâ âb-ı hayât **nûş etmiş olur**. (S: C: 1-30)

Bu cümlede şüphe anlamını belirginleştiren husus “gûya” kelimesidir. Bu kelimeyle konuşucu ya da anlatıcının bahsedilen bu durum ya da olayla ilgili şüphelerinin olduğu anlatılmak istenmiştir.

2. 8. 1. 9. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin sıfat-fiil yapma işlevi tüm dönemlerde sıkça gördüğümüz bir işlevdir. Nitekim Osmanlı Türkçesi Dönemi metinlerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Mana derlerdi evvel bir melekdür devdügün hâlâ

Görenler sen fakîre gökden **inmiş** bir belâ derler (FD: 217-5)

(Evvelce bana sevdiğin bir melektir derlerdi. Şimdi onu görenler sen fakire gökten inmiş bir belâ derler.)

Gûşe-i ebrûlarından çeşm-i câdûlar mıdur

Yohsa **girmiş** yaya tîr-endâz hindûlar mıdur (FD: 276-1)

(Kaşların köşesinde sihirbaz gözlerin midir, yoksa keman çekmeye hazırlanmış ok atan haramiler midir?)

Cevr odu yakdı meni yanumda durma ey gönül

Bir **tutuşmuş** âteşem kurb-ı civârumdan sahin (FD: 510-3)

(Cefa ateşi beni yaktı. Ey gönül yanımda durma. Ben bir tutuşmuş ateşim yanıma yöreme yanaşma, kendini koru.)

Bükülmüş kaddümi kurtara gör kullâb-ı zülfün den

Hatâdur çekmesün çoh bağı **çökmüş** bir sınık yayı (FD: 624-3)

(Bükülmüş kametimi zülfünün çengelinden kurtar. Bağı çökmüş, kırık bir yayı çekmeye çalışmak doğru değildir.)

Müsterîh ol pâdişâhım Allahdır

Düşmeniñ bahtı siyehdir kevkebi kûtâhdır

Vâdî-i hızlâna **düşmüş** bir alay güm-râhdır

Saňa âhir el-amân ile iderler ilticâ (VMEED: 256, 50- 6)

(Padişahım müsterih ol, yardımcım Allah'tır; bahtı siyah, yıldızı kısa olan düşmanın, iflas vadisine düşmüş bir alay sapkındır ve sana sonunda eleman ile iltica ederler.)

Yoğiken zâtında âb u tâb u cünbişden eser

Mevc ü mevc **olmuş** telâţum gösterir ‘ummân olur (VMEED: 259, 79-2)

(Kendisinde güç, parlaklık ve hareketten eser yokken, dalga dalga olmuş bir çarpışma gösterip okyanus olur.)

Ulûm-ı hey’ete mâlik olan müverrihînin kavî-i sahîhleri üzre Karadeniz Tûfân-ı Nûh zulemâtı suyundan **kalmış** bir bahr-i amîkdir kim umku seksen kulaç fecc-i amîk bir bahr-i siyâhdır kim kable’t-Tûfân Akdeniz’e munsab olmayub İslâmbol kurbünde hâlâ Karadeniz Boğazı olan mahalde nihâyet bulmuş idi. (S: C: 1-15)

Zîrâ bu dünyâ cezîresin ihâta etmişdir. Ve ba’zılar Bahr-i Ummân derler kim mâverâsına ferd-i âferîdenin aklı ermeyüp ilmullâhda **kalmış** bir bahr-i muhîtdir. (S: C: 1-16)

Bir gün Magaryos nâmında tâ Hazret-i İsâ’dan berü mu’ammer **olmuş** bir pîr-i nâ-tuvân-ı mugân papas bulur. (S: C: 1-22)

Ve İslâmbol kal’asın yigirmi dörd mîl ihâta **etmiş** deryadır. (S: C: 1-29)

Ve Galata kal’asının ensesinde evc-i âsûmâna ser **çekmiş** bir kule-i serâmed binâ edüp ismini Medînetü’l-kahr kodı. (S: C: 1-33)

Âhir bi-emrillâh, altında **iş görmemiş** at kalup Yıldırım Hân atından tekerlenüp kıyâma gelmeden Tatar askeri Yıldırım Hân ‘ın başına üşüp Timur huzûruna getirüp Timur ayağa kalkup ikisi bir seccâde üzre oturup bal ve yogurt tenâvül edüp esnâ-yı kelâmda Timur, Yıldırım, Yıldırım Hân’dan su’âl eder kim: (S: C: 1-38)

Hattâ Süleymân (Hân) asrında bizzât İbrâhîm Gülşenî hazretlerinin şeref-i sohbetleri ile **müşerref olmuş** bir pîr-i fânî ve asrın hâcegânı idi. (S: C: 1-114)

Ba’dehu küffâr bu kadar hayme ve hargâh ile Kilis kal’ası altına varup Tekelü Mustafâ Paşa’nın otağın kırıp ceneral-i la’în başına serdârın selimîsin geyüp âdet üzre dîvân-ı Âl-i Osmân etdikde Kilis kal’asının cümle a’yân (u) eşrâfı ve serdârı ve dizdârı taşra çıkınca kemîngâhda olan küffâr der-akab kal’aya müstevlî olup bu takrîb ile Kilis kal’ası gibi eflâke **serçekmiş** bir kal’a-i metîni

kabza-i tasarrufa alup cümle a'yân-ı kal'ayı ehl (ü) iyâlleri ile esîr etdiler.
(S: C: 1-127)

Böyle bir esrâr-ı hafî sâhibi olup **durmuş kalmış durulmuş** Durmuş Dede idi. (S: C: 1-186)

Hindûstan'da **hâsıl olmuş** şeftâlû çekirdeğinin nısfıdır. (S: C: 1-199)

“Hindistan'da yetişmiş şeftali” şeklinde aktarabileceğimiz bu cümlede biçimbirim sıfat yapmaktadır.

Ve bu toplar cümle çınâr-ı müntehâlar ve serv-i serâmedler ve şecer-i ohlamur ve bîd-i sernigûnlar sâyesinde ale't-tertîb **dizilmiş** bir mesîregâh yerdîr.
(S: C: 1-213)

3. SONUÇ

Çalışmamızın konusunu oluşturan –mİş biçimbirimi, tarih boyunca çeşitli işlevlerle kullanılmış bir biçimbirimdir. Çeşitli fonetik değişiklikler geçirmiş ve dönem dönem, yeni yeni anlamlar kazanmıştır. Ancak biçimbirimin en sık kullanılan işlevi “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevidir. Gramer kitaplarında da sıklıkla bahsedilen biçimbirimin bu işlevi dışında, bizim incelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz toplam on altı işlevi vardır.

Biçimbirimin fonetik olarak gösterdiği değişiklikler şu şekildedir: Biçimbirimin ünlüsü Köktürk Türkçesi Döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışındadır ve sadece düz ünlülüdür. Ancak biçimbirim Osmanlı ve Klasik Azerbaycan yazı dillerinde 17. yüzyılda düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir. Türkiye Türkçesi Döneminde ise biçimbirim artık dört varyantıyla kullanılır olmuştur.

Tespit ettiğimiz eserlerden bulduğumuz biçimbirimin Türkçenin dönemlerindeki işlevleri şu şekildedir:

Türkiye Türkçesi Döneminde incelediğimiz eserlerden biçimbirimin on dört işlevini tespit ettik. Bunlar:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. - mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi
8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi
9. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Beklenti İşlevi
10. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Rüya İşlevi

11. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Hayal İşlevi
12. -mİş Biçimbiriminin Alay İşlevi
13. -mİş Biçimbiriminin Küçümseme İşlevi
14. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Bu eserlerden biçimbirimin “geçmiş zaman + abartma” ve “geçmiş zaman + sitem” işlevini tespit edemedik. Ancak bu biçimbirimin Türkiye Türkçesinde bu anlamlarıyla kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi konuşucu ya da anlatıcının biçimbirimi çeşitli dil unsurlarıyla, metin bağlamıyla ve biçimbirimi tonlama şekliyle biçimbirime farklı işlevler yükleyebilir.

Köktürk Türkçesi Döneminde biçimbirimin beş işlevini tespit ettik. Bunlar:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Bu dönemdeki yazılı eserlerin içinde en hacimli olan Köktürk Yazıtları’ndan tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri, yazıtların içeriği dolayısıyla sınırlıdır.

Uygur Türkçesi Döneminde taradığımız eserlerde biçimbirim beş işlevle kullanılmış olup bunlar şunlardır:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Pişmanlık İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Bu dönemde ilk defa biçimbirimin “geçmiş zaman+pişmanlık” işleviyle kullanılmış olduğunu tespit ettik

Karahanlı Türkçesi Döneminde biçimbirimin incelediğimiz eserlerdeki işlevi yedi tanedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirim, bu dönemde –Dİr ekinin eklenmesiyle birbirinden farklı iki işlevle yani “geçmiş zaman+ tahmin” ve “geçmiş zaman+kesinlik” anlamı kazanarak kullanılmıştır. Bu Türkçenin ilerleyen dönemlerinde hızla işlendiğini ve biçimbirimin de yeni işlevler kazandığını göstermektedir.

Harezm Türkçesi Döneminde biçimbirimin işlevleri şu şekildedir:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbirimi Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin yaygın kullanılan işlevi olan “öğrenilen geçmiş zaman”ı aktarma durumunun –p zarf-fiil ekiyle yapılmasının etkisiyle biçimbirimin bu dönemde kullanım yeri daralmıştır. Biçimbirimin bu dönemde tespit ettiğimiz beş işlevi önceki dönemlerden farklı olmayan işlevlerdir.

Kıpçak Türkçesi Döneminde de Harezm Türkçesi Döneminde olduğu gibi biçimbirimin sınırlı sayıda işlevini tespit ettik. Bunlar:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin “öğrenilen geçmiş zaman”ı aktarma işlevini bu dönemde başka bir biçimbirim üstlenmiş bu sebeple biçimbirimin bu kullanımında azalma görülmüştür.

Çağatay Türkçesi Döneminde “öğrenilen geçmiş zaman”ın üç farklı biçimbirimle ifade edilmesi, biçimbirimin bu işleviyle kullanımında azalmaya sebep olmuştur. İncelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri şu şekildedir:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi
5. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Eski Anadolu Türkçesi Döneminde biçimbirim “geçmiş zaman+dolaylılık” işlevi ile yaygın olarak kullanılır. İncelediğimiz eserlerden biçimbirimin şu işlevlerini tespit ettik:

1. mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik
5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Sitem İşlevi
8. -mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Biçimbirimin “geçmiş zaman + sitem” işlevini bu dönemde tespit ettik.

Osmanlı Türkçesi Dönemi, Türkiye Türkçesi Döneminden kelime hazinesi yönünden farklılıklar gösterir. İncelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz biçimbirimin işlevleri şunlardır:

1. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman İşlevi
2. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Dolaylılık İşlevi
3. -mİş Biçimbiriminin Dolaylılık İşlevi
4. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Kesinlik İşlevi

5. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Tahmin İşlevi
6. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Abartma İşlevi
7. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Çaresizlik İşlevi
8. -mİş Biçimbiriminin Geçmiş Zaman + Şüphe İşlevi
9. mİş Biçimbiriminin Sıfat-fiil Yapma İşlevi

Bu dönemde biçimbirime yeni işlevler yüklenir. “Geçmiş zaman+abartma” ve “geçmiş zaman+ şüphe” işlevi bu dönemde taradığımız eserlerde karşımıza çıkar. Biçimbirimin bu dönemde diğer dönemlerden farklı kullanılan bir durumunu tespit ettik. Biçimbirimin tahmin işlevi için önceki dönemlerde kullanılan ve anlamı pekiştiren –Dİr eki bu dönemde incelediğimiz eserlerde kullanılmamıştır.

Sonuç olarak; Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçelerinde yaygın olarak kullanılan biçimbirim, Batı Türkçesinde aynı yaygınlıkla kullanılmaya devam etmiştir. –mİş biçimbirimi; Eski Oğuz, Osmanlı yazı dillerinde sıklıkla kullanılmasına rağmen; Harezmi, Kıpçak, Çağatay yazı dillerinde aynı sıklıkla kullanılmaz.

-mİş biçimbirimi, kullanım alanlarına göre çeşitli işlevler kazanır. Bunun için çeşitli dil unsurlarından ya da başka biçimbirimlerden yararlanabilir. Bir işlevi sıklıkla kullanılabilir. Biçimbirimin bu sık kullanılan işlevinin ön plana çıkması diğer işlevlerinin olmadığı anlamına gelmez. Dil kullanıcıları bu işlevleri yazılı olarak bilmeseler de konuşma anında hangi işlev ile kullanacaklarını bilir ve karşısındaki kişilere de bu şekilde aktarırlar. Karşısındaki kişi de iletiyi konuşucunun anlatmak istediği şekliyle anlamaktadır. Bu şekilde biçimbirim konuşucu ya da anlatıcının duygu durumuna, olaylara bakış açısına göre yeni işlevler kazanır.

Çalışmamızda biçimbirimin on altı işlevini Türkiye Türkçesi ve Türkçenin tarihî dönemlerinden seçtiğimiz eserlerden tespit ettik. Ancak bu sonuç, –mİş biçimbiriminin on altı işlevinin dışında farklı bir işlevle kullanılamayacağı anlamına gelmez. Konuşucu ya da anlatıcı biçimbirime yeni anlamlar kazandırabilir.

Biçimbirimin her dönemde karşımıza çıkan ve sıklıkla kullanılan işlevleri ise; “geçmiş zaman + dolaylılık” işlevi ve “sıfat-fiil yapma” işlevidir.

4. KAYNAKÇA

ADALI, Oya, 1979, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKSAN, Doğan, 1995, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

ATA, Aysu, 1997, *Kıssasu'l- Enbiya Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim, 1940, *Divanü Lûgati-it-Türk Tercümesi*, 2, Ankara.

AYDEMİR, İbrahim Ahmet, 2010, *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemleri*, Grafiker Yayınları, Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin, 2004, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BENZER, Ahmet, 2008, *Fiillerde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.

DEMİR, Nurettin- Emine YILMAZ, 2005, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DİLAÇAR, Agop, 1971, “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *TDAY-Belleten 1971*, S: 83-145.

DİLAÇAR, Agop, 1974, “Türk Dilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dil Bilgisi Kitaplarımız”, *TDAY-Belleten 1971*, S: 159-171.

EDİSKUN, Haydar, 2010, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

EKER, Süer, 2009, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.

ELİAÇIK, Muhittin, 2010, *Vak'anivîs Mehmed Emîn Edîb Dîvânı*, Çizgi Kitabevi, Konya.

- EMEKSİZ, Zeynep Erk, 2008, “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”, *Dil Dergisi*, Sayı: 141, S: 55-66.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Leyla KARAHAN, M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, 2006, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, 2007, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, 2005, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Dağıtım, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma, 2008, *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual, İstanbul.
- GABAİN, A. Von, (Çeviren: Mehmet AKALIN), 2007, *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GENCAN, Tahir Nejat, 2001, *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GÜL, Münteha, 2006, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Başkasına Ait Söz ve Düşünce Aktarımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Samsun.
- GÜNER, Galip, 2008, *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Kayseri.
- HAMILTON, James Russell, 1998, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay, 2012, *Türkçenin Dilbilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARABULUT, Ferhat, 2009, “Köktürkçenin Sıfat-fiilli Yapı Tipolojisi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 48, S: 91-118.
- KARADOĞAN, Ahmet, 2009, *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap, Ankara.
- KARTAL, Ahmet, Atillâ ŞENTÜRK, 2005, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KORKMAZ, Zeynep, 2009, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, 2010, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınlar, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, 2011, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KUZNETSOV, Petro, 1997, “Türkiye Türkçesi Morfolojisine Dair”, *TDAY, Belleten-1995*, S: 193-262, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, 1996, *Ebulgazi Bahadır Han-Şecere-i Terâkime*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.

UĞURLU, Mustafa, 1987, *Münyetü’l-Guzât*, Metin-İndeks, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

UĞURLU, Mustafa, 2003, “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora””, *Türkbilig* 2003/5, Türkoloji Araştırmaları 5, S: 124-133.

UZUN, Nadir Engin, 1998, *Dilbilgisinin Temel Kavramları (Türkçe Üzerine Tartışmalar)*, Ankara.

ÜLKER, Talat, 2007, *Türk Dili*, Gündüz Kitabevi Yayınları, Ankara.

ÜNLÜCÖMERT, Nurgül, 2010, *-mİş Biçimbiriminin Farklı İşlevlerinin Bilinç Uyandırma Teknikleriyle Öğretimine Yönelik Malzeme Oluşturma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, İzmir.

ÜSTÜNOVA, Kerime, 2005, “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, S: 1-18.

VAROL, Ahmet, 2006, *Kuran-ı Kerim Meali*, Madve Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Özlem Deniz, 2012, “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgisi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S: 105-129.

ÖZGEÇMİŞ

18. 05. 1988 tarihinde Van’da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Ankara’da tamamladı. 2006 yılında girdiği Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden 2010 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2011 yılından beri Ankara Üniversitesi Bursa TÖMER şubesinde Türkçe Okutmanı olarak görev yapmaktadır.

